

Komparativna analiza arhivske i muzejske djelatnosti u Vukovaru u vrijeme Domovinskog rata

Skoko, Toni

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:902020>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-12**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA INFORMACIJSKE I KOMUNIKACIJSKE ZNANOSTI

KATEDRA ZA ARHIVISTIKU I DOKUMENTALISTIKU

KATEDRA ZA MUZEOLOGIJU

Komparativna analiza arhivske i muzejske djelatnosti u Vukovaru u vrijeme Domovinskog rata

Diplomski rad

Student

Toni Skoko

Mentori

dr.sc. Vlatka Lemić

dr.sc. Goran Zlodi

Zagreb, 2021.

Izjava o akademskoj čestitosti

Izjavljujem da je ovaj rad rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na istraživanjima te objavljenoj i citiranoj literaturi. Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz necitiranog rada, te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio rada nije korišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

Sadržaj

Uvod.....	5
1. Muzejsko i arhivsko djelovanje u Vukovaru prije rata.....	9
1.1. Djelovanje Gradskog muzeja Vukovar do 1991.godine.....	9
1.2. Djelovanje Arhivskog sabirnog centra Vinkovci do 1991.godine.....	14
2. Zaštita muzejske i arhivske građe u ratnim uvjetima.....	18
2.1. Muzejska i arhivska građa kao čuvar identiteta naroda.....	18
2.2. Zaštita muzejske građe.....	22
2.3. Zaštita arhivske građe.....	24
3. Početak ratnog sukoba.....	26
3.1. Gradski muzej na početku rata.....	26
3.2. Arhivski sabirni centar na početku rata.....	29
4. Odnos i zaštita međunarodne zajednice.....	31
4.1. Kontaktiranje međunarodne muzejske zajednice.....	31
4.2. Kontaktiranje međunarodne arhivske zajednice.....	36
5. Razmjeri oštećenja i rekviriranja muzejske i arhivske građe.....	39
5.1. Razmjeri oštećenja muzejske građe.....	39
5.2. Razmjeri oštećenja arhivske i registraturne građe.....	41
5.3. Rekviriranje muzejske građe i pokušaji restitucije.....	43
6. Djelovanje u vrijeme ratnih godina.....	53
6.1. Muzej Vukovara u progonstvu.....	53
6.1.1. Muzej Vukovara u progonstvu u poslijeratnim godinama i povratak.....	63
6.2. Rad Arhivskog sabirnog centra Vinkovci tijekom rata.....	67
7. Zaključak.....	71
8. Bibliografija.....	74
8.1. Izvori.....	74
8.2. Literatura.....	74
9. Popis kratica.....	79
10. Sažetak.....	80
10.1. Summary.....	81

1. Uvod

Ovaj rad prilog je raspravi o analizi arhivske i muzejske djelatnosti u Vukovaru u vrijeme Domovinskog rata sve do kraja mirne reintegracije Podunavlja u državno-pravni prostor Republike Hrvatske. U fokusu rada jest komparativna analiza funkcioniranja dvije najvažnije kulturne ustanove koje su imale nadležnost nad vršenjem muzejske i arhivske djelatnosti na prostoru Vukovara i Vukovarsko-srijemske županije u ratnom razdoblju, a to su Gradski muzej u Vukovaru i Arhivski sabirni centar u Vinkovcima nedaleko Vukovara.. Svrha rada jest prikazati načine na koje je moguće nastaviti obavljati kulturnu djelatnost u ekstremnim i izvanrednim uvjetima poput oružanih sukoba, rata i okupacije teritorija nad kojima kulturne institucije imaju nadležnost, te prikazati problematiku s kojom se institucije suočavaju prilikom rada u takvim uvjetima. Usporedba rada navedenih ustanova u ratnim uvjetima potencirana je razlikom u njihovom kontekstu djelovanja. Gradski muzej Vukovar nastavio je svoj rad u progonstvu, dislociran u drugom gradu, dok je Arhivski centar Vinkovci nastavio djelovati na preostalom slobodnom teritoriju vukovarske županije. Navedena dva konteksta rezultirat će vlastitom problematikom djelovanja koja će biti opisana kroz ovaj rad.

U ljeto 1991. godine, nakon proglašenja hrvatske neovisnosti i izlaska iz jugoslavenske federacije, prostor istočne Slavonije i hrvatskog Podunavlja napadnut je od strane jugoslavenske federalne vojske i srpskih paravojskih postrojbi. Napadi su bili usmjereni na urbana središta poput Vukovara, Vinkovaca i Osijeka te okolno seosko zaleđe. Nakon više od tri mjeseca okupacije i danonoćnih napada, Vukovar je srušen s zemljom a preostalo nesrpsko stanovništvo protjerano iz grada. U napadima, Gradski muzej Vukovar smješten u baroknom dvorcu Eltz potpuno je razoren skupa s Galerijom zbirke Bauer i ostalim područnim muzejima diljem grada, dok su njegovi djelatnici i rukovodstvo protjerani iz grada, a preživjela građa rekvirirana iz muzeja na prostor Srbije. U progonstvu, djelatnici Muzeja potpomognuti podrškom ministra kulture Bože Biškupića i grada Zagreba započeli su s obnovom umjetničke zbirke koja je postepeno prerasla u stalni postav Muzeja u progonstvu, čime je vukovarski Muzej obnovio svoje djelovanje izvan svojeg matičnog grada. Ovaj dislocirani oblik muzejske prezentacije otvorio je i pokazao nove načine djelovanja muzeja u vrijeme ratnih okolnosti. Istovremeno s radom Muzeja u progonstvu, djelomično je pokrenut rad muzeja u okupiranom Vukovaru u razrušenim prostorima dvorca Eltz pod vodstvom srpske strane. Ova dualnost djelovanja vukovarskog muzeja ne predstavlja samo različite

načine obnove muzejske djelatnosti, već i potragu za priznanjem legitimnosti svojeg rada ali i teritorijalnog područja djelovanja pred međunarodnom zajednicom.

Dvadeset kilometara udaljeni od Vukovara, Vinkovci su se nalazili na samoj crti bojišnice a kasnije pred crtom razgraničenja s okupiranim teritorijem. Grad je redovito bio metom granatiranja i bombardiranja, što je postala svakodnevica za djelatnike Arhivskog sabirnog centra prilikom obavljanja posla arhivske službe na slobodnom teritoriju vukovarsko-srijemske županije. Kao područni sabirni centar Državnog arhiva u Osijeku, arhivski centar osnovan je netom prije početka sukoba kao institucija zadužena za sređivanje, zaštitu i izlučivanje arhivske građe nastale na vukovarskom i vinkovačkom prostoru. Kako ratni sukobi uglavnom prate radikalne društvene i političke promjene, što su hrvatska neovisnost, raspad bivše države i prijelaz sa socijalističke na kapitalističku ekonomiju svakako bile, zbog važnosti nastavka kontinuiteta brige o arhivskom fundusu i izlučivanja novonastale dokumentacije rada institucija na prostoru županije, kao i donošenje zakona o povratu imovine, arhivski centar morao je nastaviti sa svojom djelatnošću unatoč drastično otežanim uvjetima rada koji su na trenutke, kako će ovaj rad pokazati, bili nemogući.

Ovaj rad podijeljen je na šest međusobno povezanih cjelina, od kojih svaka opisuje pojedini aspekt muzejskog i arhivskog djelovanja u ratnim uvjetima. Prva cjelina opisuje stanje i djelovanje Gradskog muzeja i Arhivskog centra do 1991. godine, odnosno do početka sukoba. Druga cjelina prikazuje načine i prakse na koje se može zaštititi muzejska i arhivska građa u ratu. U trećoj cjelini opisano je stanje na početku rata u obje institucije te njihove razlike u pristupu zaštite svoje građe. Navedeno se nadovezuje na četvrtu cjelinu u kojoj se iznosi odnos međunarodne zajednice prema zaštiti ugrožene muzejske i arhivske građe u Hrvatskoj s naglaskom na prostor Vukovarsko-srijemske županije. Peta cjelina donosi pregled razmjera oštećenja muzejske i arhivske građe, s posebnim naglaskom na rekviriranje kulturnog blaga i dugotrajan proces njene restitucije. Šesta cjelina donosi detaljan pregled rada i aktivnosti Muzeja Vukovara u progonstvu i Arhivskog centra u Vinkovcima za vrijeme rata i mirne reintegracije okupiranog dijela županije u hrvatski prostor. Cilj i svrha ovog rada je prikazati mogućnosti nastavka obavljanja muzejske i arhivske službe i djelatnosti u ekstremno stresnim uvjetima poput rata, okupacije, ugrožene egzistencije i života te prognaništva. Prostor Vukovara i Vukovarsko-srijemske županije izabran je zato što je navedeni prostor najviše stradao tijekom rata i najjasniji je primjer počinjenja kulturocida za vrijeme rata. a institucije Gradskog muzeja Vukovar i Arhivskog sabirnog centra Vinkovci (koje je bilo zaduženo za vršenje arhivske službe nad županijom sve do osnutka Državnog

arhiva u Vukovaru 2007. godine) glavne su i najupečatljivije predstavnice muzejskog i arhivskog blaga na području Vukovara i pripadajuće županije.

U radu se koriste kronološka i analitička metoda interpretacije povijesnih i arhivskih izvora te opširna stručna literatura koja potpomaže rad. Kao primarni izvor korištena je arhivska građa iz Muzejskog dokumentacijskog centra na osobnu preporuku i pomoć Ive Validžije, voditeljice arhiva Muzejskog dokumentacijskog centra, specijalizirana izdanja Državnog arhiva u Osijeku na preporuku Zite Jukić, više arhivistice osječkog Arhiva i Dubravke Farkaš, tajnice osječkog Arhiva te specijalizirana izdanja o Gradskom muzeju Vukovar na preporuku Marine Jemrić, knjižničarke Gradskog muzeja Vukovar, stoga koristim ovu prigodu da se svima navedenima svesrdno zahvalim na srdačnoj pomoći u nastanku ovog rada.

Arhivska građa u vidu službene dokumentacije Muzejsko dokumentacijskog centra, korespondencija vodećih aktera MDC-a i hrvatskog Ministarstva kulture sa srpskim vlastima i međunarodnom zajednicom te popisi rekvirirane građe pronađene među arhivskim kutijama pružaju relevantan i izvoran uvid u događaje koji su opisani u ovom radu i važan su temelj istraživanja poduzetog u svrhu stvaranja rada. Velik dio arhivskih fondova koji su mogli poslužiti za izradu ovog rada ulazi u kategoriju gradiva s ograničenom dostupnošću prema članku 18. Zakona o arhivskom gradivu i arhivima te stoga nije korišteno ovom prilikom. Zakon o arhivskom gradivu i arhivima navodi kako javno arhivsko gradivo za koje je na temelju zakona utvrđeno ograničenje dostupnosti mogu koristiti samo ovlaštene osobe sukladno propisima kojima je ograničena dostupnost gradiva.¹ No zahvaljujući svesrdnoj pomoći djelatnika Muzejsko dokumentacijskog centra omogućen mi je uvid u arhivski fondus koji je nastao u MDC-u za vrijeme rata. S druge strane, građa srpske provenijencije je odvezena iz države ili uništena tijekom reintegracije, stoga arhivska dokumentacija nastala djelovanjem srpskih vlasti u istočnoj Slavoniji nije dostupna za istraživanje.

Od korištene literature od velike su pomoći bile knjige *Ratne štete na muzejima i galerijama u Hrvatskoj* urednice Višnje Zgaga i Vladimire Pavić u izdanju Muzejskog dokumentacijskog centra, te *Dokumenti na udaru ratnog uništenja za vrijeme agresije na Hrvatsku od 1991.* autora Dražena Kušena u izdanju Državnog arhiva Osijek. Navedene knjige pružaju kvalitetan teorijski okvir za istraživanje o razmjerima uništenja umjetničke, muzejske, arhivske, dokumentarne i registraturne građe, kao i o načinima njihove zaštite i

¹ Zakon o arhivskom gradivu i arhivima, NN 61/18, 98/19

očuvanja u ratnom sukobu. Kao hvalevrijedan prikaz kronologije događaja i djelovanja u Gradskom muzeju i Arhivskom centru vrijedi istaknuti katalog *Muzej Vukovara u progonstvu: Donacije likovnih djela umjetnika, ustanova i pojedinaca* urednice Ružice Marić, ravnateljice Gradskog muzeja kako danas tako i za vrijeme progonstva, te *Vodič kroz arhivsko gradivo Državnog arhiva u Vukovaru* urednika Marka Landeke i Petra Eleza, dvojice arhivista koji su čitavo ratno vrijeme proveli u Vinkovcima radeći u Arhivskom centru. U katalogu i vodiču iznesen je niz članaka koji svjedoče o radu Muzeja u progonstvu i Arhivskog centra pisanih od strane autora koji su sudjelovali u njihovom radu, poput Branke Šulc, Bože Biškupića, Tome Maroevića i Stjepana Prutkog, uz već navedene urednike.

Za stvaranje cjelovite slike o postavu Muzeja Vukovara u progonstvu, izložbama i aktivnostima za vrijeme rata te donacijama umjetnika iznimno važnima pokazali su se katalogi donacija likovnih djela poput kataloga *Muzej Vukovara u progonstvu: Izložba prve donacije likovnih umjetnika za grafičku zbirku Muzeja Vukovara u progonstvu* te *Grafike: Donacije likovnih umjetnika Hrvatske* urednice Ružice Marić koje svjedoče o prvim izložbama kojima je započeo rad Muzeja u progonstvu. Katalog *Donacije likovnih umjetnika Poljske: Muzej Vukovara u progonstvu* prikazuje kako je priča o vukovarskom muzeju premašila međunarodne granice, dok grafička izdanja i katalogi poput *Donacija likovnih djela Muzeju Vukovar u progonstvu*, urednika Zdravka Dvojkovića, *Za Vukovar: Izbor iz zbirke Muzej Vukovara u progonstvu*, *Muzej Vukovara u progonstvu: Donacije likovnih umjetnika Hrvatske* (1994.) te *Izložba umjetnina iz donacije likovnih umjetnika Hrvatske razorenom Vukovaru prigodom Đakovačkih vezova* daju toliko potreban kataloški predložak događajima iznesenim u radu. Veliku pomoć pružila su i izdanja specijaliziranih muzeoloških časopisa poput *Konture* i *Informatice Museologice*, koje donose članke Ruže Marić i Branke Šulc, dvije vodeće akterke projekta Muzeja u progonstvu.

Kao vrijedan izvor za potpunije stvaranje slike o djelovanju Arhivskog sabirnog centra u Vinkovcima poslužili su stručni i znanstveni radovi zbornika *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje* kao i brojevi *Arhivskog vjesnika* koji su izlazili za vrijeme rata. Članci i radovi Zdenke Buljan, Ivana Ficovića, Petra Eleza, Marka Landeke, Zite Jukić, Miljenka Pandžića, Josipa Kolanovića i mnogih drugih pružili su sažetak događanja u arhivskoj struci u Hrvatskoj za vrijeme Domovinskog rata. Od velike pomoći pokazao se i katalog *Deset godina arhivske službe u Vinkovcima* u izdanju osječkog Državnog arhiva, u kojem Marko Landeka i Zlatko Virc iznose svojevrstni dnevnik događanja u Arhivskom centru za vrijeme rata i poraća. Kao potpora kontekstu u kojem je Arhivski sabirni centar u Vinkovcima

predstavljen kao nadležna institucija za obavljanje arhivske djelatnosti u Vukovarsko-srijemskoj županiji za vrijeme Domovinskog rata pružio je rad njenog poratnog djelatnika Petra Eleza *Državni arhiv u Vukovaru i razvoj arhivske službe na području Vukovarsko-srijemske županije* objavljen u najnovijem katalogu o arhivskoj službi na vukovarskom području pod nazivom *Kulturni identitet Vukovara: Prilozi za istraživanje baštine i baštinika* iz 2021. godine, koja predstavlja trenutno najvažniji povijesni pregled razvoja arhivskih institucija na navedenom teritoriju.

1. Muzejsko i arhivsko djelovanje u Vukovaru prije rata

1.1. Djelovanje Gradskog muzeja Vukovar do 1991.godine

Gradski muzej u Vukovaru (dalje u tekstu *Muzej* ili *GMV*) osnovan je 1948. godine, prvenstveno zahvaljujući inicijativi glasovitog vukovarskog muzeologa i kolekcionara dr. Antuna Bauera, čija je donacija vrijednih slika hrvatskih umjetnika iz 19. i 20. stoljeća postala temeljem novoosnovanog muzeja. Usprkos velikom broju pokušaja osnivanja vukovarskog muzeja krajem 19. i početkom 20. stoljeća, do njegova osnutka došlo je tek nakon završetka Drugog svjetskog rata.² Muzej je zapravo osnovan dvije godine ranije, 1946. godine, odlukom vukovarskog Narodnog odbora nakon donacije stilskog namještaja, starog oružja, umjetničkih predmeta i velike količine rimskog novca u posjedu dr. Bauera.³ Muzej nije oduvijek bio smješten u glasovitom baroknom dvorcu Eltz, s kojim se najviše poistovjećuje u javnom sjećanju. Muzej je najprije djelovao u zgradi Diližanske pošte, zatim u Radničkom domu, da bi se 1967. godine smjestio u centralni dio velebnog baroknog kompleksa dvorca Eltz. Sagrađen 1749. godine, dvorac Eltz predstavljao je jedan od najljepših i najbolje očuvanih arhitektonskih objekata iz razdoblja baroka u čitavoj Slavoniji. Kasnobarokno-klasicistički dvorac sa svojim vrtom i vegetacijom te područnim zgradama čini cjelinu koja se ubraja među najistaknutije feudalne spomenike na prostoru Hrvatske.⁴

² Petar Elez, "Arhivsko gradivo muzeja na području Vukovarsko-srijemske županije", *46. savjetovanje: Specijalizirani arhivi i zbirke gradiva izvan Arhiva*, 2012: 205.

³ Ružica Marić, "Život Muzeja ostvaren donacijama", *Muzej Vukovara u progonstvu: Donacije likovnih djela umjetnika, ustanova i pojedinaca*, 2018: 20.

⁴ MDC, kut.17, "Nepokretni spomenik dvorac Eltz"

Kategorija muzejske zgrade označena je najvišom A kategorijom, što je oznaka za objekt najveće nacionalne vrijednosti.⁵

Sa svojim fundusom od preko 35 tisuća muzejskih i umjetničkih predmeta vukovarski Gradski muzej cjelovito je predstavljao kulturnu povijest Vukovara i šire okolice, koji su prezentirali smjenu civilizacijskih tokova u rasponu od čak 10.000 godina.⁶ Gradski muzej u svom je punom opsegu djelovao kroz četiri muzejsko-galerijske ustanove na različitim lokacijama. To su bili središnji Gradski muzej u dvorcu Eltz (ujedno i sjedište muzejske administracije), zatim Spomen-muzej Lavoslava Ružičke, Zbirka Bauer i galerija umjetnina, Spomen-muzej II. kongresa KPJ te područna Etnografska zbirka Rusina i Ukrajinaca u obližnjem selu Petrovcima.⁷ Samim time, Gradski muzej Vukovar mogao se okarakterizirati kao muzejsko-galerijska ustanova kompleksnog tipa. Po svom karakteru zavičajni muzej, u središnjem Gradskom muzeju bilo je izloženo nekoliko različitih muzeoloških zbirki. To su arheološka zbirka, kulturno-povijesna zbirka, etnografska zbirka, zbirka suvremene povijesti i muzejska biblioteka.⁸ Stalni postav Muzeja činio je tako kronološki prikaz prošlosti čitavog vukovarskog kraja kroz 24 sobe velebnog dvorca. Stalni postav započinjao je s vrijednom arheološkom i paleontološkom zbirkom prapovijesne vučedolske kulture iz razdoblja eneolitika. Izloženi nalazi prikupljeni su sa znamenitog arheološkog nalazišta Vučedol smještenim nedaleko Vukovara. Posude, kameni alat, brončani nakit i fibule bile su dokaz bogate materijalne kulture i kontinuiranog naseljavanja vukovarskog kraja u zadnjih pet tisuća godina, zbog čega je njen značaj probijao granice Hrvatske i Jugoslavije. Vrijedna arheološka zbirka brojala je ukupno 3617 predmeta.⁹ Postav se zatim nastavljao na kulturno-povijesnu zbirku arhivalija, oružja i stilskog namještaja, stakla i porculana koja je svjedočila početku formiranja Vukova (tadašnjeg središta Vukovske župe), zatim predmeta koji su svjedočili dobu turske vladavine 16. i 17. stoljeća, formiranje Županije srijemske 1745. godine, te razdoblja vlastinstva grofova Eltz od 1763. do 1944. godine.¹⁰ Bitan naglasak u postavu dan je predmetima koji su svjedočili postojanju obrta na vukovarskom području, cehova i zanatstva, čiji su predmeti progovarali o načinu života vukovarskih feudalaca,

⁵ Vladimira Pavić, "Registar ratnih šteta na muzejima i galerijama", *Ratne štete na muzejima i galerijama u Hrvatskoj*, 1997: 136.

⁶ *Donacija likovnih djela Muzeju Vukovar u progonstvu*, 2000: 5.

⁷ Pavić: 136.

⁸ Zdenka Buljan, "Aktivnosti Gradskog muzeja Vukovar na zaštiti arhivske građe u uvjetima izvršenja agresije na Grad Vukovar", *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, 1993: 37.

⁹ MDC, kut. 17, inventarni list arheološke zbirke kao sastavnog dijela fundusa Gradskog muzeja Vukovar

¹⁰ Ružica Marić, "Gradski muzej Vukovar", *Kontura*, 1999: 121.

plemstva i građanske klase 18. i 19. stoljeća. Zbirka je brojala 3220 invertiranih predmeta, te je svojim opsegom i očuvanošću spadala među najvrjednije zbirke takvog tipa u čitavoj Slavoniji.¹¹ Iduća zbirka bila je bogata etnografska zbirka koja je svojom građom ilustrirala život slavonskih sela, s vrijednom zbirkom narodnih nošnji koja je svjedočila suživotu slavonskog i srijemskog prostornog i kulturnog nasljeđa. Brojala je ukupno 1417 predmeta od kojih je inventirano njih 363, a sadržavala je narodne rukotvorine, nošnje, kućne potrepštine, poljodjelske alatke i materijal vezan uz seosku kulturu vukovarskog područja kroz tri stoljeća (18. do 20.st.). Predmeti materijalne kulture Rusina, Ukrajinaca, Hrvata i Srba zajedno su činili jednu dobro očuvanu, kompleksnu etnografsku cjelinu.¹² Stalni postav završavao je zbirkom i dokumentarnom građom novije povijesti do prve polovice 20. stoljeća.¹³ Vrijedi također istaknuti i bogatu numizmatičku zbirku koja je sadržavala preko deset tisuća komada kovanog novca od razdoblja antike preko srednjeg vijeka sve do novijeg doba. Numizmatička zbirka brojala je ukupno 5859 predmeta koji su sakupljeni na vukovarskom terenu (Vučedol, Vukovar, Bapska) kao skupni nalaz ili pojedinačno. Ovdje posebno vrijedi spomenuti numizmatičku zbirku Bauer koja je brojala 3577 komada rimskog, srednjovjekovnog i recentnog novca. Ova numizmatička zbirka tako je spadala među značajnije na terenu Slavonsko-Baranjske regije.¹⁴ Cjelokupna muzejska građa GMV-a kategorizirana je B oznakom.¹⁵

Gradski muzej posjedovao je i vlastitu biblioteku koju je sačinjavala kolekcija od 12 tisuća knjiga, od kojih vrijedi izdvojiti zbirke Rara i Vukovariensia (zbirke novina, knjiga i ostalih tiskovina vezanih uz Vukovar) koje potječu iz raspona od 16. do 20.stoljeća.¹⁶ Iz knjižničnog fonda izdvojen je spomenički dio formiran kao zasebna 'Biblioteka rariteta' koja je brojala 515 bibliotečnih jedinica. Biblioteka se formirala na temelju pojedinačnih poklona ili nabavki, nije bila sadržajno profilirana već je bila općeg karaktera, a sačinjavale su je knjige s različitih područja znanosti i umjetnosti tiskane u rasponu od četiri stoljeća.¹⁷ Gradski muzej raspolagao je i s vrijednom arhivskom građom lokalnog karaktera razvrstanom u više zbirke. *Zbirka arhivskog gradiva* sadržavala je 33 arhivske kutije dokumenata vukovarskih upravnih vlasti iz 18, 19. i 20. stoljeća. Osim što predstavljaju

¹¹ MDC, kut. 17, inventarni list kulturno-historijske zbirke Gradskog muzeja Vukovar

¹² MDC, kut.17, inventarni list Etnografske zbirke u sklopu Gradskog muzeja u Vukovaru

¹³ Marić, "Gradski muzej Vukovar": 122.

¹⁴ MDC, kut. 17, inventarni list Numizmatičke zbirke Gradskog muzeja u Vukovaru

¹⁵ Pavić: 137.

¹⁶ Pavić: 137.

¹⁷ MDC, kut. 17, inventarni list Spomeničkog dijela fonda Knjižnice

vrijedan povijesni izvor za proučavanje razvoja društvene, političke i gospodarske povijesti u Vukovaru, vrijednost ove arhivske građe leži i u tome što navedeni muzejski spisi čine zaokružene arhivske cjeline (fondove) u odnosu na slične spise drugih muzeja u županiji.¹⁸

U ulici Nikole Tesle, u zgradi sagrađenoj početkom 20. stoljeća nalazila se *Zbirka Bauer i galerija umjetnina* koja predstavlja jednu od najcjelovitijih zbirki hrvatske likovne umjetnosti iz 19. i prve polovice 20. stoljeća. Zbirka je donacija prof. dr. Antuna Bauera, u ovom radu već spomenutog glasovitog muzealca, povjesničara umjetnosti i arheologa, osnivača brojnih muzejskih i galerijskih institucija u Hrvatskoj, donatora i pasioniranog kolekcionara te utemeljitelja postdiplomskog studija muzeologije u Zagrebu. Rođeni Vukovarac, dr. Bauer je Gradskom muzeju 1959. darovao zbirku od 1357 umjetnina, od kojih vrijedi izdvojiti radove proslavljenih hrvatskih umjetnika poput Vlahe Bukovca, Ivana Meštrovića, Emanuela Vidovića, Vanje Radauša, Ise Kršnjavoga, M. Celestina Medovića i brojnih drugih. Stalni postav zbirke kronološki prikazuje razvoj hrvatske moderne umjetnosti s naglaskom na razdoblje između dva svjetska rata. Zbirka je predstavljala jednu od najznačajnijih galerijskih fundusa u Hrvatskoj prema vrijednosti i svojoj zaokruženosti.¹⁹ Muzejska građa i zgrada označene su kategorijom B, a osim navedenog fundusa u zbirci je pohranjen i prateći arhiv likovne umjetnosti, također donacija dr. Bauera.²⁰ Pogledom u inventarne spise može se pronaći podatak kako je Zbirka posjedovala 225 slika, većinom radova Zagrebačke škole između dva svjetska rata, te 344 grafička lista u kojima su bile zastupljene gotovo sve grafičke tehnike. Zbirka skulptura brojala je 128 radova, uključujući vrijedna djela Ivana Meštrovića, Vanje Radauša i drugih glasovitih umjetnika.²¹

Spomen muzej Lavoslava Ružičke bio je muzej biografskog tipa smješten u rodnoj kući proslavljenog kemičara Lavoslava Ružičke, dobitnika Nobelove nagrade za kemiju 1939. godine. Dokumenti, radni kabineti i osobni predmeti iz rodne kuće prikazuju Ružičkin životni put i karijeru. Isticala se i zbirka medalja, plaketa i priznanja, uz naglasak na otkrića u području organske kemije za koju je i dobio *Nobela*. Spomen-muzej sadržavao je 525 muzejskih predmeta, a kategorija muzejske građe označena je C oznakom, a zgrade B oznakom.²²

¹⁸ Elez, "Arhivsko gradivo muzeja na području Vukovarsko-srijemske županije": 206.

¹⁹ Marić, "Gradski muzej Vukovar": 122.

²⁰ Pavić: 140.

²¹ MDC, kut. 17, inventarni list Zbirke Bauer i galerije umjetnina u sklopu Gradskog muzeja u Vukovaru

²² Pavić: 140.

Povijesni muzej, službenog imena *Spomen-muzej II. kongresa KPJ*, bio je smješten u zgradi Radničkog doma u strogom centru grada, u kojoj je 1920. godine održan drugi kongres Komunističke partije Jugoslavije (KPJ). Osnovan 1960., sadržavao je zbirku originalnih predmeta, dokumenata i fotografija koje su svjedočile razvoju radničkog pokreta, Narodno-oslobodilačke borbe i osnivanja KPJ. Građa, označena kategorijom C (a zgrada kategorijom B) brojala je ukupno 4270 predmeta.²³ S obzirom na fundus dragocjene dokumentacije važne za razvoj radničkog pokreta i materijal s Vukovarskog kongresa, sadržaj ovog muzeja premašio je granice slavonske i baranjske regije.²⁴

Etnografska zbirka Rusina i Ukrajinaca Hrvatske kao posljednje osnovana sastavnica Gradskog muzeja Vukovar bila je zbirka etnografskih predmeta u selu Petrovci kraj Vukovara, s 450 predmeta koji su svjedočili bogatoj kulturi Rusina i Ukrajinaca na prostoru cijele Hrvatske. S 450 predmeta, 1979. pretvorena je u etno-muzej na otvorenome, koji je predstavljao jednu ruralnu cjelinu sa stambenim i gospodarskim zgradama rusinske i ukrajinske manjine u Petrovcima.²⁵

Osim što je bio izložbenog karaktera, Gradski muzej Vukovar organizirao je opsežna arheološka istraživanja na svjetski poznatom arheološkom lokalitetu Vučedol nedaleko Vukovara. Istraživanja su se pod stručnim vodstvom Odsjeka za arheologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu kontinuirano odvijala od 1984. godine sve do neposredno prije rata, kada se planiralo postavljanje zasebnog Muzeja vučedolske kulture i arheološkog parka, kao muzeja na otvorenom na tom znamenitom lokalitetu.²⁶ Gradski muzej je također bio mjestom svih značajnijih kulturnih događaja u gradu. U baroknoj dvorani dvorca te prekrasnoj mramornoj dvorani koje je povezivalo barokno mramorno predvorje, odvijale su se razne scenske priredbe, brojni koncerti, poetske večeri i sva važnija kulturna događanja u Vukovaru.²⁷

1.2. Djelovanje Arhivskog sabirnog centra do 1991.

Arhivsku službu na prostoru Vukovarsko-srijemske županije danas obavlja Državni arhiv u Vukovaru, kao jedan od 17 područnih državnih arhiva na teritoriju Republike

²³ Ibid: 141.

²⁴ MDC, kut.17, inventarni list Zbirke radničkog pokreta i NOB-a

²⁵ Pavić: 141.

²⁶ Marić, "Gradski muzej Vukovar": 122.

²⁷ Ibid: 122.

Hrvatske. Riječ je o javnoj kulturnoj ustanovi koja vodi evidenciju, obradu, zaštitu i evidenciju o dokumentarnoj i arhivskoj građi na području vukovarske županije, u kojem bi se termin *arhivska građa* odnosila na odabranu dokumentarnu građu koje ima trajnu vrijednost za kulturu, povijest, znanost ili druge djelatnosti područja nad kojem se obavlja nadležnost, ili za zaštitu i ostvarivanje prava i interesa osoba i zajednica zbog čega se ono trajno čuva.²⁸ Međutim, početkom devedesetih godina prošlog stoljeća vukovarski Državni arhiv još nije postojao - naime, vukovarski Arhiv osnovan je tek 2007. godine. Za vrijeme socijalističke Jugoslavije teritorijalna nadležnost nad arhivskom građom na prostoru današnje Vukovarsko-srijemske županije (uključujući općine Vukovar i Vinkovci) pripadala je Historijskom arhivu u Osijeku.²⁹ To znači da se uz prostor današnje Osječko-baranjske županije nadležnost osječkog arhiva protezala i nad prostorom Vukovarsko-srijemske i Virovitičko-podravske županije. Na prostoru istočne Slavonije i Baranje sve do 1947. godine nisu postojale samostalne arhivske ustanove kao ni organizirane arhivske službe. Tek nakon drugog svjetskog rata osnutkom *Historijskog arhiva u Osijeku* konačno je uspostavljena arhivska ustanova koja je samostalno vršila arhivsku službu na tom području. Uloga osječkog Arhiva bila je organizirati i stručno voditi zaštitu, odabiranje i brigu nad arhivom u pismohranama na području 12 slavonsko-baranjskih općina.³⁰ Međutim, s obzirom na veličinu područja kojeg je bilo potrebno pokrivati, krajem osamdesetih godina javlja se potreba za osnivanjem pomoćnog arhivskog odjela koji će djelovati u drugom gradu. Zbog toga je 1989. godine otvoren *Arhivski sabirni centar u Vinkovcima* (dalje u tekstu *ASC* ili *arhivski centar*), kao arhivski odjel Historijskog arhiva u Osijeku čija će uloga biti pokrivanje područja općina Vinkovci i Županja. Historijski arhiv u Osijeku u suradnji sa Skupštinom općine Vinkovci donio je odluku o osnivanju Arhivskog centra još 1986. godine radi čuvanja arhivske građe iz doba Vojne krajine, građe iz razdoblja 19. stoljeća pa sve do dokumentacije nastale do 1960. godine., a odluka je podržana od strane Arhivskog savjeta SRH i Izvršnog vijeća Sabora SRH.³¹

Arhivski sabirni centar u Vinkovcima službeno je započeo s radom 1. srpnja 1990. godine, točno godinu dana prije početka rata na prostoru istočne Slavonije. Već pri samom početku svojeg rada, indulgencija vinkovačkog arhivskog odjela prešla je na prostor općine

²⁸ Petar Elez, "Državni arhiv u Vukovaru i razvoj arhivske službe na području Vukovarsko-srijemske županije", *Kulturni identitet Vukovara: Prilozi za istraživanje baštine i baštinika*, 2021: 150.

²⁹ Današnji Državni arhiv u Osijeku

³⁰ Mladen Radić, „Stanje i zaštita arhivske i registraturne građe u pismohranama 1991.-1992.g“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, 1993: 41.

³¹ Elez: 153.

Vukovar.³² Tako je Arhivski sabirni centar u Vinkovcima postao odgovorno tijelo za čitav prostor današnje Vukovarsko-srijemske županije, i ostao je odgovornim kroz cijelo trajanje Domovinskog rata. Sabirni će centar nastaviti vršiti arhivsku indulgenciju nad prostorom Vukovarsko-srijemske županije sve do 2007. godine kada će se osnovati Državni arhiv u Vukovaru, a vinkovački Arhivski centar prijeći će pod njegovu nadležnost kao područno arhivsko tijelo. Međutim, zbog nedostatka adekvatne arhivske zgrade u Vukovaru (formalnom središtu Arhiva) i radova na obnovi zgrade namijenjenoj vukovarskom Državnom arhivu, većina se stručnih poslova Arhiva u razdoblju nakon njegova osnutka i dalje odvijala u zgradi Arhivskog sabirnog centra, sve do završetka projekta rekonstrukcije zgrade vukovarskog arhiva 2017.godine, a prva arhivska građa koja se našla u posjedu novog vukovarskog Arhiva pripadala je onim fondovima i zbirkama koji su se u trenutku njegova osnutka nalazili u vinkovačkom Arhivskom centru.³³ S punim se pravom tako može reći da je Arhivski sabirni centar bilo središnje i odgovorno tijelo arhivske službe na teritoriju Vukovarsko-srijemske županije punih dvadeset sedam godina. Prema dogovoru Državnog arhiva u Vukovaru, Grada Vinkovaca i hrvatskog Ministarstva kulture, odlučeno je da se u vinkovačkom sabirnom centru danas pohranjuje, čuva i sređuje arhivska građa čiji su stvaratelji imali sjedište na području grada Vinkovaca.³⁴

Vinkovačko arhivsko odjeljenje smješteno je u zgradu bivše osnovne škole u Vojarskoj ulici, prema rješenju Skupštine općine Vinkovci od studenog 1989.godine.³⁵ Raspolagalo je s 450 kvadratnih metara prostora koji se sastojao od četiri spremišta i tri radne prostorije.³⁶ Kada je centar počeo s radom, zgrada je bila devastirana i u veoma lošem stanju. Samo su dva spremišta od njih pet bila donekle prikladna za rad i čuvanje arhivske građe, jer su imala ostakljene prozore i električnu energiju, no nedostajalo je polica i ormara za smještaj građe, kao i uredskog inventara i ostale opreme potrebne za rad na obradi i zaštiti arhivske građe.³⁷ Preostala tri spremišta bila su posve neupotrebljiva. Međutim, Skupština općine Vinkovci uvelike je pomogla nabavkom osnovnog uredskog materijala i inventara, uz pomoć nekoliko vinkovačkih poduzeća poput Vinkovačke banke. Arhivske poslove u ASC-u je

³² Marko Landeka, *Deset godina arhivske službe u Vinkovcima* (Vinkovci: Državni arhiv u Osijeku, 2000.), 4.

³³ Elez: 154.

³⁴ Ibid, 161.

³⁵ Ibid, 4.

³⁶ Marko Landeka, Petar Elez, „Povijest arhivske službe na području Vukovarsko-srijemske županije“, *Vodič kroz arhivsko gradivo Državnog arhiva u Vukovaru*, 2011: 20.

³⁷ Ibid, 20.

neposredno prije rata obavljalo troje djelatnika, Marko Landeka i Zlatko Virc, dok je treća djelatnica polovicom rujna 1991. godine napustila posao i pobjegla u Srbiju.³⁸

U razdoblju od 1990. pa sve do 2009. godine najveći dio fondova i zbirki koje se danas nalaze u Državnom arhivu u Vukovaru prikupljen je i spašen od daljnjeg propadanja upravo zalaganjem arhivista iz vinkovačkog Arhivskog sabirnog centra.³⁹ Prva građa koju je Arhivski centar preuzeo i počeo sređivati bila je arhivska građa iz vinkovačkog gradskog muzeja. Gradski muzej Vinkovci je zbog adaptacije svoje zgrade smjestio dio muzejskog inventara u zgradu ASC-a, a među tim se materijalom smještenim u jednom spremištu nalazilo nekoliko stotina kutija arhivske i bibliotečne građe koja je poslije 1945. bila smještena u muzeju.⁴⁰ Tijekom rujna preuzeta je građa u vlasništvu Skupštine općine Vinkovci. U preuzetoj građi nalazilo se nekoliko fondova, od kojih vrijedi izdvojiti fondove *Gradski narodni odbor Vinkovci*, *Narodni odbor gradske općine Vinkovci*, *Narodni odbor općine Vinkovci*, *Kotarski narodni odbor Vinkovci*, *građivo mjesnih odbora*, *građivo Brodske imovne općine* i mnogi drugi. Navedeno su bili prvi arhivski fondovi preuzeti s terena.⁴¹ Tih nekoliko stotina metara gradiva različite provenijencije čuvano je u podrumu tadašnje Ekonomske škole smješteno u veoma lošim uvjetima (vlažni prostor, držanje gradiva na tlu, vodovodne cijevi koje su prolazile iznad njega i koje su uništile jedan dio građe) stoga im je prijetilo fizičko propadanje.⁴² Najvrjednija arhivska građa u ASC-u bili su *Kotarsko poglavarstvo Vinkovci (cca 90 dužnih metara dalje u tekstu d.m.⁴³)*, *Brodska imovna općina (45 d.m.)*, *Obrtni zbor Vinkovci*, *Ravnateljstvo šuma, zemljišne knjige (10 d.m.)* te još desetak manjih fondova.⁴⁴ Može se tako reći da se ondje nalazila građa čiji su stvaratelji bili razni administrativno-upravni, sudski i privredni subjekti, društva i udruge koji su tijekom protekla dva stoljeća djelovali na prostoru Vukovarsko-srijemske županije. Važnost spomenute građe predstavlja jedno od temeljnih vrela za istraživanje zavičajne prošlosti istočne Slavonije i Srijema od prve polovice 18. stoljeća pa sve do kraja 20. stoljeća.⁴⁵

³⁸ Marko Landeka, „Arhivska građa u arhivskom odjelu Vinkovci i na terenu“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, 1993: 53.

³⁹ Elez: 162.

⁴⁰ Landeka, Elez: 20-21.

⁴¹ Landeka: 5.

⁴² Landeka, Elez: 21.

⁴³ Dužni metar arhivska je mjera kojom se iskazuje količina arhivskoga gradiva.

⁴⁴ Landeka: 5.

⁴⁵ Elez: 164.

Do početka rata tek je dio fondova bio djelomično arhivski sređen, s posebnim naglaskom na gradivo Skupštine općine Vinkovci. Paralelno sa sređivanjem, preuzimano je i Gradivo s terena preuzimano je istodobno s njegovim sređivanjem, no transport kao i smještaj gradiva bili su stalno prisutan problem zbog nedostatka kutija i polica za smještaj.⁴⁶ Time je čak i prije ratne agresije na Hrvatsku onemogućeno preuzimanje velike količine gradiva s terena zbog problema s nedostatkom spremišnog prostora, terenskog vozila i manjka stručnog osoblja. Ovaj nedostatak dodatno je potenciran kada su tijekom 1990. godine nastupile velike demokratske promjene u Hrvatskoj, koje su dovele do velikih promjena u privrednom i ekonomskom sustavu zemlje. To je posljedično dovelo do stvaranja i gomilanja velike arhivske građe na terenu, koja je ostala bez nadzora.⁴⁷ Kako je Arhiv u Osijeku institucija koja je nadležna za brigu o arhivskoj i registraturnoj građi na području istočne Slavonije i Baranje, nastupom ratnih okolnosti njegova je važnost potencirana.⁴⁸ Već kod prvih napada na hrvatska područja, arhivska služba poduzela je korake da upozori i izda upute o zaštiti građe na terenu. Mnoge ustanove i poduzeća uspjela su zaštititi svoje pismohrane i arhivsku građu, ali je i znatan dio bio zatečen ili namjerno ostavljen, tako da je bio prepušten silini i bezobzirnosti agresora. To se posebice odnosi na okupirani prostor Baranje i Vukovara.⁴⁹

U duhu ovog rada vrijedi izdvojiti kako su muzejske i arhivske institucije na prostoru Vukovarsko-srijemske županije često surađivale i potpomagale jedni druge. Tako je istaknutu ulogu u spašavanju arhivske građe na slavonsko-srijemskom prostoru u godinama nakon Drugog svjetskog rata imao upravo Gradski muzej u Vukovaru, čiji su zaposlenici od strane osječkog Historijskog arhiva bili imenovani *arhivskim povjerenicima*. Oni su povremeno izvještavali matičnu arhivsku ustanovu o stanju arhivske građe na terenu, u trenucima izostanka logičke potpore od strane arhiva, ako nisu bili u stanju sami poduzeti potrebne mjere.⁵⁰ Samim time je i Gradski muzej u Vukovaru raspolagao vrijednom količinom arhivske građe, uključujući građu Vukovarskog vlastelinstva koje je kasnije preuzeo osječki Historijski arhiv, dok se dio građe i danas nalazi u Muzeju.

2. Zaštita muzejske i arhivske građe u ratnim uvjetima

2.1. Muzejska i arhivska građa kao čuvar identiteta naroda

⁴⁶ Landeka, Elez: 22.

⁴⁷ Radić: 41.

⁴⁸ Miro Gardaš, „Sažetak najvažnije korespondencije u svezi zaštite arhivske građe i objekata 1991-1992.“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, 1993: 63.

⁴⁹ Radić: 41.

⁵⁰ Elez: 152.

Kulturna baština bila je među prvim žrtvama rata u Hrvatskoj. Okupatorov cilj bio je razoriti kulturu, povijest i identitet nesrpskih naroda na prostoru Hrvatske. Uništavanje kulturne baštine i spomenika nije novitet u modernom ratovanju. Otkako je pisane povijesti, kulturna baština predstavlja tragove vremena u prostoru. Svaki spomenik tako ima ulogu svojevrsnog svjedoka, kako vremena tako i ljudi koji obitavaju na tom mjestu. Svaki se spomenik, muzej, arhiv i građa u njima mogu stoga upotrijebiti u dokaznom postupku o tome čija jeste i čija je bila ova zemlja.⁵¹ Razaranje povijesnog i kulturnog krajolika u Vukovaru izmijenilo je sliku hrvatskog kulturnog nasljeđa na tom prostoru. Upravo je stoga Vukovar primjer kako se predodžba o identitetu nekog naroda najdjelotvornije može pokušati ugasi uništenjem spomeničke baštine.⁵² Muzeji i galerije opljačkani su i uništeni, čime je Vukovar doživio nestanak svojih urbanih svojstava i simboličkih mjesta kontinuiteta.⁵³ Muzej je građevina koja čuva neprocjenjive vrijednosti, ne samo zbog svoje estetske kvalitete već kao zapis predaje i dokaz povijesnog identiteta. A zemlja bez muzeja, bez materijalne kulture, zemlja je bez povijesti i identiteta.⁵⁴ Gradski muzej u Vukovaru je u jesen 1991. godine postao tako prvom metom razaranja spomenika kulture i zatiranja kulturne baštine šireg hrvatskog prostora.⁵⁵ Upravo u tome treba tražiti temeljni razlog pokretanja Muzeja Vukovara u progonstvu, njegova svrha bila je pokazati kako narod protjeran s prostora istočne Slavonije nije prestao biti njegovim integralnim i historijskim dijelom. Muzej Vukovara u progonstvu nastao je tako kao potreba za iskazivanjem otpora razaranja, pljački i uništavanju, ali i iz umjetničke i kulturne perspektive, da se estetikom i kreacijom može pobijediti smrt i destrukcija. Likovni umjetnici koji su darovali svoja djela Muzeju pokazali su solidarnost s Vukovarom, čije se stradanje simbolički pokazalo složenje od problema puke rekonstrukcije i obnove grada.⁵⁶ Kako je to prenio hrvatski likovni kritičar i teoretičar Josip Depolo:

⁵¹ Jadranka Vinterhalter, „Zaštita u muzejima – prvi ratni zadatak šest godina poslije“, *Ratne štete na muzejima i galerijama u Hrvatskoj*, 1997: 20.

⁵² Božo Biškupić, „Muzej Vukovara u progonstvu“, *Muzej Vukovara u progonstvu: Donacije likovnih djela umjetnika, ustanova i pojedinaca*, 2018: 14.

⁵³ Tonko Maroević, „Spomen i znamen - Donacije Gradskom muzeju Vukovar“, *Muzej Vukovara u progonstvu: Donacije likovnih djela umjetnika, ustanova i pojedinaca*, 2018: 34.

⁵⁴ *Donacije likovnih umjetnika Poljske: Muzej Vukovara u progonstvu*, 1996: 5

⁵⁵ *Donacija likovnih djela Muzeju Vukovar u progonstvu*, 2000: 6.

⁵⁶ *Donacija likovnih djela Muzeju Vukovar u progonstvu*: 13.

U ovoj donaciji ima prkosa, odlučnosti, otpora, zanosa, nepriznavanja kapitulacije, prezira spram barbarskog čina, privrženosti načelima ljudskih vrijednosti spram morbidnog agresorskog čina, vjere u hrvatsko nacionalno biće i u *resurrectio* Vukovara u obitelji hrvatskih gradova.⁵⁷

U sličnu kategoriju kulturne baštine koja se ogleda kao identitet naroda ubraja se i arhivska građa. Arhivski dokumenti, osim što imaju povijesno, znanstveno i kulturno značenje, sadrže vjerodostojne informacije o našoj prošlosti i sadašnjosti i služe kao osnova za dokazivanje prava države, ustanova i pojedinaca. Arhivi i arhivski dokumenti su stoga civilizacijska i kulturna baština svakog naroda, jer dokumentiraju povijesni, kulturni i gospodarski razvitak jedne zemlje, pružaju osnove za nacionalni identitet i osnovni su izvor podataka za ostvarivanje prava građana. Otud proizlazi neotuđivo pravo svake nacije na njezinu arhivsku građu.⁵⁸ Povijesni značaj arhivske građe na prostoru Hrvatske, zemlje koja je kroz protekla stoljeća ulazila i izlazila u različite državno-političke zajednice, posebice dolazi do izražaja zbog dokazivanja kontinuiteta hrvatske državnosti i populacijske strukture na ovom području. Navedeni dokazni značaj arhivske građe leži u tome da je pomoću nje moguće dokazati prava vlasništva kao i brojna druga prava, a ponekad i statusna stanja.⁵⁹ Arhivska građa je također prijeko potrebna u međunarodnom prometu informacijama u mirnodopskom dobu, a navedena važnost dodatno je naglašena za vrijeme ratnog stanja. Arhivska dokumentacija često je ključna u mukotrpnom postupku dokazivanja vlastitih prava i integriteta napadnutog i okupiranog dijela države.⁶⁰ Razdoblje Domovinskog rata tako je na jasan način pokazalo svu važnost arhivske građe. Naime, jedan od tradicionalnih ciljeva svakog okupatora u povijesti ratovanja bila je sustavno i selektivno uništavanje arhivskih dokumenata. Bez njih je svako dokazivanje bilo kakvih prava osvojenog naroda u najmanju ruku otežano, često i nemoguće. Takvi su postupci provedeni u Domovinskom ratu. Pljačka i uništavanje arhivske građe u jedinicama lokalne i regionalne samouprave, preko muzeja, knjižnica i župnih ureda i samostana pa sve do samih arhiva.⁶¹ Važnost arhivske građe, osim svojom temeljnom definicijom i spomenutom značaju u ratnom sukobu, još je dodatno potencirana kontekstom vremena u kojem se našla Hrvatska. Naime, uspostavom suverene Republike Hrvatske početkom devedesetih godina prošlog stoljeća uloga i važnost arhiva i arhivske službe pojačana je u okolnostima temeljnih promjena društveno-političkog sustava i teritorijalno-

⁵⁷ Ibid: 13.

⁵⁸ Dražen Kušen, *Dokumenti na udaru ratnog uništenja za vrijeme agresije na Hrvatsku od 1991.* (Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2006.), 17.

⁵⁹ Gardaš: 63.

⁶⁰ Kušen: 9.

⁶¹ Ibid: 9.

administrativnog uređenja. Arhiv poprima sve izraženiju ulogu pružanja pomoći i podrške građanima u ostvarivanju njihovih svakodnevnih prava i interesa, odnosno nezaobilazna su stručna i logistička pomoć tijelima lokalne i područne samouprave.⁶²

Važnost zaštite muzejske i arhivske građe, tih kulturnih temelja svake zemlje, za vrijeme ratnih situacija, ali i suočavanje s posljedicama opasnosti od njenog uništavanja bila je dobro poznata u međunarodnom pravu. Golema razaranja, pljačke i devastacije kulturnih dobara za vrijeme Drugog svjetskog rata rezultirala su nastankom međunarodne pravne regulative za zaštitu i očuvanje svjetske kulturne baštine u budućim ratnim sukobima. Zbog toga je na zasjedanju UNESCO-a u Haagu 14. svibnja 1954. godine donesena *Haška konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba*, kao temeljni i međunarodno priznat zakon o zaštiti spomenika kulture u ratnim uvjetima. Za razliku od ranijih pokušaja zaštite kulturnih dobara (poput Briselske deklaracije iz 1874., Haških pravila iz 1907. te Washingtonskog pakta 1935.), koje su obvezivale isključivo potpisnice, Haška konvencija iz 1954. teži primjeni u svim okolnostima i smatra se obvezujućom za sve strane, u bilo kojem ratnom sukobu. Arhivska građa kao dio pisane kulturne baštine kao i ustanove i službe koje o njemu brinu u tekstu Konvencije navedeni su kao bitan segment kulturne baštine.⁶³ UNESCO polazi od stava da svako osiromašenje jednog segmenta kulturne baštine jednog naroda ujedno predstavlja osiromašenje svjetske kulturne baštine u cjelini. Ovakvo osiromašivanje može se dogoditi u situacijama nastupa promjene suvereniteta nad ustupljenim teritorijem, kada se dogodio nastanak novih država putem razdvajanja bivših državno političkih cjelina i kada se transferi muzejske građe i arhivalija događaju kao posljedica vojne okupacije.⁶⁴ Ono što je za kontekst ovog rada posebno bitno, jest to što je među zemljama koje su predložile konvenciju, i koje su ju među prvima potpisale bila je upravo Jugoslavija, 28. prosinca 1955. godine.⁶⁵ Jugoslavenski ratovi, uključujući i rat u Hrvatskoj, kao prvi vojni sukobi nastali na europskom tlu nakon donošenja Haške konvencije, pokazali su tako svu slabost primjene iste te konvencije. Domovinski rat nije bio prijelomni trenutak u kojem je Europa shvatila važnost zaštite spomenika kulture i kulturnih dobara, ali je bio trenutak koji je pokazao manjkavosti sustava njihove zaštite.

⁶² Elez: 151.

⁶³ Kušen: 11-12.

⁶⁴ Ibid: 17.

⁶⁵ Vinterhalter: 32.

Upravo s navedenim zaključkom u mislima, u svibnju 1996. održana je četvrta konferencija europskih ministara odgovornih za zaštitu kulturne baštine, u Helsinkiju u organizaciji Vijeća Europe. Na njoj je upućen apel za očuvanje i obnovu kulturnog nasljeđa Hrvatske i Bosne i Hercegovine svim zemljama članicama Vijeća Europe kao i potpisnicima Haške konvencije o kulturi i UNESCO-u. Na tom skupu rečeno je kako su kulturna dobra česti vojni cilj u sukobima između zemalja, čak i onih koje su potpisale Europsku konvenciju o kulturi, kao što je i Hrvatska, i istaknuto je kako ondje odredbe Haške konvencije o međunarodnoj zaštiti kulturnih dobara u slučaju oružanih sukoba nisu bile poštovane. U skladu s tim, zaključeno je da se europskim zemljama i međunarodnim organizacijama treba pružiti puna potpora u radu na izmjenama i dopunama Haške konvencije.⁶⁶ Na međunarodnom simpoziju *Svjetska kulturna baština* održanom početkom 1997. godine u Hildesheimu u Njemačkoj, kao priprema za svjetsku izložbu *EXPO 2000* koja će se održati u Hannoveru iduće godine, jedna od tema izložena na simpoziju bila je i *Kulturna baština Hrvatske – žrtva besmislene agresije*, kao dokaz sve većeg gubitka kulturne baštine kao posljedice uništavanja spomeničke baštine tijekom ratova, krađe umjetnina i ilegalne trgovine. Upravo na primjeru kulturocida počinjenog u Hrvatskoj nad njenom kulturnom baštinom, u međunarodnom se pravu tada počeo koristiti pojam *etnocid* za proces u kojemu određeni narodi ili etničke manjine tijekom ratova gube svoj etnički i kulturni identitet.⁶⁷

2.2. Zaštita muzejske građe

Sprovođenje Haške konvencije prati se kroz Međunarodni savjet za muzeje - ICOM (*International Council of Museums*) u okviru UNESCO-a kao međunarodne nevladine i neprofitne organizacije pod plaštom UN-a. Za mrežu hrvatskih muzeja, pa tako i onog vukovarskog, koordinirajuće tijelo za suradnju s ICOM-om jest hrvatski Muzejski dokumentacijski centar (MDC).⁶⁸ Analiza MDC-a pokazala je kako je u predratnoj Hrvatskoj većina muzeja bila smještena u povijesnim zgradama, koje u 80 % slučajeva čine spomenici kulture 0 (objekti najveće vrijednosti) A i B kategorije – dvorci, palače, kurije, crkve i samostani. Prije rata u Hrvatskoj je postojao vrlo mali broj novih objekata planski izgrađenih za muzeje. Tu proizlazi veliki nedostatak gotovo svih muzeja smještenih u povijesnim objektima: nedostatak prostora za stalne postave i depoe, koji su u pravilu neuređeni i ne odgovaraju potrebama muzejskog rada. Još ranije opterećena velikim brojem nedostataka

⁶⁶ Branka Šulc, „Muzeji u ratu“, *Ratne štete na muzejima i galerijama u Hrvatskoj*, 1997: 13.

⁶⁷ Ibid: 13.

⁶⁸ Vinterhalter:: 33.

ponajprije u vidu financija, a zatim prostorom i kadrovskim nedostacima, u ratnim se uvjetima pokazalo kako su muzejska zaštita i osiguranje najslabija karika muzejske djelatnosti u Hrvatskoj.⁶⁹ Čak 50 % muzejske građe u hrvatskim muzejima nije bilo inventirano, a sigurnosno mikrofilmiranje muzejske dokumentacije nije bilo sustavno obavljeno u većini muzeja. Depoi kod 70 % hrvatskih predratnih muzeja pokazali kao prostorno nedostatnim a prema uvjetima i neprikladnim za čuvanje muzejske građe, zbog vlage, nedostatka ventilacije i klimatizacije. Unatoč postojanju planova za evakuaciju muzejske građe u slučaju izvanrednih uvjeta (poput oružanog sukoba), rat je pokazao kako planovi postoje samo na papiru, a sigurnosna skloništa u kojima će se dislocirati građa ne postoje uopće. Osim toga, nije postojao dovoljan broj zaštitne ambalaže ni metalnih sanduka za pohranjivanje u slučaju evakuacije. Naposljetku, postojao je i nedovoljan broj muzejskih radnika u Hrvatskoj, i taj manjak osoblja je itekako otežavao rad u ratu koji će ubrzo početi.⁷⁰ Uloga MDC-a bila je stoga veoma značajna. MDC je godinama prije rata skupljao baze podataka o hrvatskim muzejima i galerijama, a krajem osamdesetih iste je podatke i kompjuterizirao. Za vrijeme rata njihovi djelatnici marljivo su radili na otvaranju novih datoteka vezanih uz muzejsku građu, ratne štete i rekviriranje, pomagali radu muzejima proganih s okupiranih teritorija te pomagali njihovu obnovu. U srpnju 1991. MDC je kategorizirao zbirke u svim muzejima i galerijama u Hrvatskoj na tri kategorije: A, B i C kategoriju. MDC je također koordinirao akcije zaštite građe i njihove evakuacije, kao i o sklanjanju i mikrofilmiranju dokumentacije i inventarnih knjiga.⁷¹

Kada su u ljeto 1991. počele prve ratne operacije JNA na prostoru Republike Hrvatske, Ministarstvo kulture 8. srpnja 1991. uputilo je *Naredbu za provođenje mjera fizičko-tehničke zaštite u objektima s pokretnim spomenicima kulture* svim hrvatskim muzejima i galerijama, a 31. srpnja formirano je *Koordinacijsko tijelo za provođenje priprema zaštite spomenika kulture u slučaju oružanog sukoba* u kojem su se pridružili predstavnici svih institucija koje se bave zaštitom kulturne baštine – Muzejski dokumentacijski centar. Arhiv Hrvatske i Nacionalna i sveučilišna knjižnica, dok je *Republički zavod za zaštitu spomenika kulture* imenovan koordinatorom.⁷² Ministar kulture Vlatko Pavletić donio je 22. kolovoza *Naredbu o mjerama neposredne zaštite i spašavanja kulturnih dobara u RH*, koja je odaslana svim kulturnim institucijama. Sve poduzete zaštitne

⁶⁹ Ibid: 21.

⁷⁰ Vinterhalter: 22.

⁷¹ Ibid: 30.

⁷² Ibid: 20.

mjere i osiguranja zasnivale su se na Haškoj konvenciji. Postavljanje znakova Haške konvencije na spomenike kulture bilo je jedno od prvih zadataka. Rađene su zastave od poliestera za označavanje povijesnih cjelina, zastave od PVC folije za označavanje nepokretnih spomenika kulture i zgrada u kojima se čuvaju i izlažu pokretna kulturna dobra, orukavlje za osoblje i naljepnice za vozila.⁷³ U Vukovaru je dvorac Eltz u kojem se nalazio Gradski muzej obilježen znakom Haške konvencije, kao i Radnički dom u kojem je smješten Povijesni muzej, te arheološki lokalitet Vučedol. Također, svi muzeji su zatvoreni za publiku, stalni postav je skinut a muzejski predmeti spakirani su i pohranjeni na sigurno u depoe ili skloništa. Po uputama ministarstva, muzeji na kriznim područjima evakuirali su svoju najvrjedniju građu na sigurne lokacije u gradove izvan ratne opasnosti. Ukupno 12 muzeja na kriznim su područjima uspješno obavila evakuaciju svoje građe. Nažalost, to nije bio slučaj s vukovarskim Muzejem. U trenutku otvorene agresije na Vukovar, osječki Krizni štab izdao je preporuku da se izvrši evakuacija najvrjednije građe u Zagreb. Međutim, rat se rapidno širio na tom prostoru i nisu se mogli predvidjeti pravci i brzina kretanja agresora. Na sastanku predstavnika Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture Osijek, Gradskog muzeja Vukovar i Kulturnog centra grada Iloka, Franjevačkog samostana i Komiteta društvenih djelatnosti Općine Vukovar, procijenjeno je da bi transport u uvjetima kakvi su postojali bio nemoguć. Vukovar je već tad bio u neprijateljskom okruženju, stoga je pokušaj proboja kamiona s kulturnim blagom ocijenjen kao prerizičan.⁷⁴

2.3. *Zaštita arhivske građe*

Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Osijeku 5. srpnja 1991. šalje dopis u vezi zaštite kulturnih dobara u izvanrednim prilikama. U dopisu se upozorava vlasnike i korisnike kulturnih dobara o potrebi poduzimanja hitnih mjera radi pojačane zaštite od posljedica eventualnih borbenih aktivnosti, diverzija, požara, otuđenja i drugih opasnosti koje prijete spomenicima kulture. Također se preporučuje poduzimanje mjera pojačanih dežurstava i osiguranja osnovnih uvjeta za zaštitu od vlage, požara i otuđenja, te po potrebi izvršiti dislokaciju, odnosno evakuaciju građe. U dopisu se također preporučuje da je u slučaju neposredne ratne opasnosti spomenike potrebno adekvatno spakirati, a na ambalaži izvršiti označavanje međunarodnim znakom.⁷⁵ Nacionalna arhivska služba prosljedila je *Upute za zaštitu arhivske građe u ratnim uvjetima* u ljeto 1991. nakon što se pojačao

⁷³ Ibid: 23.

⁷⁴ Vinterhalter:: 29.

⁷⁵ Gardaš: 63-64.

jugoslavenski ratni angažman. Fokus je stavljen na osiguravanje fizičke i tehničke zaštite građe i njenog spašavanja u slučajevima poput požara, poplavlivanja i zatrpavanja. Radi izbjegavanja oštećenja, preporučeno je premještanje građe na sigurna mjesta, fizička zaštita postojećih arhivskih prostora, zaštitno snimanje (mikrofilmiranje) i pohranjivanje kopija na izdvojenom mjestu.⁷⁶ Kao što je u radu ranije spomenuto, 22. kolovoza 1991. godine Ministarstvo prosvjete i kulture RH šalje naredbu o mjerama neposredne zaštite i spašavanja kulturnih dobara u Republici Hrvatskoj. Naredbom se naređuje da se u kulturnim ustanovama hitno prijeđe na rad u izvanrednim prilikama, i da se sve raspoloživo osoblje i sva sredstva usmjere na izvršenje mjera neposredne zaštite i spašavanja kulturnih dobara. Građu pripremljenu za evakuaciju treba držati u odgovarajućoj ambalaži za transport, te se paralelno treba pristupiti sigurnosnom snimanju inventarnih knjiga.⁷⁷ Djelatnici u arhivima diljem zemlje počeli su tako sklanjati arhivsku baštinu na sigurnija i skrovića mjesta, i pripremati se za spašavanje arhivalija iz ruševina ili u slučaju požara. Registraturama na području nadležnosti svakog arhiva posvećena je posebna pažnja. S obzirom na to da su velike količine arhivske građe već od prije mikrofilmirane, fotolaboratoriji u hrvatskim arhivima su svoje usluge mogli pružiti drugim kulturnim ustanovama kojima je bilo potrebno izvršiti mikrofilmiranje.⁷⁸ Ova hvalevrijedna međuinstitucionalna suradnja mogla se vidjeti na primjeru vukovarskog Muzeja i osječkog Arhiva, uz čiju su pomoć mikrofilmirane stare matične knjige i inventarne knjige muzeja, o čemu će više riječi biti dalje u radu.

Usprkos svim mjerama koje su poduzete, rat u Hrvatskoj ostavio je posljedice na pisanoj baštini, koje se ogledaju u izravnim i neizravnim štetama. Izravne ratne štete nastale su u izravnim napadima, pri čemu je jedan dio građe posve uništen, a drugi dio oštećen na različite načine, dok je treći dio ukraden.⁷⁹ Neizravne ratne štete nastale su tijekom skrivanja građe u neadekvatnim uvjetima. Tako skrivena arhivska građa je propadala pod utjecajem vlage i biološkim čimbenicima (vlažni podrumi, zakapanje pod zemlju...)⁸⁰ *Državna uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine* imenovala je 1996. godine Stručnu komisiju za popis i procjenu ratnih šteta na arhivskoj građi. Ista komisija je u lipnju zadužila područne arhive, među kojima je i onaj osječki, da procjene štetu na arhivskoj i registraturnoj građi svih

⁷⁶ Tatjana Mušnjak, „The protection of archival material in war conditions“, *Arhivski vjesnik*, 1994: 80.

⁷⁷ Gardaš: 64.

⁷⁸ Ivan Ficović, „Uništavanje hrvatskih arhiva i arhivske baštine u ratu 1991-1992.“, *Arhivski vjesnik*, 1992: 223.

⁷⁹ Kušen: 10.

⁸⁰ Tatjana Mušnjak, „Neizravne ratne štete na pisanoj baštini nastale tijekom Domovinskog rata“, *Arhivski vjesnik*, 1999: 257.

imatelja na području svoje nadležnosti.⁸¹ Na temelju prikupljenih podataka, stradala arhivska građa svrstana je u tri kategorije: *A kategorija* (građa od vitalnog značenja za djelovanje države u cjelini i u odnosima s drugim državama, spomenici kulture od međunarodnog značaja), *B kategorija* (građa od unutarnje važnosti za Republiku Hrvatsku) i *C kategorija* (građa lokalnog značaja, važno za područja županija, općina i gradova). Sveukupna vrijednost materijalne štete na arhivskoj građi u prve dvije kategorije procijenjena je na 200 milijuna njemačkih maraka.⁸² Članak 5. Haške konvencije pod nazivom “Okupacija”, u prvom paragrafu navodi kako Visoke strane Ugovornice koje okupiraju u cjelini ili djelomično teritorij druge Visoke strane Ugovornice dužne su, koliko je to moguće, pomagati nadležnim nacionalnim vlastima na okupiranom teritoriju, kako bi se osigurala zaštita i održavanje kulturnih dobara. U idućem paragrafu, konvencija nalaže da će okupacijska sila, koliko je to god moguće u suradnji s vlastima, poduzeti najpotrebnije mjere za očuvanje kulturnih dobara koja se nalaze na okupiranom teritoriju a koja su oštećena uslijed vojnih operacija, ako nadležne nacionalne vlasti nisu u mogućnosti da poduzmu takve mjere.⁸³ Na primjeru potpunog uništenja i razaranja kulturnih dobara na vukovarskom području, jasno se moglo vidjeti kako nijedan članak nije ispoštovan, niti se mogao ispoštovati.

3. Početak ratnog sukoba

3.1. Gradski muzej na početku rata

Nakon više od godinu dana nemira i političke nestabilnosti, otvoreni napad federalne jugoslavenske vojske i srpskih paravojskih postrojbi na Republiku Hrvatsku započeo je u drugoj polovici 1991. godine. U srpskoj ofenzivi najžešće je napadnut Vukovar. Više od tri mjeseca trajalo je sustavno razaranje grada. Nekoliko stotina tisuća projektila palo je na grad, uništavajući stambene zgrade i kuće, škole, tvornice, bolnicu te spomenike kulture. Nakon teške i neravnopravne borbe Vukovar je okupiran 18. studenog 1991. godine, a okupacijom grada uslijedila su masovna smaknuća zarobljenih hrvatskih branitelja i civila te pljačke i progona civila među kojima je bilo mnogo starih, žena i djece. Nakon okupacije Vukovara nesrpsko stanovništvo protjerano je iz grada i okolice, a prostor istočne Slavonije i Baranje završio je u sastavu međunarodno nepriznate Republike Srpske Krajine. Protjerano

⁸¹ Kušen: 23.

⁸² Jelena Piasevoli, „Izvešće o radu Stručne komisije za popis i procjenu ratnih šteta na pisanoj baštini“, *Arhivski vjesnik*, 1999: 350.

⁸³ MDC, kut. 17, “Haška konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba”, 2.12.1991.

stanovništvo Vukovara idućih je 7 godina (a mnogi i više od toga) provelo u progonstvu, u više od 560 mjesta diljem Hrvatske i inozemstva. Povratak je uslijedio 15. siječnja 1998. godine nakon završetka procesa mirne reintegracije hrvatskog Podunavlja, pa tako i Vukovara, u ustavno pravni poredak Republike Hrvatske.⁸⁴

Tijekom srpnja i kolovoza 1991. godine u vukovarskom su Muzeju provedene sve upute i naredbe koje je Ministarstvo kulture izdalo u svrhu zaštite fundusa i primjene članaka Haške konvencije. Zbog nedostataka ambalaže, muzejska građa je pakirana prema vrijednosti i pohranjivanja u muzejske podrumne. Muzej nije posjedovao odgovarajuću opremu za evakuaciju niti sredstva da ih nabavi, stoga je jedan dio muzejskog osoblja bio angažiran na vlastoručnoj izradi drvenih sanduka u kojoj je pohranjena građa.⁸⁵ Inventarne knjige su snimljene u mikrofilmove 1976. godine, a njihove kopije pohranjene su u arhivi MDC-a, i predstavljale su ključni dokument u kasnijem popisivanju oštećene građe, kao i dokaz prilikom rekviriranja fundusa. Zahvaljujući tradicionalno dobroj suradnji s osječkim Arhivom stare matične knjige muzeja uspjele su biti prevezene na mikrofilmiranje u Zagreb, uz pomoć vukovarske Policijske uprave, te su tako spašene od uništenja.⁸⁶ Mikrofilmove inventarnih knjiga Gradskog muzeja, ukupno 1400 snimaka, MDC je 3.12.1991. predao na sigurnosno kopiranje u Arhiv Hrvatske za potrebe dokaznog materijala.⁸⁷ Povjerenik Vlade Republike Hrvatske u Općini Vukovar, Marin Vidić-Bili, 20.kolovoza 1991. poslao je izvješće Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika kulture u Osijeku oko odluke Zavoda o poduzimanju mjera zaštite kulturnih dobara. U njemu Vidić informira Zavod o odluci vukovarskog Kriznog štaba koji je zaključio da odluku o evakuaciji nije moguće primijeniti, zbog promijenjenih okolnosti na vukovarskom području.⁸⁸ Ionako vrlo teška situacija za djelovanje otežana je i činjenicom da su na odgovarajućim pozicijama u Općini Vukovar bili pojedinci u koje djelatnici Muzeja nisu imali povjerenja, što se kasnije pokazalo opravdanim jer su isti pojedinci bili izravni sudionici u akcijama na rušenju demokratske vlasti u Hrvatskoj.⁸⁹ Iako je pokušaj evakuacije iz Vukovara ocijenjen kao preriskantan, radnici Muzeja nastojali su osigurati najbolju zaštitu za muzejski fundus koja je u tom trenutku bila moguća, unatoč stalnoj opasnosti i granatiranju grada. Djelatnici Muzeja dobili su iskaznice i

⁸⁴ *Muzej Vukovara u progonstvu: Donacije likovnih djela umjetnika, ustanova i pojedinaca*, 2018: 478.

⁸⁵ Zdenka Buljan, "Aktivnosti Gradskog muzeja Vukovar na zaštiti arhivske građe u uvjetima izvršenja agresije na Grad Vukovar", *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, 1993: 37.

⁸⁶ *Ibid*: 37.

⁸⁷ MDC, kut. 17, "Dokumentacija o Gradskom muzeju Vukovar"

⁸⁸ MDC, kut. 17, "Poduzimanje mjera zaštite kulturnih dobara - izvješće"

⁸⁹ Buljan: 37.

oznake Haške konvencije kojim im je omogućeno kretanje po gradu.⁹⁰ Najvažniji zadatak bio je odabrati najvrjedniju građu u dvorcu i u drugim područnim zgradama, te ih sakriti na sigurnija mjesta. Već je sama zgrada dvorca bila prilično čvrste građe, zidovi prizemlja su bili debeli i do 1.5 metar. Stoga je uskoro postalo jasno da u gradu nije postojalo skrovito mjesto koje bi moglo zadovoljiti uvjete koje je dvorac već imao. Djelatnici Muzeja zato su najveći dio muzejskog fundusa sklonili u hodnik prizemlja i prvog kata u kojima je građa bila relativno dobro zaštićena od neprijateljskih granata.⁹¹ Gvardijan u Franjevačkom samostanu sv. Filipa i Jakova ponudio je djelatnicima Muzeja mogućnost korištenja podzemnog prostora u kompleksu Samostana za zaštitu muzejske građe. Prostor se nalazio 3 metra pod zemljom i bio je potpuno suh. Stoga je odlučeno da se dio muzejske i arhivske građe, kao i najvrjedniji dio Zbirke Bauer pohrani u podzemne prostore ispod samostana.⁹²

25. i 26. kolovoza u avionskom i artiljerijskom napadu oštećeno je pročelje i krovšte u dijelu dvorca Eltz u kojemu je smješten muzej, dok je avionska bomba posve razorila drugi dio dvorca. Istog dana granatirani su i samostan Sv. Filipa i Jakova, barokni centar grada, gradska biblioteka i zgrada Radničkog doma - dakle, svi objekti u Vukovaru koji su bili označeni znakom Haške konvencije.⁹³ Tijekom kontinuiranih napada na grad iz zraka i s kopna koji su se protezali kroz cijeli rujan, dvorac Eltz pogođen je više puta, a njegov središnji dio u kojem se nalazi muzej direktno je pogođen nakon čega je nastao požar koji je trajao dva dana. Došlo je do prekida svakog kontakta između MDC-a i djelatnika Muzeja jer su u međuvremenu presječene sve telefonske linije, a iz grada se više nije moglo ući ni izaći.⁹⁴ Nakon tri mjeseca borbi i bombardiranja, 18. studenog Vukovar je pao, a iz snimki Hrvatske radiotelevizije moglo se vidjeti kako je dvorac Eltz potpuno razrušen.⁹⁵ Muzealci i djelatnici Muzeja prognani su iz grada skupa s ostatkom nesrpskog stanovništva, a mnogi od njih doživjeli su obiteljske tragedije u kojima su ostali bez svojih najmilijih. Ravnateljica Muzeja, Zdenka Buljan, nakon okupacije grada protjerana je u koloni zlostavljanih i poniženih, dok je ravnatelj i voditelj Zbirke Bauer, prof. Stjepan Petrović, zarobljen pri

⁹⁰ Marić, "Gradski muzej Vukovar": 123.

⁹¹ Buljan: 38.

⁹² Ibid: 38.

⁹³ Marić, "Gradski muzej Vukovar": 123.

⁹⁴ Ibid: 124.

⁹⁵ Pavić: 139.

okupaciji grada 18.11. obavljajući zadatke zaštite kulturnog blaga, te se i danas vodi među nestalima.⁹⁶

Srpski direktor Instituta za zaštitu povijesnih spomenika Radomir Stanić pokušao je opravdati bombardiranje Muzeja i gradskih kulturnih spomenika time da su hrvatske vlasti zlorabile gradske spomenike u vojne svrhe. Tvrdio je kako su one najreprezentativnije građevine služile kao skladišta streljiva. Prema Staniću, federalna vojska i paravojne snage nastojale su poštivati Haške konvencije, no suočene s odlukama Hrvata federalnoj vojsci nije preostalo drugo nego razoriti grad i njegove spomenike, bilo hrvatske ili srpske.⁹⁷ Kao dokaz za navedene akcije hrvatske vojske spominje se pisana izjava Marina Vidića Bilija, koji u njoj izjavljuje kako se dio kompleksa zgrade dvorca Eltz koristio za potrebe Zbora narodne garde, konkretno u prostoru poljoprivredne stanice. Prema toj izjavi, u tome je prostoru bio smješten štab hrvatskog generala Ante Rose koji je ondje planirao smjestiti 4 lansera za protugradne rakete namijenjene Borovu Selu. Branka Šulc navodi kako ne postoji izvor kome je ova stanovita izjava dana, i pretpostavlja da je napisana pod prisilom u zatvoru u Sremskoj Mitrovici u kojem je Vidić Bili boravio od pada grada sve do kraja 1992.godine.⁹⁸

3.2. Arhivski sabirni centar na početku rata

Iako Vinkovci nisu bili direktan cilj najžešćeg napada jugoslavenske vojske i paravojskih postrojbi poput Vukovara, od rujna 1991. rad u sabirnom centru postaje sve teži i opasniji. Arhivski sabirni centar bio je stotinjak metara udaljen od prve crte bojišnice. ASC se nalazio u tadašnjoj Vojarskoj ulici, koja je ime dobila baš po tome što se ondje nalazila vojarna JNA, koja je od sredine rujna redovito napadala grad.⁹⁹ Prvi napad na Vinkovce dogodio se 19. srpnja, a od 11. rujna Vinkovci su redovito napadani iz vojarne - to je bio početak redovitih napada na grad.¹⁰⁰ Sve do pada vojarne 27. rujna ASC je pretrpio neznatna razaranja poput razbijenih stakala na zgradi, oštećenja na zidovima i manjem dijelu crjepova, kao rezultat granata koje su padale u blizini zgrade. Međutim, unatoč padu vojarne napadi na grad su se pojačali u listopadu, a opasnost za arhivski centar nije prestala. Naime, ASC se nalazio na cesti koja vodi u Mirkovce, najbliže srpsko uporište pored Vinkovaca, stoga je i

⁹⁶ Grafike: *Donacije likovnih umjetnika Hrvatske*, 1995: 1.

⁹⁷ MDC, kut. 17, "Sastanak u Vukovaru održan 13.veljače 1992."

⁹⁸ MDC, kut.17, "Izjava Marina Vidića Bilija", 7.12.1994.

⁹⁹ Zlatko Virč, „Zgrada arhivskog odjela u Vinkovcima“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, 1993: 55.

¹⁰⁰ Landeka, Elez: 22.

dalje ostao u blizini prve crte obrane.¹⁰¹ Zgrada je prvi put izravno pogođena 13. listopada. Prilikom napada krov arhiva je pogođen granatom, no zbog stalne artiljerijske vatre krov se nije mogao u potpunosti sanirati. Dvojica djelatnika ASC-a stoga su najlonima prekrivali police s građom kako bi ju zaštitili od kiše koja je prolazila kroz oštećeni strop.¹⁰² Vrijedi izdvojiti da je osoblje arhiva još polovicom rujna ostalo samo na dvoje ljudi, jer je treća djelatnica napustila radno mjesto i prebjegla u Srbiju, što je još dodatno otežalo rad ASC-a.¹⁰³ Privatna i obiteljska situacija također je bila veoma teška. Djelatnicima arhiva domovi su porušeni u napadima, zbog čega su bili prisiljeni živjeti u tuđim stanovima i kućama.¹⁰⁴ 28. listopada zgrada je pretrpjela i drugi izravni pogodak granatom, a 20. prosinca i treći. Od ta tri izravna pogotka, kao i od pogodaka u neposrednoj blizini, uništeno je preko 3.000 komada crjepova, stoga se veći dio crjepova morao ponovno presložiti kako bi se popravio krov zgrade. Sva stakla na južnoj i sjevernoj strani zgrade porazbijana su, fasada izrešetana rupama od metaka i gelera, dok su ulazna vrata popustila od raznih detonacija.¹⁰⁵ Unutrašnjost arhivskog centra također je pretrpjela velika oštećenja. Kako se krov nije mogao sanirati, a prozore ostakliti, vlaga je nagrizla strop i oštetila zidove. Zbog otvorenosti prostorija bilo je nemoguće zagrijati prostor tijekom zimskog razdoblja, oštećen je i sanitarni trakt, a električne struje nije bilo u zgradi.¹⁰⁶

Početak siječnja 1992. godine dogovoreno je prvo trajnije primirje nakon početka rata, i veći napadi na Vinkovce su prestali. No to nije značilo da su grad i arhivski centar van opasnosti. 11. svibnja 1992. izvršen je još jedan artiljerijski napad na grad, i to nakon što su na proljeće sanirane štete na zgradi koje su prouzročili jesenji napadi. ASC je pogođen višecijevnim raketnim bacačem, pa je preko dvije trećine krova ASC-a ponovno bilo potpuno uništeno, a zgrada je po drugi puta ostala bez električne energije. Srećom, u tom razdoblju nije bilo kiše ni lošeg vremena, stoga su se djelatnici centra mogli prionuti obnovi krova. Saniranju ove velike štete pomogli su poduzeće „Dilj“ donacijom crijepa i financijski Gradsko poglavarstvo Vinkovci.¹⁰⁷ S obzirom na blizinu bojišnice, postojala je velika

¹⁰¹ Virc: 55.

¹⁰² Landeka, Elez: 23.

¹⁰³ Mandalena Šolja, „Stanje arhivskih djelatnika u arhivu u Osijeku 1991./92.g.“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, 1993: 59.

Mladen Radić, „Stanje i zaštita arhivske i registraturne građe u pismohranama 1991.-1992.g.“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, 1993: 42.

¹⁰⁴ Zita Jukić, „Arhivski djelatnici u izbjeglištvu“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, 1993: 61.

¹⁰⁵ Virc: 55.

¹⁰⁶ Ibid: 56.

¹⁰⁷ Landeka: 8.

opasnost od uništenja arhivske građe, stoga je bilo nužno dislocirati građu na sigurno, po mogućnosti u one dijelove Hrvatske koji nisu bili zahvaćeni ratom. Najveći problem predstavljao je transport obimne količine građe. Zbog nedostatka kamiona, evakuaciju je bilo teško izvesti u prvim tjednima rata. Velika je sreća međutim što arhivska građa nije stradala pri prvom napadu na zgradu sredinom listopada.¹⁰⁸ U studenom 1991. dvojica radnika ASC-a konačno su dobili tražene kamione na korištenje te su odvezli prioritetu arhivsku građu u Varaždin, točnije u Državni arhiv u Varaždinu.¹⁰⁹ Građa je preko noći utovarena u dva kamiona između pola dva i tri u noći, kako u tim satima nije bilo granatiranja grada.¹¹⁰ Zbog nedostatka kamiona nije bilo moguće prenijeti svu građu, stoga je u Varaždin odvezena ona građa koja se smatrala prioriternim: zemljišne knjige (8 dužnih metara), Kotarsko poglavarstvo Vinkovci (90 d.m.), Kotarski narodni odbor Vinkovci (60 d.m.), Brodska imovna općina (20 d.m.), Gradski narodni odbor Vinkovci (10 d.m.). Ukupni broj prenesene građe iznosilo je otprilike 80 % sve građe koje se čuvalo u ASC-u.¹¹¹ U Arhivskom odjelu ostala je manja količina građe koja se zbog nedostatka transporta nije mogla evakuirati. Ondje je ostao dio fonda Skupštine općine Vinkovci s početka šezdesetih godina (oko 10 d.m.), oko 5 metara rinfuzne građe Kotara Vinkovci i još nekoliko manjih fondova ukupne dužine do 10 dužnih metara. Dio preostale građe skriveno je u podrumu zgrade kojeg su djelatnici izolirali drvenim paletama i najlonskim folijama.¹¹² Osim arhivske građe iz arhiva, odvezena je i važna građa iz nekih od vinkovačkih ustanova. Odvezena je tako arhiva lokalnih novina iz „Vinkovačkih Novosti“, originalni Relkovićeви rukopisi iz Gimnazije te dio projektne dokumentacije iz poduzeća „Graditelj“ kao i matične knjige iz osnovnih škola. Odvezena građa ostala je u Varaždinu sve do kraja mirne reintegracije Podunavlja 1998. godine, nakon čega je vraćena u Vinkovce.¹¹³

4. Odnos i zaštita međunarodne zajednice

4.1. Kontaktiranje međunarodne muzejske zajednice

¹⁰⁸ Gardaš: 69.

¹⁰⁹ Landeka: 6.

¹¹⁰ Landeka, Elez: 23.

¹¹¹ Landeka: 7.

¹¹² Marko Landeka, „Arhivska građa u arhivskom odjelu Vinkovci i na terenu“, .“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, 1993: 53.

¹¹³ Landeka: 7.

Zaštita kulturnog blaga, muzejske i arhivske građe u ratu nije samo odgovornost muzejskog ili arhivskog osoblja koje se brine o građi, rukovodećih ljudi ili lokalne zajednice. Naporima hrvatskog Ministarstva kulture, Zavoda za zaštitu spomenika kulture, Muzejskog dokumentacijskog centra, Hrvatskog državnog arhiva, Nacionalne i sveučilišne knjižnice i niza ostalih kulturnih institucija organizirana je zaštita kulturnih dobara uz pomoć međunarodne zajednice. Javnost, domaća ali i strana, redovno je informirana o uništenjima kulturnih blaga putem medija, različitih izložbi i izdavačke djelatnosti. Ministarstvo kulture, MDC i HDU odaslali su brojne apele za zaštitu baštine međunarodnim institucijama koje bi se trebale baviti zaštitom i očuvanjem kulturnih dobara, poput UNESCO-a, Vijeća Europe, ICOM-a, World Monument Funda i brojnim drugim institucijama.¹¹⁴ Nakon što su 25.kolovoza 1991. bombardirani dvorac Eltz i Gradski muzej predsjednik Vlade Republike Hrvatske Franjo Gregurić poslao je pismo Federicu Mayoru, generalnom direktoru UNESCO-a s molbom da UNESCO zaštititi hrvatske kulturne spomenike u skladu s Haškom konvencijom. U pismu je zatraženo da se u Hrvatsku upute stručnjaci koji će izviditi teren i poduzeti hitne mjere za zaštitu kulturnih spomenika. Prvo pismo je ignorirano i na njega nikada nije stigao odgovor, stoga je hrvatska strana morala poslati i drugo pismo, napisano u oštrijem tonu.¹¹⁵ U svojem prvom službenom odgovoru, primljenom 28.rujna 1991. godine, direktor UNESCO-a Federico Mayor pozvao je strane koje sudjeluju u sukobima da poštuju nasljeđe vukovarskog područja koje obiluje kulturnim blagom, za dobrobit ne samo onih koji ondje žive nego i zbog cijelog čovječanstva.¹¹⁶ Mayorov komentar bio je očekivano pacifistički no nije donio osudu agresorske strane niti je obećao skoro aktivno uključivanje u zaštitu ugroženih kulturnih dobara. Nedostatak reakcije na samom početku rata može se pokušati opravdati kompleksnom društvenom i političkom situacijom u bivšoj Jugoslaviji, stranim promatračima i stručnjacima situacija na teritoriju Jugoslavije mogla je biti konfuzna jer se sve odvijalo unutar jedinstvene federalne države. Međutim Haška konvencija u svom članku 19. regulira i oružane sukobe koji nisu međunarodnog karaktera.¹¹⁷ Članak 19. pod nazivom "Sukobi koji nisu međunarodnog karaktera", u prvom paragrafu navodi da u slučaju oružanog sukoba koji nije međunarodnog karaktera i koji izbije na teritoriji jedne od Visokih strana Ugovornica, svaka od Strana u sukobu je obavezna primijeniti bar one odredbe Konvencije koje se odnose na poštovanje kulturnog dobra. Drugi paragraf navodi kako strane

¹¹⁴ Branka Šulc, "Novi Muzej Vukovara u progonstvu - višeslojni simbol obnovljene baštinske memorije Vukovara", *Muzej Vukovara u progonstvu: Donacije likovnih djela umjetnika, ustanova i pojedinaca*, 2018: 28.

¹¹⁵ Vinterhalter: 33.

¹¹⁶ Ibid: 33.

¹¹⁷ Ibid: 34.

koje se nalaze u sukobu nastojat će da stave na snagu, putem posebnih sporazuma, sve ili dio drugih odredbi ove Konvencije. Konačno u trećem paragrafu navodi se kako UNESCO može ponuditi svoje usluge stranama koje se nalaze u sukobu.¹¹⁸ Prema zakonu ratificiranom u Konvenciji, JNA je bila obavezna obrazovati i upoznati svoj vojni kadar s odredbama konvencije o zaštiti kulturnih dobara. Stoga je hrvatsko Ministarstvo kulture krajem kolovoza 1991. uputilo pismo Saveznom sekretarijatu za narodnu obranu Jugoslavije da ih upozori na odredbe Haške konvencije, naglašavajući da se mora spriječiti svaka akcija koja može ugroziti kulturna dobra kao i svaki pokušaj vandalizma, a osobe koje izdaju naređenja koja mogu ugroziti kulturna dobra treba goniti kao počinitelje krivičnog djela.¹¹⁹ Međutim, prema informaciji TANJUG-a od 29. studenog 1991. godine u Vukovaru je pod nadzorom srpskog ministra kulture Radomira Šaranovića i direktora Narodne biblioteke Srbije Milomira Petrovića odnesen velik dio arhivske, muzejske i bibliotečne građe prema Beogradu, uz suradnju konzervatora iz Narodnog muzeja Beograda. Predmeti su odneseni iz skloništa Gradskog muzeja i podruma franjevačkog samostana uz pomoć dvadeset stručnjaka iz Zavoda za zaštitu spomenika Srbije i bivše kustosice vukovarskog Gradskog muzeja Olivera Rokvić, koja je u okupiranom Vukovaru igrala ulogu direktora muzeja. Ovim činom grubo je prekršena Haška konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba.¹²⁰

Kao što je istaknuto ranije u radu, rat u Hrvatskoj bio je prvi slučaj da se Haška konvencija u Europi primjenjuje u stvarnom ratnom sukobu. Rat je ujedno razotkrio sve slabosti Haške konvencije u praksi i slabosti UNESCO-a da zaštiti kulturna blaga. Spora administracija, dugotrajni formalni i proceduralni postupci onemogućavali su brzo i učinkovito djelovanje u zaštiti kulturnih dobara. Ratni sukob koji se odvijao u Hrvatskoj pokazao je kako se događaji odvijaju velikom brzinom, kako se situacija mijenja iz sata u sat te da za formalne rasprave nema vremena.¹²¹ Prva inozemna inicijativa za dolazak u Hrvatsku potekla je tako od strane jednog pojedinca. Švicarska barunica Francesca Thyssen-Bornemisiz i njezina privatna fondacija za kulturnu baštinu ARCH iz Lugana u Švicarskoj bili su prvi koji su došli u Hrvatsku u pomoć kulturnim djelatnicima. Barunica Thyssen-Bornemisiz udala se 1994. za Karla von Habsburga, austrijskog nadvojvodu i pripadnika habsburške loze, koji je bio u vrlo dobrim odnosima s hrvatskom Vladom. Na poticaj barunice, u organizaciji hrvatskog Ministarstva kulture 14. i 15. prosinca u Zagrebu održan je skup na kojem su

¹¹⁸ MDC, kut. 17, "Haška konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba", 2.12.1991.

¹¹⁹ Vinterhalter: 32.

¹²⁰ Buljan: 39.

¹²¹ Vinterhalter: 34.

sudjelovali hrvatski i inozemni muzealci i konzervatori te drugi predstavnici kulturnih institucija. Na skupu su doneseni brojni zaključci koji su otvorili put svim budućim međunarodnim misijama u Hrvatskoj.¹²² Među ostalim, pokrenuta je inicijativa upućivanja prvog izaslanika muzejskih stručnjaka iz Republike Austrije u Hrvatsku, radi istraživanja šteta na spomeničkoj baštini. Njihov dolazak ujedno je trebao predstavljati internacionalizaciju samog problema zaštite muzeja u ratu. Prvi izravni rezultat ovog skupa bio je organizirani dolazak austrijskih muzealaca od 7. do 11. siječnja 1992. godine, koji su prvi došli u misiju utvrđivanja činjeničnog stanja na kulturnim spomenicima na terenu u Hrvatskoj. Zajedno s dominesticom Ministarstva kulture Vesnom Girardi Jukić, ravnateljicom MDC-a Brankom Šulc i kustosima MDC-a te direktorom Austrijskog kulturnog instituta u Zagrebu dr Leopolda Melichara, grupa muzealaca iz Beča i Graza obišla je ugrožene hrvatske kulturne ustanove u Karlovcu, Osijeku, Lipiku i Pakracu. Jedan od austrijskih muzealaca koji je kao UN-ov vojnik boravio dvije godine na različitim svjetskim ratištima, rekao je kako nigdje nije vidio takvo bezočno zatiranje ljudi i njihove kulture kao u Hrvatskoj.¹²³

Bilo je potrebno proći više od dvije godine nakon početka rata da se realizira stalno traženi ICOM-ov službeni stručni posjet Hrvatskoj. U listopadu 1993. ICOM je u Hrvatsku konačno poslao misiju *Fact finding mission* u svrhu utvrđivanja činjenica na terenu. Pod vodstvom iskusne američke konzervatorice i restauratorice iz Seattlea, Barbare Roberts misija je trajala od 9. do 30.10.1993. godine. MDC je bio organizatorom svih obilazaka terena, a 19. listopada MDC je u Mimari organizirao Okrugli stol na temu restitucije kulturnih dobara otuđenih tijekom rata u suradnji s Muzejem Vukovara u progonstvu. Na skupu je Roberts izvijestila o problemu primjene međunarodnih konvencija vezanih uz restituciju.¹²⁴ ICOM-ova misija utvrđivanja činjenica u Hrvatskoj bila je zapravo prva specijalna misija i obilazak terena predstavnika ICOM-a takve vrste organizirana još od njihovog osnutka 1946. godine. Cilj misije bila je izvršiti očevid nad ratnim štetama u hrvatskim muzejima i galerijama, pokrenuti programe restauracije oštećene muzejske građe i sagledati pravne probleme rekviriranja kulturnog blaga. Upravo na osnovi te misije ICOM je počeo organizirati i slične projekte u drugim zemljama zahvaćenim ratnim sukobima. Time je pokrenuto značajnije profesionalno uključivanje međunarodne muzejske zajednice u

¹²² Ibid: 34.

¹²³ Vinterhalter: 35.

¹²⁴ MDC, kut.17, "Zaštita i dokumentiranost pokretnih dobara iz kulturnih institucija u Vukovaru rekviriranih iz Vukovara studenoga 1991.godine", 6.12.1994.

rješavanje problema ugrožavanja kulturnih dobara u ratovima: od primjene međunarodnih konvencija u praksi do organizirane stručne pomoći na terenu.¹²⁵ ICOM-ova misija bila je bitan poticaj daljnjem angažmanu međunarodne zajednice u problematici zaštite hrvatskog kulturnog dobra. Početkom 1994. godine osnovana je posebna Promatračka misija Europske zajednice u Zagrebu, koja je od Vijeća Europe dobila mandat za istraživanje stanja kulturne i spomeničke baštine na prostorima koja su sve do kraja rata bila nedostupna hrvatskim institucijama.¹²⁶ Promatračka misija ovlastila je iskusnog muzejskog stručnjaka Dr.Colina.Kaisera da tijekom ožujka 1994. obiđe dio okupiranog područja Hrvatske, Baranje i istočne Slavonije. Kaiser je predložio osnivanje grupe eksperata pri Vijeću Europe koja bi pokrenula postupak očevida stanja muzejske građe iz Vukovara i ostalih muzeja. Kaiserovo izvješće našlo se na raspravi Parlamentarne skupštine Vijeća Europe 12.travnja 1994. godine, a isto je izvješće (pod imenom *Document 7070*) prezentirano na godišnjoj skupštini ICOM-ovog savjetodavnog i izvršnog odbora u Parizu od 13.-17.1994., o čemu je izvijestio Christopher Grayson.¹²⁷ Tema ratnog razaranja muzeja u Hrvatskoj postala je temom 18. Generalne konferencije ICOM-a održane u Stavangeru u Norveškoj od 1-7.7. 1995. godine. Na konferenciji je podneseno detaljno izvješće o istraživačkoj misiji H.C.von Imhoffa za restituciju umjetnina rekviriranih iz vukovarskog muzeja, odnosno povrat građe iz Vukovara u zemlju porijekla. Na sjednici je na zahtjev generalne tajnice ICOM-a Elisabeth des Portes sudjelovala hrvatska delegacija u sastavu Damodar Furlan kao predsjednika hrvatskog komiteta ICOM-a i člana Savjetodavnog komiteta ICOM-a i Branka Šulc, kao i Borislav Šurdić, kustos Istarskog muzeja Srbije u Beogradu. Na zahtjev Christoph Graysona nakon sjednice Savjetodavnog komiteta ICOM-a održan je prvi sastanak o temi povrata pokretne baštine iz Vukovara. Preporučeno je sastaviti radnu grupu od jednog ili više hrvatskih kustosa koji su prije 1991. godine radili u vukovarskom Muzeju te koji vrlo dobro poznaju zbirke, zatim jednog ili više stručnjaka iz Beograda i Novog Sada koji su prevezli predmete iz Vukovara i dokumentirali ih, te sadašnjeg direktora vukovarskog Muzeja koji bi trebali izvršiti detaljno registriranje predmeta iz GMV-a koji se nalaze u Srbiji, i izraditi ilustrirane inventare kakvi u MDC-u u Zagrebu već djelomice postoje. Radna skupina bi također trebala dobiti slobodni i jednostavni pristup na sve različite teritorije, kao i laki pristup svim

¹²⁵ Šulc: 15.

¹²⁶ Šulc: 15.

¹²⁷ MDC, kut.17, "Zaštita i dokumentiranost pokretnih dobara iz kulturnih institucija u Vukovaru rekviriranih iz Vukovara studenoga 1991.godine", 6.12.1994.

relevantnim lokalitetima.¹²⁸ Zaključci muzejskih stručnjaka Graysona, von Imhoffa i Kaisera imali su utjecaja i na svjetsku krovnu kulturnu organizaciju. UNESCO je Republici Hrvatskoj za projekt obnove Vukovara 1995. odobrio dio sredstava za projekt *Dokumentacija i obnova muzejsko-galerijskih zbirki Vukovara* na kojem je radio tim hrvatskih kulturnih stručnjaka suradnji s Hrvatskom komisijom za suradnju s UNESCO-om.¹²⁹ Na sastancima najviših tijela ICOM-a posebice od 1994. godine nadalje posebna je pažnja pridodana problemu neučinkovite primjene Haške konvencije tijekom oružanih sukoba i nemogućnost očuvanja muzeja i muzejske građe, a upravo je primjer Hrvatske u ratu potaknuo navedene rasprave. Kao direktni rezultat tih rasprava, potaknuto je osnivanje *Međunarodnog komiteta Plavih štitova* 1996. godine. Komitet je osnovan s ciljem da postane čvrsta veza između nevladinih organizacija poput ICOMOS-a, Međunarodnog savjeta za arhive, za knjižnice i ICOM-a, te savjetodavno tijelo generalnog tajnika UNESCO-a u slučajevima izvanrednih okolnosti poput oružanih sukoba i prirodnih katastrofa. Njihova uloga je da odmah reagiraju na terenu radi primjene Haške konvencije i tako ponajprije spriječe uništavanje svjetske kulturne baštine.¹³⁰

4.2. Kontaktiranje međunarodne arhivske zajednice

Povijesni arhiv u Osijeku 11. rujna 1991. godine uputio je dopis Historijskom arhivu u Subotici u kojem se obavještavaju arhivi u Subotici i Somboru da je rat na području Hrvatske uzeo maha te da postoji mogućnost da se s dijela teritorija Republike Hrvatske koji je privremeno okupiran pojavi prenošenje arhivske građe na područje djelovanja tih arhiva, te ih se moli da obrate posebnu pozornost na zaštitu takve građe. Također se na srpske arhive apeliralo da ustanu protiv ratnih razaranja i uništavanja kulturnog blaga, a naročito arhivske građe.¹³¹ U Zagrebu je 25. rujna 1991. stoga održan prvi plenum hrvatskih arhivista i povjesničara u ratnim uvjetima, koji su se okupili ondje radi prosvjedovanja protiv ratnih strahota i uništavanja hrvatske arhivske baštine.¹³² Savez društava arhivskih radnika Hrvatske uputio je dopis Savezu arhivskih radnika Jugoslavije (SARJ), u kojem ih obavještavaju da istupaju iz SARJ-a i da njihov predstavnik dr. Petar Strčić daje ostavku na dužnost predsjednika saveza, te apeliraju na zaštitu arhivskog blaga koje se nalazi na okupiranim

¹²⁸ MDC, kut. 19, "Zabilješka sa sastanka o provedbi preporuka za povrat pokretne baštine iz fonda Gradskog muzeja u Vukovaru", 2.7. 1995.

¹²⁹ MDC, kut. 19, "Projekt oblikovanja informacijske baze kao podloge za program obnove spomeničke baštine Vukovara", 1995.

¹³⁰ Šulc: 16.

¹³¹ Gardaš: 67.

¹³² Ivan Ficović, „Uništavanje hrvatskih arhiva i arhivske baštine u ratu 1991-1992.“, *Arhivski vjesnik*, 1992: 223.

područjima. 18. studenog 1991. primaju odgovor od sekretarice SARJ-a Ljiljane Marković koja odgovara kako su njihova obrazloženja ponajmanje bazirana na stručnim problemima, već na političkoj i medijskoj propagandi koja se vodi na hrvatskom području.¹³³ Krajem kolovoza 1991. Arhiv Hrvatske obratio se generalnom tajniku UNESCO-a Federicu Mayoru s molbom da zajamči i pruži zaštitu hrvatskog arhivskog naslijeđa. Međutim, Mayor je u to vrijeme bio pod utjecajem Beograda pa s velikim vremenskim odmakom šalje sasvim neprimjeren odgovor.¹³⁴ Međutim, Arhiv Hrvatske imao je podršku kolega iz arhivskog svijeta. Međunarodni arhivski savjet je preko svojeg izvršnog direktora dr. Charlesa Kecskemetija poduzeo niz akcija radi zaštite hrvatske arhivske baštine. Od 2. do 5. listopada 1991. u Maastrichtu u Nizozemskoj održana je godišnja konferencija međunarodnog arhivskog savjeta pod nazivom *Arhivi i Europa bez granica*. Predstavnici Arhiva Hrvatske, Miljenko Pandžić i Martin Modrušan na njemu su održali izlaganja u kojima su fokus stavili na zakonskoj zaštiti arhivske građe, čime je međunarodni arhivski svijet upoznat s razaranjima u Hrvatskoj.¹³⁵ Kao što je već spomenuto u prethodnom poglavlju, u Zagrebu je 14. i 15. prosinca 1991. u organizaciji Ministarstva prosvjete i kulture RH, Kunsthistorisches Museuma iz Beča i ARCH fondacije na čelu s barunicom Francescom Thyssen-Bornemisiz održana međunarodna konferencija o zaštiti hrvatske kulturne baštine. Arhiv Hrvatske iskoristio je konferenciju da ukaže na štete na hrvatskim arhivima. Na konferenciji je, u suradnji s Nacionalnom i sveučilišnom knjižnicom izrađen Prijedlog zaključaka za konkretne oblike pomoći oko zaštite i obnove arhivskih institucija.¹³⁶

Navedeni oblici pomoći bili su veoma slični onima koje je Međunarodni arhivski savjet izložio u Montrealu u Kanadi na XII. međunarodnom kongresu 1992. godine. Na njemu su donesene posebne *Preporuke za zaštitu arhivske baštine u slučajevima rata i prirodnih katastrofa*.¹³⁷ Sadržaj Preporuka upućuje na posebnu brigu o vitalnoj građi, arhivskim zgradama, procjenama rizika, sigurnosnom snimanju (preformatiranju) i zbrinjavanju kopija, zaštitu građe *in situ*¹³⁸ te plan evakuacije u slučaju potrebe, proceduru u slučaju katastrofa te korištenje međunarodnog zaštitnog znaka Plavog štita.¹³⁹ Iako su

¹³³ Ibid: 229.

¹³⁴ Ficović: 223.

¹³⁵ Ficović: 224.

¹³⁶ Ficović: 224.

¹³⁷ Josip Kolanović, „XII.Međunarodni arhivski kongres – Montreal“, *Arhivski vjesnik*, 1993: 234.

¹³⁸ latinska fraza “na licu mjesta”

¹³⁹ Plavi štit je međunarodni simbol za označavanje kulturne baštine, propisan Haškom konvencijom o zaštiti kulturne baštine u slučaju oružanih sukoba iz 1954.

hrvatske arhivske ustanove u skladu s međunarodnim konvencijama bile obilježene znakom Plavog štita, ubrzo je postalo jasno da njime nisu zaštićene nego su upravo zbog toga znaka postale mete za artiljerijske i avionske napade.¹⁴⁰ Hrvatska nacionalna arhivska služba 1993. godine uputila je izvješće Međunarodnom arhivskom vijeću o vlastitim iskustvima i problemima u vezi očuvanja nacionalne arhivske baštine. U izvješću su istaknuti brojni primjeri uništenja i teških oštećenja arhiva i arhivske građe tijekom rata u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.¹⁴¹ Potpomognuto takvim apelima, Međunarodno arhivsko vijeće osnovalo je *Odbor za preventivnu zaštitu od katastrofa*.¹⁴² Sljedeća prilika iskorištena za upozoravanje na opasnosti za arhive i građu u ratnim uvjetima bila je XXXI. Međunarodna konferencija Okruglog stola o arhivima u Washingtonu 1995. godine, koja je tu problematiku posebno promatrala u odnosu na temeljna prava građana i država. UNESCO je potom kao dio svog programa *Pamćenje svijeta* pokrenuo i studiju o uništenoj i oštećenoj arhivskoj građi od 1900. godine. Nakon sudjelovanja u misijama za pomoć arhivima Bosne i Hercegovine 1995. godine, Međunarodno arhivsko vijeće i UNESCO objavljuju 1998. godine program *Emergency Programme for Safeguarding of vital records in the event of armed conflicts*. U nakani da se Program utemelji na praksi, UNESCO je pokrenuo studije u tri izabrane zemlje na različitim kontinentima, s različitim upravnim i arhivskim tradicijama, a kao predstavnik Europe izabrana je upravo Hrvatska, koja je imala neposredno iskustvo utjecaja rata na kulturnu baštinu, uključujući arhive, bila je u fazi post-ratnog oporavka i ima djelotvoran nacionalni arhivski sustav.¹⁴³ S obzirom na navedeno, može se s pravom ustvrditi kako je primjer razaranja arhivske baštine, ali i njene zaštite u Hrvatskoj poslužio svijetu i međunarodnoj arhivskoj zajednici kao primjer unapređenja zaštite arhivske građe u ratnim uvjetima za buduće ratne sukobe.

5. Razmjeri oštećenja i rekviriranja muzejske i arhivske građe

5.1. Razmjeri oštećenja muzejske građe

S obzirom na to da se muzej nalazio u okupiranom području, od studenog 1991. sve do kraja 1996. godine bio je nedostupan hrvatskim muzealcima i zaštitnim službama.

¹⁴⁰ Kušen: 21.

¹⁴¹ Miljenko Pandžić, „Some experiences and problems concerning preservation of national literary heritage - Disaster prevention including armed conflicts“, *Arhivski vjesnik*, 1994: 70.

¹⁴² Kušen: 12.

¹⁴³ Kušen: 14.

Informacije o muzeju i građi koja je ostala ondje dolazila su tako jedino putem medija i međunarodnih misija koje su odlazile u Vukovar. Prva posjeta Vukovaru od strane *Stožera za kulturnu obnovu Grada Vukovara* koju je predvodio hrvatski ministar kulture Božo Biškupić dogodila se krajem 1996. godine, i ona je potvrdila da je zgrada dvorca Eltz pretrpjela strahovita razaranja. Zabilježili su kako je ruševina bila zaštićena improviziranim krovom koji se u međuvremenu srušio. Dvorac se, izložen vremenskim nepogodama i smrzavanju osipao do urušavanja. Gornja dva kata ostala su bez stropa i stropnih konstrukcija, s velikim razvalinama na zidovima. Sačuvane su donekle prizemne prostorije i jedna od velikih dvorana, iako s znatnim oštećenjem. Unutar tih prostorija srpski djelatnici koji su radili u onome što se nazivalo muzejem smjestili su muzejsku knjižnicu, relativno dobro očuvanu iako oštećenu vlagom te oštećene muzejske predmete iskopane ispod ruševina.¹⁴⁴ Zanimljivo je kako su unatoč devastirajućim uvjetima u razrušenom dvorcu u okupiranom Vukovaru srpski muzealci nastavili djelovanje muzeja. Izvješće stručnog savjetnika Vijeća Europe dr. Colina Kaisera, koji je u ožujku 1994. sudjelovao u misiji u Hrvatskoj, navelo je kako se među ruševinama dvorca Eltz i dalje nalazi dio zbirke, koje djeluju kao fundus preimenovanog *Muzeja grada Vukovara*.¹⁴⁵ Muzej je tako nastavio raditi u dvorcu Eltz, s ukupno 8 zaposlenih. Veći dio zbirke izložen je u muzeju, zbirka namještaja je u Dalju, a dio zbirke se nalazi u Novom Sadu i Beogradu, te u Arhivu Vojvodine, dok u Vukovaru djeluje i Zavod za obnovu i zaštitu spomenika. Kaiser je spomenuo kako je srpskim djelatnicima u planu renoviranje dvorca Eltz i povratka građe iz Dalja i Novog Sada¹⁴⁶ Prema izjavi jednog djelatnika muzeja, velik dio fundusa izgorio je u požaru za vrijeme opsade grada. Isto izvješće navodi kako je zgrada Zbirke Bauer u potpunosti srušena, Povijesni muzej je neraščišćena ruševina, dok je zgrada Spomen-muzeja Lavoslava Ružičke bez krova a iz ruševina raste drveće. Lokalitet Vučedol je zapušten i zarastao u grmlju i korovu. Izvješće također ističe kako se u *Zavodu za zaštitu spomenika kulture Srbije u Beogradu* čuvaju transportne liste s podacima o građi evakuiranoj iz Vukovara, te da se na listama nalazi ukupno 1250 predmeta.¹⁴⁷ O tome koliko je loše stanje bilo u Vukovaru te u muzeju za vrijeme ratnih godina, dovoljno govori izjava Hansa Chrisopha von Imhoffa, istaknuti švicarskog člana ICOM-a, stručnog savjetnika Vijeća Europe te privatnog konzervatora povodom njegova posjeta Vukovaru u sklopu Fact-Finding misije:

¹⁴⁴ Marić, "Gradski muzej Vukovar": 124.

¹⁴⁵ Pavić: 139.

¹⁴⁶ Ibid: 138.

¹⁴⁷ Ibid: 139.

Pomalo sam šokiran da je nakon četiri godine tako malo počišćeno. Sve je u ruševinama, gomili šute. Dvorac Eltz prepun je šute - malo je toga rasčišćeno i gotovo ništa nije popravljeno. U tim ruševinama još uvijek se nalazi jedan dio materijala, ali vrlo malo, nešto arheologije, a u jednoj se sobi nalazi mala didaktička amaterski postavljena izložba.¹⁴⁸

Prema izvještaju von Imhoffa, u ruševinama gradskog muzeja rade tri kustosa, tri čuvara i čistačica. Zbirka Bauer je prema izvještajima istrage Vijeća Europe bila jedini sačuvani dio muzejske građe Vukovara. Direktor vojvođanskog Zavoda za zaštitu spomenika kulture Zoran Vapa ustvrdio je kako je veći dio materijala uništen, te da je spašena otprilike tek jedna četvrtina predmeta.¹⁴⁹ Von Imhoff je nakon posjete ustvrdio kako je Etnografska zbirka posve uništena, kao i Zbirka novije povijesti koja se nalazila u zgradi koja je izgorjela. Nešto je više ostalo predmeta iz Arheološke zbirke, dok je Zbirka Bauer jedna od rijetkih pohranjenih pred početak opsade pa je mnogo veći postotak te zbirke sačuvan, von Imhoff pretpostavlja čak 80 %. Navodi da se ta zbirka nalazi u novosadskom Muzeju Vojvodine, oko 1900 predmeta iz zbirke na kojima rade vojvođanski stručnjaci.¹⁵⁰

Od Spomen-muzeja Lavoslava Ružičke nakon ratnih je razaranja ostala samo ruševina bez krova, u kojoj rastu korov i drveće. Dio zbirke koji se uspio evakuirati u prostore Muzeja u dvorcu Eltz rekviriran je skupa s ostalom muzejskom građom, a dio koji je ostao u zgradi nepovratno je uništen.¹⁵¹ Zgrada Zbirke Bauer potpuno je razorena i na njenom mjestu ostala je samo ledina. Najvrijedniji dio zbirke evakuiran je za vrijeme opsade grada u podzemne prostore Franjevačkog samostana, koju je okupator otkrio, a fundus rekvirirao pod nadležnošću Ministarstva kulture Srbije u muzeje u Novom Sadu, Beogradu i Dalju, skupa s ostalom vukovarskom muzejskom građom.¹⁵² U bombardiranju grada stradala je i zgrada Povijesnog muzeja. Prvo se urušila središnja kupola, dok je u drugom bombardiranju čitava zgrada zapaljena. Dio zbirke koji je ostao u zgradi uništen je, dok je dio za vrijeme opsade evakuiran u prostore dvorca Eltz i rekviriran s ostalom građom.¹⁵³ Djelatnici vukovarskog Muzeja u progonstvu i vukovarske gradske uprave u srpnju 1997. prevezli su 560 originalnih djela iz zbirke knjiga *Rara* koje potječu iz 16., 17. i 18. st. iz Vukovara u Zagreb. Knjige su bile razbacane po podu barokne dvorane razorenog dvorca i prepuštene propadanju. Zbirka je većim dijelom prevezena u Nacionalnu i sveučilišnu knjižnicu u Zagrebu, a jedan je dio

¹⁴⁸ MDC, kut. 17, "Stanje vukovarskih muzeja i njihove građe"

¹⁴⁹ Ibid

¹⁵⁰ Ibid

¹⁵¹ Pavić: 140.

¹⁵² Ibid: 141.

¹⁵³ Ibid: 141.

smješten i u Državnom arhivu, gdje su knjige pregledane, restaurirane i zaštićene.¹⁵⁴ Oštećenja na kulturnoj baštini na području istočne Slavonije i Baranje procjenjuju se na 1.700.000.000 kuna.¹⁵⁵

5.2. Razmjeri oštećenja arhivske i registraturne građe

Velike štete koje je okupator počinio nad okupiranim prostorom Vukovarsko-srijemske županije i arhivskom građom nastalom radom stvaratelja za vrijeme okupacije bile su izravnog i neizravnog karaktera. Izravne štete uzrokovane su ratnim razaranjem, rušenjem i požarima. Neizravne štete bile su one uzrokovane otuđivanjem, neodgovarajućim smještajem i ljudskim nemarom, bilo namjernim ili slučajnim. Arhivističko istraživanje Ilije Ćosića i Marka Landeka iz 1998. godine pokazalo je kako je u Baranji tijekom rata više građe stradalo zbog neodgovarajućeg smještaja nego od izravnog uništavanja. S druge strane, na području Vukovarsko-srijemske županije stradanja od izravnog uništavanja bila su mnogo veća nego na području Osječko-baranjske županije. Količina stradale građe na području Vukovarsko-srijemske županije iznosila je čak 10.518 dužnih metara.¹⁵⁶ Vrijedi izdvojiti trud i angažman djelatnika osječkog Arhiva u spašavanju arhivske i registraturne građe vukovarskog industrijskog kombinata „Borovo“. Navedena dokumentacija je nakon reintegracije razbacana po tvorničkom dvorištu i kompleksu, i velik dio građe bila je uništena ili oštećena od atmosferskih utjecaja. S obzirom na to da se radilo o građi koje dokumentira rad poduzeća značajnog u državnim i regionalnim okvirima, vrijedilo je spasiti barem dio dokumentacije koji se mogao pronaći. Ista stvar dogodila se s građom vukovarske bolnice nastalo radom do 1991. godine. Za vrijeme okupacije smješteno je u neodgovarajuće prostore u kojima je vlaga gotovo potpuno uništila građu.¹⁵⁷ Ranije u radu spomenuto je uspješno spašavanje matičnih knjiga koje su se nalazile u Gradskom muzeju Vukovar. Nažalost, u muzeju je ostala velika količina vrijedne arhivske građe (oko 300 d.m.) koja je uništena, a manji dio koji je sačuvan nije mogao biti prenesen unatoč višegodišnjim naporima hrvatskog Arhiva zbog odbijanja srpske strane da preda građu. Prijeratna građa druga dva vukovarska privredna giganta, Vupika i Vuteksa također je u potpunosti uništena.¹⁵⁸ Velika većina arhivske i registraturne građe poduzeća i pravnih tijela na području Vukovara i općine

¹⁵⁴ Hina (1997.) "Petsto knjiga na restauraciju", *Glas Slavonije*, 17.srpnja 1997., str. 40.

¹⁵⁵ Šulc: 13.

¹⁵⁶ Ilija Ćosić, Marko Landeka, „Štete na arhivskom gradivu u Podunavlju za vrijeme agresije na Hrvatsku od 1991. do 1998. godine“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, 1999: 186.

¹⁵⁷ Ibid: 187.

¹⁵⁸ Mladen Radić, „Stanje i zaštita arhivske i registraturne građe u pismohranama 1991.-1992.g“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, 1993: 41.

Vukovar također je potpuno uništena. Građa narodne biblioteke, Komunalca, Veleprometa, Drvoprometa, Vodovoda, Centra za kulturu, Vukovarske banke, Općinskog javnog tužiteljstva i gradiva same Općine zauvijek je izgubljena.¹⁵⁹

Na prostoru vinkovačke općine nije stradalo toliko građe. Sve važnije registrature u samom gradu sačuvano je: općina, sud, škole, crkvena arhiva, župska građa te građa „Dilja“ i „Spačve“. Građa „PIK-a Vinkovci“ nažalost jače je stradala, baš poput dijela školske dokumentacije i matičnih knjiga u okupiranim selima.¹⁶⁰ Od stradale građe uspjela se spasiti građa Hrvatskih šuma, banke „Cibalae“ i dio građe Opće bolnice. Posebno vrijedi izdvojiti uništavanje Gradske knjižnice i čitaonice u Vinkovcima. Uz čitav knjižni fond uništeni su i dragocjeni rukopisi glasovitih hrvatskih pisaca, poput Josipa Kozarca, Viktora Kovačića i Dinka Šimunovića. Stradala je i cijela bibliotečna arhiva prikupljena od 1903.godine, koja je u potpunosti izgorjela u požaru.¹⁶¹

Manja količina arhivske građe nakon 1991. godine rekvirirano je i nalazilo se u Arhivu Vojvodine u Novom Sadu. Ono je 2004. godine vraćeno Republici Hrvatskoj i predano najprije Arhivskom sabirnom centru u Vinkovcima a zatim i Državnom arhivu u Vukovaru temeljem Zakona o potvrđivanju Ugovora o pitanjima sukcesije. Detaljne okolnosti u kojima je građa dospjela u vojvođanski Arhiv nisu poznate, baš kao i što se ne zna kako se s rekviriranom građom postupalo sve do povratka u Hrvatsku. Do danas nije poznato nalazi li se na području Srbije drugih arhivskih fondova i zbirki koje su nastankom vezane uz Vukovar i prostor Vukovarsko-srijemske županije.¹⁶² Prema preliminarnom popisu građe vojvođanskog Arhiva rekvirirani su sljedeći arhivski fondovi: *Nadrabinat srijemski - Vukovar (1879.-1930.)*, *Kraljevska županijska oblast - Vukovar (1905.-1916.)*, *Gradsko poglavarstvo Vukovar (1934.-1945.)*, *Komisija za likvidaciju agrarne reforme (1919.-1941.)*, *Oblast Srijemska (1922.-1929. i Mirovinska zaklada stalno namještenih općinskih činovnika županije Srijemske (1895.-1934.))*.¹⁶³

5.3. Rekviriranje muzejske građe i pokušaji restitucije

Od 29. studenog 1991. u Vukovaru je započeto s evakuacijom inventara Gradskog muzeja kao i ostalih područnih zbirki muzeja poput Galerije umjetnina i Zbirke Bauer prema

¹⁵⁹ Kušen: 37.

¹⁶⁰ Landeka, „Arhivska građa u arhivskom odjelu Vinkovci i na terenu“: 54.

¹⁶¹ Radić: 45.

¹⁶² Elez: 163.

¹⁶³ Elez: 164.

Beogradu. Prema informacijama Radiotelevizije Beograd i agencije Tanjug, rekviriranje je odrađeno pod nadzorom ministra kulture Republike Srbije Radovana Šaranovića i direktora Narodne biblioteke Srbije Milomira Petrovića, uz suradnju konzervatora iz Zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Beograda.¹⁶⁴ Ministarstvo kulture RH istog je dana uputilo dopis generalnom direktoru UNESCO-a Federicu Mayoru vezano uz pljačku i rekviriranje muzejskog fundusa vukovarskog Gradskog muzeja, što predstavlja grubo kršenje Haške konvencije.¹⁶⁵ 3. prosinca.1991. Branka Šulc šalje pismo Federicu Mayoru:

Poštovani gospodine direktore, u prilogu Vam dostavljamo širu informaciju u vezi s fondovima opljačkanih pokretnih kulturnih dobara iz muzejsko galerijskih institucija Vukovara - Gradskog muzeja i područnih zbirki Galerija umjetnina i Zbirka Bauer, Spomen muzej nobelovca Lavoslava Ružičke i Povijesni muzej o čemu smo Vas obavijestili 29.11.1991. (...) Hašku konvenciju za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba iz 1954. Jugoslavija je ratificirala 1955. godine, međutim u ovom ratu okupator nije poštovao niti jedan članak te Konvencije pa tako niti članke 4., 5¹⁶⁶. i 19. koji govore o uzdržavanju od svakog rekviriranja pokretnih kulturnih dobara (...) Naglašavamo da građa iz navedenih muzeja nije mogla biti evakuirana s obzirom na nesigurnost transporta kroz područja fronte, kao i zbog okupiranja područja a napose zbog apsolutnog nepoštivanja od strane okupatora niti jedne međunarodne konvencije UNESCO-a (...) Napominjemo da raspolažemo s mikrofilmovima inventarnih knjiga Gradskog muzeja Vukovar, katalogizima izložbi iz fondova toga muzeja a napose o fondu Galerije umjetnina i Zbirke Bauer, video zapisima fondova i drugim relevantnim dokaznim materijalima (...) Molimo Vas za stručnu pomoć i upute kako bismo spriječili dalje vandalizme i na pokretnom kulturnom dobru.¹⁶⁷

Rekvirirani fond našao se pod opasnošću od ilegalne trgovine, preprodaje, propadanja i uništenja. MDC je odmah počeo s pripremanjem dokumentacijske podloge s podacima o opljačkanim fondovima Gradskog muzeja, te se u suradnji s Hrvatskim državnim arhivom izradio kopije mikrofilmova inventarnih knjiga muzeja, kataloge postava i izložbi.¹⁶⁸ Iako u zapadnoj Europi nisu postojali potvrđeni slučajevi preprodaje ukradenog hrvatskog blaga, dr. Antun Bauer u veljači 1995. primio je poziv od poznanika u Splitu kojemu je ponuđeno za kupnju nekoliko slika koje su imale oznaku kolekcije Bauer na stražnjoj strani.¹⁶⁹ Preprodaja

¹⁶⁴ Pavić: 138.

¹⁶⁵ MDC, kut. 17, "Izveštaj o krađi fonda Gradskog muzeja Vukovar"

¹⁶⁶ Članak 4. Haške konvencije pod nazivom "Poštovanje kulturnih dobara": Paragraf 3) Visoke strane Ugovornice obvezuju se da zabrane, da preduhitre i po potrebi da zaustave svako djelo krađe, pljačke ili nepravednog prisvajanja kulturnih dobara u ma kojoj formi to bilo izvršeno, kao i svaki akt vandalizma, usmjeren protiv kulturnih dobara. One će se suzdržavati od rekviriranja pokretnih kulturnih dobara, koja se nalaze na teritoriju neke druge Visoke strane Ugovornice.

¹⁶⁷ MDC, kut. 17, "Stanje fonda Spomen-muzeja Lavoslava Ružičke u Vukovaru nakon okupacije grada"

¹⁶⁸ Ibid

¹⁶⁹ MDC, kut. 19, "Croatia Seek Collection's Return", travanj 1995.

umjetnina nastojala se spriječiti i u međunarodnim muzejskim instancama. Uzimajući u obzir da tri glavne države na području trgovine umjetnina, Sjedinjene države, Francuska i Švicarska nisu potpisnice Haške konvencije, potpredsjednik ICOM-a dr. Patrick Boylan predložio je na sastanku s MDC-om u rujnu 1995. da hrvatska Vlada preko svojih nadležnih ministarstava (vanjskih poslova i kulture) ishodi od navedenih država zabranu trgovine umjetninama koje dolaze s prostora bivše Jugoslavije.¹⁷⁰ 5. prosinca.1991. Branka Šulc šalje pismo ministru kulture Vlatku Pavletiću u kojem dostavlja informaciju o krađi fonda vukovarskog Gradskog muzeja i područnih zbirki, s napomenom da su fondovi dislocirani u nekoliko skloništa i da nije moguće prema vijesti s Tanjuga otkriti o kojim mjestima se radi, stoga Šulc moli ministra da od Ministarstva kulture Republike Srbije zatraže potpuniju informaciju o rekviriranju te da pokrenu pravnu proceduru za povrat kulturne baštine Vukovara.¹⁷¹ 10. prosinca. ministar Pavletić poslao je pismo ministru kulture RS Radomiru Šaranoviću u kojem ga traži informaciju o evakuiranju kulturnih dobara iz Vukovara u Beograd, o pojedincima koji su sudjelovali u evakuaciji i stručnom nadzoru. Ujedno je zatraženo da se otkrije u kojem su stanju odneseni predmeti i gdje su umjetnine pohranjene. Također je napomenuto kako se očekuje dogovor o povratu predmeta njihovom jedinom pravom i pravnom vlasniku, Republici Hrvatskoj, u skladu s odredbama Haške konvencije.¹⁷² Dan prije kontaktiranja srpskog Ministarstva kulture, MDC je 4. prosinca uputio opširne podatke o fondovima muzeja i galerije u Vukovaru predsjedniku britanskog ICOM-a Patricku J. Boylanu, kao predsjedniku novoosnovane Radne grupe ICOM-a o primjeni Haške konvencije. Odmah idući dan MDC je uputio dopis Muzejskom informacijskom centru ICOM-UNESCO u Pariz, s podacima o rekviriranju vukovarskih muzejskih fondova, kao i dopis generalnom direktoru UNESCO-a s potpunim fondovima Gradskog muzeja Vukovar skupa s katalogom izložbe Zbirke Bauer održane 1989. u Zagrebu.¹⁷³

Tim ministarstva kulture Srbije u sastavu dr. D.Maslovarić (etnolog), N.Jeremić (preparator), G.Aleksić (etnolog) te D.Radovanović (povjesničar umjetnosti) 12.12.1991. preuzeli su 18 kutija umjetnina iz vukovarskog Gradskog muzeja rekviriranih u Vojvođanski

¹⁷⁰ MDC, kut. 19, "Projekt Vukovar - obnova kulturne baštine", rujan 1995.

¹⁷¹ MDC, kut. 17, "Pismo Branke Šulc ministru kulture Vlatku Pavletiću od 5.12.1991."

¹⁷² MDC, kut. 17, "Pismo ministra kulture RH Vlatka Pavletića ministru kulture RS Radomiru Šaranoviću od 10.12.1991."

¹⁷³ MDC, kut. 17, "Promemorija o rekviriranju pokretnih kulturnih dobara iz fondova Gradskog muzeja u Vukovaru"

muzej u Novom Sadu.¹⁷⁴ Zamjenik srpskog ministra za kulturu R. Begenišić zamolio je UNESCO da pomogne osnovati tim stručnjaka kojima bi bilo povjereno spasiti sve što se može spasiti od kulturnih dobara vukovarske regije, bez obzira na podrijetlo. Spomenuo je kako je sve ono što se uspjelo evakuirati i očuvati bilo učinjeno uz pomoć stručnjaka, istaknuvši da je riječ o vlasništvu vukovarske regije. Na njega se nadovezao ministar za kulturu vukovarskog područja Matić koji je zamolio vlasti da pomognu kako bi se sve ono što je privremeno evakuirano s vukovarskog područja vratilo kad to prilike dopuste.¹⁷⁵ Srpski stručnjaci isticali su da su postupili u skladu s profesionalnom etikom spašavajući ugrožene umjetnine. Direktor Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture Srbije Radomir Stanić još je u ljeto 1992. uvjeravao MDC da su umjetnine odnesene s namjerom da se nakon rata vrate u muzeje i crkve u kojima su se nalazile, što je dvije godine kasnije ponovio i srpski muzealac Zoran Vapa tvrdeći kako su predmeti na privremenom čuvanju gdje će se zadržati kao poseban fond sa zavičajnim podrijetlom Vukovara sve do stvaranja mogućnosti za njihovo vraćanje.¹⁷⁶ Ako se pogleda srpska dokumentacija i izvještaj slika i umjetnina rekviriranih iz vukovarskog muzeja, može se vidjeti kako su umjetnine spomenute u spisu predane na privremeno čuvanje Istorijskom muzeju Vojvodine gdje će se čuvati kao poseban fond vukovarskog zavičajnog porijekla sve do stvaranja mogućnosti za njihov povratak u Vukovar. Ono što je zanimljivo, jest da se u istom dokumentu navodi kako se predmeti ne smiju koristiti, publicirati, izlagati niti iznositi bez posebnog odobrenja Ministarstva kulture Srbije.¹⁷⁷ Ovo je vrlo zanimljivo u kontekstu jugoslavenske izložbe u Parizu 1992. godine, o kojoj će više riječi biti uskoro u radu. Haška konvencija jasno navodi da se umjetničko i kulturno blago jedne zemlje ne smije nasilno iznositi s njenog teritorija, osim u slučaju kao privremena mjera zbog zaštite od ugroze i uništenja. Branka Šulc izjavila je da ne krivi srpske vlasti zbog naređenja evakuacije umjetnina, navodeći kako je njihovo objašnjenje da su nastojali zaštititi materijale od krađe paravojnih formacija opravdano, već da problem leži u tome što iste umjetnine srpske vlasti godinama još godinama kasnije nisu vratili hrvatskim vlastima.¹⁷⁸ Prilikom posjeta Srbiji u sklopu ICOM-ove Fact Finding misije 1994. godine Von Imhoff se u Beogradu susreo s Mile Begenešićem iz srpskog Ministarstva kulture, koji je rekao da će se vukovarske umjetnine vratiti, međutim Begenešić je mislio na povratak u

¹⁷⁴ MDC, kut. 18, "Revers za materijal Gradskog muzeja Vukovar, evakuisan iz Franjevačkog samostana u Vukovaru dana 12.12.1991. godine"

¹⁷⁵ MDC, kut. 17, "Sastanak u Vukovaru održan 13. veljače 1992."

¹⁷⁶ MDC, kut. 17, "Stanje vukovarskih muzeja i njihove građe", 1995.

¹⁷⁷ MDC, kut. 18, "Revers za slike evakuisane iz bivše zgrade SDK u Vukovaru", 27.12.1991.

¹⁷⁸ MDC, kut. 19, "Croatia Seek Collection's Return", travanj 1995.

Vukovar, u kojem u tom trenutku nije bilo nikakvih uvjeta za čuvanje i izlaganje umjetnina. Begenešić je istaknuo kako će taj materijal biti dio mase s kojom će se baviti kad se rat završi, odnosno kako će vukovarsko blago biti dio mase za razmjenu. Von Imhoffu je rečeno kako se time misli na zahtjeve srpske strane prema Hrvatskoj vezane uz drugi svjetski rat. Von Imhoff je zaključio kako je srpska strana svjesna da vukovarsko naslijeđe nije srpski materijal, već ga zadržavaju kao svojevrsnog taoca u poslijeratnim pregovorima.¹⁷⁹ Zbirku Bauer je srpska strana spremna vratiti Hrvatskoj u zamjenu za inventar pakračke eparhije po političkom rješenju statusa grada Vukovara.¹⁸⁰ Poslanik generalnog direktora UNESCO-a Munir Bouchenaki boravio je u Beogradu od 12. do 14. veljače 1992. u sklopu misije stupanja u dodir s vlastima odgovornim za zaštitu kulturne baštine u svjetlu oružanog sukoba s Hrvatskom. Bouchenaki je održao nekoliko radnih sastanaka u ministarstvu vanjskih poslova, u Narodnom muzeju Beograda te u ministarstvu za kulturu, te je posjetio centar za tisak u samom Vukovaru, gdje se poslanik uvjerio u strašni opseg razorenosti grada. Bouchenaki je ustvrdio kako je ondje upozoren na važnost koju bi UNESCO trebao predati očuvanju kulturne baštine Vukovara i na potrebu da se što prije pristupi restauraciji objekata koji su na vrijeme spašeni. Rukovoditelji s kojima je poslanik razgovarao u Beogradu i Vukovaru zatražili su hitnu pomoć spomenicima i objektima u Vukovaru, i zatražili su izvanproračunske fondove kako bi se pomoglo pri obnovi prosvjetnih i kulturnih ustanova u posve razorenom Vukovaru. Bouchenaki je spomenuo kako je velik dio predmeta iz gradskih muzeja evakuiran u Novi Sad, i istaknuo je kako su ga uvjeravali da im nije nakana da zadrže te predmete. Međutim, Bouchenaki je ustvrdio kako su popisi tih predmeta i dokumentacija netragom nestali.¹⁸¹

S obzirom na to da je Hrvatska u prvoj polovici 1992. godine priznata kao međunarodni-pravni subjekt od strane Europske zajednice, te je u svibnju iste godine primljena u Ujedinjene narode, Republika Hrvatska postala je članicom UNESCO-a, te je stoga dobila važeće pravne osnove za pokretanje postupka restitucije rekviriranih pokretnih kulturnih dobara od SR Jugoslavije, također članice UNESCO-a. Postupak restitucije rekvirirane građe vodio je MDC skupa s Zavodom za zaštitu spomenika kulture Ministarstva RH, Arhivom Hrvatske i Nacionalnom bibliotekom, a vodeću ulogu u postupku imala je Branka Šulc. Podaci o ukradenim pokretnim kulturnim dobrima iz Gradskog muzeja Vukovar dostavljeni su također i Interpolu te su uključeni u još nekoliko međunarodnih baza podataka

¹⁷⁹ MDC, kut. 17, "Stanje vukovarskih muzeja i njihove građe", 1995.

¹⁸⁰ MDC, kut. 17, "Informacija o rekviriranju muzejske građe iz Vukovara", 1.3.1995.

¹⁸¹ MDC, kut. 17, "Pismo M.Bouchenakija gospodinu D.Janicotu od 14.2.1992."

o ukradenim kulturnim dobrima u Europi.¹⁸² MDC je 10. ožujka 1992. predao voditeljici Odjela za nepokretnu baštinu UNESCO-a G.Hyvert opširnu dokumentaciju o pljački muzeja u Hrvatskoj, uključujući i vukovarski muzej, kao i popis muzeja i galerija te crkvenih zbirki na okupiranom hrvatskom prostoru. Tri dana kasnije, 13.ožujka održan je sastanak pri Promatračkoj misiji EZ-a u Zagrebu u suradnji s fondacijom ARCH i predstavnicima MDC-a u svrhu očevida stanja pokretnog i nepokretnog kulturnog dobra na okupiranom teritoriju RH.¹⁸³ Heni Lopes, pomoćnik UNESCO-ovog generalnog direktora 15. svibnja.1992. poslao je pismo Branki Šulc u kojem joj zahvaljuje za kontaktiranje generalnog direktora vezano uz uništavanje muzeja i galerija u Hrvatskoj, te je obavještava da su prosljedili informaciju g. Des Portesu, glavnom tajniku ICOM-a. U pismu se navodi kako je UNESCO već poslao nekoliko misija u Dubrovnik te kako su u suradnji s Institutom za zaštitu spomenika kulture i Institutom za restauraciju i obnovu Dubrovnika već napravili detaljni pregled ratnih oštećenja stare jezgre grada.¹⁸⁴ 23. rujna 1992. na sastanku radne grupe za osnivanje Muzeja Vukovara u progonstvu raspravljalo se i o problemu restitucije opljačkanog fonda Gradskog muzeja Vukovara. Prema informacijama ravnateljice muzeja Zdenke Buljan stručnjaci Muzeja napraviti će rekonstrukciju fonda Muzeja temeljenu na mikrofilmovima inventarnih knjiga, katalogima, video dokumentaciji i svih drugih materijala deponiranih u MDC, prema traženjima Zavoda za zaštitu spomenika kulture.¹⁸⁵ Muzejski dokumentacijski centar začeo i je pilot-projekt potrage za nestalim umjetninama iz vukovarskog muzeja putem suradnje s londonskim *The Art Loss Registerom*. U 1995. godini MDC se uključio u međunarodni projekt *Getty Art History Information Program* za zaštitu pokretne kulturne baštine putem međunarodnog dokumentacijskog standarda u svrhu potrage za ukradenim umjetninama i osnivanjem posebnog arhiva o ratnim štetama na muzejima i radom na državnom programu procjene ratnih šteta u muzejima, čime su stjecana sasvim nova iskustva u zaštiti muzejske građe u ratnim uvjetima.¹⁸⁶

U Jugoslavenskom kulturnom centru u Parizu od 26. do 29. svibnja 1992. predstavljena je izložba imena *Vukovar 1991. - genocid nad kulturnom baštinom srpskog naroda* na kojoj je prezentirano 84 predmeta otuđenih iz Gradskog muzeja i zbirke Bauer.

¹⁸² MDC, kut. 17, "Stanje fonda Spomen-muzeja Lavoslava Ružičke u Vukovaru nakon okupacije grada"

¹⁸³ MDC, kut. 17, "Promemorija o rekviriranju pokretnih kulturnih dobara iz fondova Gradskog muzeja u Vukovaru", lipanj 1992.

¹⁸⁴ MDC, kut. 17, "Pismo Henri Lopesa Branki Šulc od 15.5.1992."

¹⁸⁵ MDC, kut. 17, "Promemorija o rekviriranju pokretnih kulturnih dobara iz Gradskog muzeja u Vukovaru", studeni 1994.

¹⁸⁶ Šulc: 12.

Nakon protesta Ministarstva vanjskih poslova Republike Hrvatske, izložba je nakon tri dana zatvorena.¹⁸⁷ U pismu francuskom ministarstvu vanjskih poslova hrvatski ministar informiranja Branko Salaj osudio je izložbu i naveo kako je iznenađen što su francuske vlasti dozvolile postavljanje izložbe u vrijeme porasta internacionalne izolacije Srbije. Kao znak solidarnosti i protesta, dva člana francuskog parlamenta pridružili su se prosvjednicima ispred pariške izložbe.¹⁸⁸ MDC je uskoro dobio u posjed popis izložaka u katalogu jugoslavenske izložbe, u kojoj se navodi kako je organizator izložbe Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture Vojvodine, Novi Sad i *Muzej grada Vukovara*, dok je restauraciju predmeta obavila Konzervatorska radionica novosadskog Pokrajinskog zavoda. Iz popisa izložaka (ukupno 26 predmeta) može se iščitati da je velik broj predmeta oštećen u požaru.¹⁸⁹ Hrvatsko ministarstvo unutarnjih poslova saznalo je kako je jugoslavenska vlada zatražila od *Odbora za sankcije protiv SR Jugoslavije* dozvolu za povrat umjetnina rekviriranih iz Vukovara nakon prekidanja izložbe. Ministarstvo je poslalo dopis Interpolu u kojem ih traže da spriječe nedopušteni izvoz i prijenos vlasništva kulturnih dobara s obzirom na činjenicu da se dio spomeničkog fonda Vukovara nalazi u Parizu.¹⁹⁰ Srpski Institut za zaštitu kulturnih spomenika poslao je 5. studenog 1992. dopis UNESCO-u u kojem osuđuju ponašanje hrvatskog poslanika u UNESCO-u i ograđuju se od krađe umjetnina, tvrdeći kako je nakon vukovarske bitke muzejskoj građi prijetilo uništenje zbog vremenskih nepogoda i neprikladnog odlaganja, zbog čega je tkz. Vlada srpske autonomne oblasti Slavonija, Baranja i Zapadni Srijem dala dozvolu da se predmeti privremeno prenesu na teritorij Republike Srbije. Iz pisma može se saznati kako su neki muzejski predmeti evakuirani u muzejima u Beogradu i Novom Sadu, jedan dio (većinom namještaji) premješteni su u Dalj, dok se jedan dio i dalje čuva u Vukovaru. Srpski institut pozvao se na ranije spomenuti posjet visokog UNESCO-vog funkcionera Munira Bushnakija, koji je obećao srpskim institucijama pomoć u očuvanju kulturnog blaga. Na kraju se navodi kako će predmeti biti vraćeni na mjesta s kojih su evakuirani jednom kad se stvore adekvatni tehnički i sigurnosni uvjeti, nevezano uz konačno političko rješenje, no da predmeti nikako ne mogu biti vraćeni onoj strani koja ne može uspostaviti suverenitet nad vukovarskim teritorijem.¹⁹¹

¹⁸⁷ Pavić: 138.

¹⁸⁸ MDC, kut. 17, "Yugoslav exhibition on croatian city of Vukovar opens in Paris drawing international criticism", 26.5.1992.

¹⁸⁹ MDC, kut. 17, "Promemorija o rekviriranju pokretnih kulturnih dobara iz fondova Gradskog muzeja u Vukovaru", lipanj 1992.

¹⁹⁰ MDC, kut. 17, "Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske - Biro za Interpol", 17.11.1992.

¹⁹¹ MDC, kut. 17, "Pismo Instituta za zaštitu kulturnih spomenika Republike Srbije UNESCO-u od 5.11.1993."

Krajem 1994. i početkom 1995. godine kao nastavak ICOM-ove Fact Finding misije istraživanja stanja muzeja i galerija organizirana je istraživačka misija za očevid stanja fundusa pokretnih kulturnih dobara iz Vukovara rekviriranih tijekom rata, ponovno u suradnji ICOM-a i Vijeća Europe.¹⁹² Organizaciju ove misije osobito je zastupala Elizabeth des Portes, generalni tajnik ICOM-a te dr. C.Kaiser, stručni suradnik Vijeća Europe i Christoph Grayson, tajnik Komiteta za edukaciju i kulturu Parlamentarne skupštine Vijeća Europe. 22.studenog 1994. Branka Šulc poslala je telefaks ministru kulture Zlatku Vitezu i direktoru Zavoda za zaštitu spomenika kulture pri Ministarstvu kulture Ferdinandu Mederu u kojem ih obavještava da se stručna istraživačka misija ICOM-a na čelu s Hans-Christophom von Imhoffom danas nalazi u Novom Sadu kako bi utvrdili stanje muzejskih zbirki Vukovara.¹⁹³ Sastanak s von Imhoffom se mnogo pripremao i bio je vrlo iščekivan, što se vidi prema brojnim pismima i telefaksevima koje je Šulc slala na adresu ICOM-a, von Imhoffa i nadležnih institucija hrvatskog Ministarstva kulture. Misija je utvrdila kako se dio zbirki u tom trenutku nalazio u Gradskom i Vojvođanskom muzeju u Novom Sadu, Muzeju Farmacije i Zavodu za zaštitu spomenika kulture Vojvodine te u Arhivu Vojvodine. Ondje se obavljaju restauratorski zahvati na građi, s naglaskom na zbirku Bauer. Muzej pri Zavodu za zaštitu spomenika kulture Srbije u Beogradu posjeduje cjeloviti kompjuterski zapis sve prenesene građe iz muzeja. Izvješće je također navodilo kako uz dokumentacijsku obradu građe srpski djelatnici obavljali su i restauratorske zahvate na građi, osobito onoj Zbirke Bauer i na keramičkim i metalnim predmetima. Misija navodi kako se manji dio građe također nalazi u Etnografskom muzeju u Beogradu. Von Imhoffova istraživačka misija bila je prva takve vrste kojom se nastojalo utvrditi stanje rekvirirane vukovarske kulturne baštine. Započela je 5. prosinca i sljedeća dva dana von Imhoff proveo je najprije u Zagrebu. Na zagrebačkim sastancima pripremljena je relevantna podloga za nastavak misije pod vodstvom von Imhoffa u Srbiji (Novi Sad, Beograd) te u okupiranom Vukovaru.¹⁹⁴ Tijekom dva dana boravka u Zagrebu von Imhoff proveo je u društvu Branke Šulc te predsjednika hrvatskog ogranka ICOM-a Damodara Frlana, kao i u društvu dr. Antuna Bauera. Kako se navodi u ICOM-ovu izvještaju o misiji, Bauer je osnivač i donator glasovite kolekcije umjetničkih slika hrvatske umjetnosti 19. i 20.stoljeća, kolekcije koja je u središtu kontroverze oko rekviriranja izložaka

¹⁹² Pavić: 139.

¹⁹³ MDC, kut.17, "Stručna misija Vijeća Europe i ICOM-a po temi utvrđivanja stanja vukovarskih zbirki, sastanak u Zagrebu", 22.11.1994.

¹⁹⁴ MDC, kut. 17, "Izvješće o realiziranom programu - Misija ICOM-a i Vijeća Europe u Hrvatskoj po temi Vukovar, financiranom od ministarstva kulture", 31.1.1995.

iz vukovarskog Gradskog muzeja na srpski teritorij.¹⁹⁵ Na sastancima von Imhoffu su prezentirane inventarne knjige Muzeja, baza podataka te informatički model MDC-a o muzejskim zbirkama te dokumentacijskim fondovima umjetničkog blaga rekviriranih s vukovarskog područja, uključujući blago katoličke crkve Sv. Filipa i Jakova, pravoslavne crkve Sv. Nikole te inventara mauzoleja obitelji Paunović, u pripremi MDC-a, Muzeja Vukovara u progonstvu te Državne uprave za zaštitu prirodne i kulturne baštine.¹⁹⁶ Ono što je bitno istaknuti jest da se u ICOM-ovu izvješću navodi kako je von Imhoffu uručen kompjuterizirani katalog nepotpune Bauerove kolekcije (218 izlistanih predmeta bez inventarnog broja). Kompjuterizirani katalog nastao je kao pilot projekt računalne inventarizacije koju je MDC poduzeo 1987., međutim projekt se nije uspio dovršiti prije početka rata. Izvještaj navodi kako se katalog pokazao manjom pomoći nego što se mislio: dokument nije sadržavao slike ni fotografije, predmeti nisu popraćeni individualnim inventarnim brojevima, zbog čega ga, kako navodi izvješće, nije bilo moguće usporediti s vukovarskim muzejskim inventarom koji se nalazi u Novom Sadu, posebice s obzirom na to da je misiju činio samo jedan čovjek na kratko vrijeme boravka. Izvješće dalje navodi da bi netko trebao u Novom Sadu identificirati sliku po sliku koristeći se MDC inventarskim katalogom, inventarnim knjigama i srpskim transportnim listama. Navode kako je to rad za grupu ljudi u trajanju od više dana.¹⁹⁷ U pismu kojeg je von Imhoff poslao Branki Šulc nakon završetka misije u Srbiji naveo je kako je vidio velik dio Bauerove kolekcije u Novom Sadu, no da je teško procijeniti u kojem je kolekcija stanju niti koji je njen dio u Novom Sadu a koji nije. Von Imhoff dalje u pismu navodi kako nije bilo moguće izvući veće zaključke u toliko malo vremena, već da će buduće misije zahtijevati više ljudstva, više vremena i sredstava.¹⁹⁸

Tema ratnog razaranja muzeja i rekvirirane građe u Hrvatskoj bila je tema 18. Generalne konferencije ICOM-a održane u Stavangeru u Norveškoj od 1-7.7. 1995. godine, uz donošenje niza preporuka i zaključaka na temu. Na njoj je podneseno detaljno izvješće o istraživačkoj misiji von Imhoffa za restituciju umjetnina rekviriranih iz vukovarskog muzeja. Na sjednici je na zahtjev generalne tajnice ICOM-a Elisabeth des Portes sudjelovala hrvatska delegacija u sastavu Damodar Furlan kao predsjednik hrvatskog komiteta ICOM-a i član Savjetodavnog komiteta ICOM-a i Branka Šulc, kao i Borislav Šurdić, kustos Istorijskog muzeja Srbije u Beogradu. Od 20. do 22. rujna 1995. održani su sastanci u organizaciji MDC-

¹⁹⁵ MDC, kut. 17, "EC-ICOM / Fact-Finding Mission Vukovar", 5. ožujak 1995.

¹⁹⁶ MDC, kut. 17, "Izvještaj europske komisije za otete hrvatske umjetnine u Srbiji!", 2.2. 1995.

¹⁹⁷ MDC, kut. 17, "EC-ICOM / Fact-Finding Mission Vukovar", 5. ožujak 1995.

¹⁹⁸ Ibid

a i Hrvatske komisije za suradnju s UNESCO-om na temu pravnih aspekta problema restauracije otuđene pokretne baštine i nemogućnosti primjene haške konvencije tijekom rata u Hrvatskoj. U ime UNESCO-a na sastancima je prisustvovao dr. Patrick Boylan, podpredsjednik ICOM-a i voditelj radne grupe za dopunu Haške konvencije. Boylan je na sastancima naglasio kako ga usprkos činjenici da je 90 zemalja potpisalo Hašku konvenciju, zabrinjava njeno nepoznavanje i neprimjenjivanje u ratnim okolnostima. U skladu s time predloženo je da se češće organiziraju sastanci članica UNESCO-a s ciljem upoznavanja Vlada potpisnica na njihove dužnosti prema Konvenciji. Zbog cilja unaprjeđivanja Konvencije i njene učinkovitije primjene dogovoren je sastanak između članica UNESCO-a radi usvajanja Protokola o primjeni Konvencije, 13. studenog 1995. u Parizu . Boylan je izrazio mišljenje da bi hrvatska strana trebala iskoristiti navedeni sastanak za postavljanje pitanja povrata rekvirirane kulturne baštine s posebnim naglaskom na vukovarsku baštinu, s obzirom na to da će i FR Jugoslavija sudjelovati na navedenom sastanku kao netom primljena članica UNESCO-a.¹⁹⁹ Boylan je naglasio kako u skladu s Konvencijom treba praviti razliku između umjetnina koja su privatnog karaktera i baštine koja je vezana uz vukovarski prostor. Dok je na osnovu Konvencije već sad moguće tražiti povrat privatnih zbirki poput Zbirke Bauer, povrat postave GMV-a koja je otuđena u Srbiji nije moguće na oslobođeni teritorij Republike Hrvatske već samo u grad Vukovar. Zaključio je kako povrat najvećeg dijela otuđene hrvatske kulturne baštine neće biti moguće sve do potpunog okončanja sukoba i priznanja Republike Hrvatske od strane FR Jugoslavije u njenim međunarodno priznatim predratnim granicama. Predloženo je da hrvatsko Ministarstvo vanjskih poslova u suradnji s Ministarstvom kulture izradi primjedbe na primjenu Haške konvencije te predloži njeno poboljšanje na planiranom sastanku UNESCO-a 13. studenog u Parizu.²⁰⁰

Sve navedene misije ICOM-a i Vijeća Europe poduzete 1994. i 1995. godine na okupiranom teritoriju Hrvatske (s fokusom na grad Vukovar) i u tadašnjoj SR Jugoslaviji istraživale su razmjere rekviriranja hrvatske kulturne baštine , zajedno s utvrđivanjem lokacija na kojima se građa nalazi. Uz suradnju hrvatske Vlade i ministarstava kulture i vanjskih poslova misije su radile na pripremi povrata rekviriranih kulturnih dobara iz vukovarskog Muzeja i Zbirke Bauer i Galerije umjetnina, ali i inventara sakralne građe i knjižnice kao i arhiva franjevačkog samostana sv. Filipa i Jakova. Cijeli program povrata

¹⁹⁹ MDC, kut. 19, "Projekt Vukovar - obnova kulturne baštine", rujan 1995.

²⁰⁰ Ibid

kulturnih dobara vodila je Branka Šulc od 1991. godine.²⁰¹ Proces povrata rekviriranih umjetnina na kraju je potrajao punih deset godina. Konačno, u mramornom predvorju dvorca Eltz 13. prosinca 2001. godine potpisan je protokol o povratu umjetnina. U ime Ministarstva kulture potpisala ga je upravo Branka Šulc, a vraćena građa bila je odmah dijelom izložena javnosti.²⁰²

6. Djelovanje u vrijeme ratnih godina

6.1. Muzej Vukovara u progonstvu

18. studenog 1991. godine padom Vukovara grad je ostao pod okupacijom pobunjenih Srba, koji su protjerali preostalo nesrpsko stanovništvo iz grada, uključujući i muzejske djelatnike vukovarskog Muzeja. Vukovar i istočno slavonska regija postali su dijelom Republike Srpske Krajine, nepriznate srpske države koja je na tom teritoriju djelovala iduće četiri godine. S obzirom na preko 40 tisuća prognanih vukovaraca, koji su u preko 560 mjesta diljem Hrvatske nastavili živjeti u inozemstvu, uskoro je nastala ideja da se obnovi rad vukovarskog Muzeja, koji će tako djelovati u progonstvu. Vukovarski muzealci i rukovodeće osobe Muzeja poput ravnateljice Zdenke Buljan i kustosice Ruže Marić, prognani su iz grada i našli su privremeni smještaj u Zagrebu. Iznimno je važna pomoć koju je MDC pružio vukovarskim muzealcima-prognanicima kada su u jesen 1991. osim svojih radnih mjesta morali napustiti i svoje domove. Ruža Marić zaposlena je u MDC-u i tako, osim što im je pružena ljudska i kolegijalna pomoć, na raspolaganje im je stavljena logistika pomoću koje su mogli formirati Muzej u progonstvu i tako nastaviti s muzejskim djelatnostima.²⁰³ Muzejski rad u progonstvu nije bila nova ideja. Već je potkraj 1991. godine osiguran rad drugih razorenih hrvatskih muzeja koji su se našli na okupiranom teritoriju. Iločki i cavtatski muzej nastavili su primjerice svoj rad u okrilju Muzejskog dokumentacijskog centra i Muzeja grada Šibenika.²⁰⁴ Međutim, akcija koja će se izroditi iz pokretanja vukovarskog Muzeja u progonstvu nadići će sva očekivanja i postati simbolom obnove hrvatske kulture tijekom rata, i prikazati jedan sasvim novi vid djelovanja muzeja u ratnim uvjetima.

²⁰¹ Branka Šulc, "Novi Muzej Vukovara u progonstvu - višeslojni simbol obnovljene baštinske memorije Vukovara", *Muzej Vukovara u progonstvu: Donacije likovnih djela umjetnika, ustanova i pojedinaca*, 2018: 30.

²⁰² Ružica Marić, "Život Muzeja ostvaren donacijama", *Muzej Vukovara u progonstvu: Donacije likovnih djela umjetnika, ustanova i pojedinaca*, 2018: 22.

²⁰³ Vinterhalter: 31.

²⁰⁴ Šulc, "Novi Muzej Vukovara u progonstvu - višeslojni simbol obnovljene baštinske memorije Vukovara": 28.

Kao što je već spomenuto, nakon progonstva iz Vukovara djelatnici Gradskog muzeja nastavljaju tako svoj rad u Muzejsko dokumentacijskom centru. Putem povezivanja s Vukovarcima koji su izbjegli u Zagreb, intenzivno se uključuju u svaku akciju prezentiranja kulturno-povijesnih vrijednosti Vukovara te naporno rade na informiranju domaće i svjetske javnosti o stradanju kulturnih i povijesnih institucija kroz organiziranje izložbi, predavanja i okruglih stolova te kroz sudjelovanje u televizijskim i radio emisijama i suradnjom sa brojnim drugim muzejsko-galerijskim institucijama.²⁰⁵ Najznačajnija i najzapaženija akcija Muzeja za vrijeme života u progonstvu bio je rad *Muzeja Vukovara u progonstvu*. Ideja za osnivanje vukovarskog Muzeja u progonstvu u obliku u kakvom je nastala došla je od Bože Biškupića, tadašnjeg ministra u Ministarstvu kulture. Biškupić je u svibnju 1992. godine inicirao prikupljanje likovnih djela hrvatskih i inozemnih umjetnika, s kojom je zamislio stvoriti sasvim novi muzejski fond u Gradskom muzeju Vukovar kao dio buduće obnove grada.²⁰⁶ Na 17. sjednici Vijeća za kulturu Izvršnog vijeća Skupštine grada Zagreba 12. svibnja 1992. podržan je prijedlog Bože Biškupića o osnivanju Vukovarskog muzeja u progonstvu, te je podržana potražnja prostora za privremeni smještaj eksponata i suradnju Grada Zagreba na realizaciji projekta.²⁰⁷ Na sjednici je odlučeno da bi nosioci ovog projekta trebali biti upravo vukovarski muzealci, kao svojevrsni prilog grada Zagreba razrušenom Vukovaru. Također, eksponati u muzeju, koji će pripadati suvremenoj umjetnosti, trebali bi biti dostupni javnosti i prezentirani publici, zbog čega bi prostor budućeg Muzeja morao biti galerijski ili muzejski.²⁰⁸ Prvi, inicijalni sastanak za osnivanje Muzeja Vukovara u progonstvu održan je 21. rujna 1992. godine pri Ministarstvu kulture i prosvjete RH, Fond za kulturu, na kojem je potvrđen osnovni način funkcioniranja takvog muzeja. Predložen je Odbor muzeja i radne grupe za provedbu programa. Namjera Odbora bila je stvoriti još jedan muzej u Vukovaru čija će vrijednost biti primjerena onim vrijednostima koje su u Vukovaru uništene i onome što Vukovar znači kao simbol i kao opomena.²⁰⁹ Članovi odbora za osnivanje Muzeja Vukovara u progonstvu postali su Stipe Mesić (predsjednik Sabora RH), dr. Žarko Domljan (dopredsjednik Sabora) i Vesna Jurkić-Girardi (ministrica kulture RH) kao predstavnici najviših saborskih instanci, zatim Božo Biškupić (pomoćnik ministrice kulture i inicijator ideje o Muzeju u progonstvu) koji je ujedno izabran za predsjednika Odbora, prof.

²⁰⁵ Ruža Marić, "Rad Gradskog muzeja Vukovar u progonstvu", *Ratne štete na muzejima i galerijama u Hrvatskoj*, 1997: 146.

²⁰⁶ Marić, "Gradski muzej Vukovar": 124.

²⁰⁷ *Muzej Vukovara u progonstvu: Donacije likovnih djela umjetnika, ustanova i pojedinaca*, 2018: 488.

²⁰⁸ MDC, kut. 18, "Zapisnik 17. sjednice Vijeća za kulturu", 12.5.1992.

²⁰⁹ Šulc, Branka. „Muzej Vukovara u progonstvu, Zagreb – pregled aktivnosti“, *Informatica Museologica*; 1993: 82.

Vasilije Jordan (dekan Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu) i Alfred Pal (akademski slikar) kao predstavnici umjetničke struke, Mladen Vedriš (predsjednik Hrvatske gospodarske komore) i Matija Salaj (ravnatelj Zavoda za prostorno uređenje Ministarstva zaštite okoliša), Branka Šulc (ravnateljica Muzejskog dokumentacijskog centra) i Zdenka Buljan (ravnateljica Gradskog muzeja Vukovar) kao predstavnici muzeološke struke i Marin Vidić-Bili (povjerenik Vlade RH za Vukovar) te grof Jakob von Eltz kao predstavnici grada Vukovara. U Odbor je također uključen prof.dr. Antun Bauer, osiguravajući tako legitimitet i kontinuitet Zbirci Bauer i galeriji umjetnina.²¹⁰ No najvažniji ljudi projekta Muzeja Vukovara u progonstvu bile su Ružica Marić, koja će ubrzo nakon toga postati nova ravnateljica Gradskog muzeja i glavna nositeljica projekta stalnog postava Muzeja u progonstvu, zatim Branka Šulc, povjesničarka umjetnosti i muzeologinja, ujedno i ravnateljica MDC-a i pomoćnica ministra kulture, koja će ubrzo nakon toga postati dugogodišnja voditeljica projekta povrata kulturnih dobara Gradskog muzeja, te Božo Biškupić kao začetnik ideje i pasionirani kolekcionar umjetnina, donator samome muzeju koji će ubrzo nakon toga postati dugogodišnji ministar kulture. Program Muzeja Vukovara u progonstvu vodio je već spomenuti Odbor u sastavu Ministarstva kulture RH u uskoj suradnji s stručnim djelatnicima Gradskog muzeja Vukovar. Sva aktivnost djelatnika Muzeja, vezana uz osnivanje zbirke suvremene likovne umjetnosti i stručnu obradu donacija odvijala se u MDC-u. Ondje je formirana baza podataka i izrađivan je čitav informatički program. Sve likovne donacije inventirane su u bazu podataka, a MDC je također koordinirao i pripreme za opsežan program restitucije rekviriranog kulturnog blaga iz muzeja, galerija i crkvi, a koju je vodilo Ministarstvo kulture uz pomoć opsežne dokumentacije koju je također pripremao i vodio MDC na čelu sa Brankom Šulc.²¹¹

Akcija osnivanja Muzeja u progonstvu rezultirala je dvama izložbama koje su održane 1993. godine. Prva izložba održana je 4. veljače pod imenom *Prve donacije likovnih umjetnika Hrvatske za Muzej Vukovara u progonstvu - donacija slika i skulptura* u kojoj je 110 slika i skulptura izloženo u zagrebačkom Muzeju Mimara.²¹² Izložbu je otvorio Božo Biškupić kao predsjednik Odbora Muzeja Vukovara u progonstvu, a na njoj su govorili i Mladen Vedriš, potpredsjednik Vlade RH i predsjednik Izvršnog vijeća grada Zagreba te ravnateljica Zdenka Buljan. Među umjetnicima koji su odlučili pokloniti svoje radove našla su se imena poput Dubravka Adamovića, Vasilija Jordana, Otona Glihe, Alfreda Pala, Ede

²¹⁰ Ibid 83

²¹¹ Marić, "Rad Gradskog muzeja Vukovar u progonstvu": 146.

²¹² Šulc, „Muzej Vukovara u progonstvu, Zagreb – pregled aktivnosti“: 82.

Murtića i brojnih drugih glasovitih hrvatskih slikara i umjetnika, a izložba je bila otvorena svakog dana sve do 31. ožujka.²¹³ Uspjeh prve izložbe potaknuo je Biškupića da 6. veljače pošalje Odboru Muzeja Vukovara u progonstvu prijedlog za utemeljenjem Grafičke zbirke koja bi dopunila kolekciju suvremene hrvatske i inozemne likovne umjetnosti. Biškupić je i sam bio strastveni kolekcionar i dugogodišnji izdavač grafičkih mapa i bibliofilskih izdanja, stoga je prvi poklonio 130 listova hrvatskih autora poput O.Hermana, K.Agneli Radovanija, J.Resteka i F.Vaića kao početni materijal za stvaranje zbirke.²¹⁴ U svrhu stvaranja novog muzejskog fonda, osmišljen je način prikupljanja likovnih djela izravnim pozivanjem hrvatskim umjetnicima ali i onima iz inozemstva. Biškupić je slao pozivna pisma umjetnicima, ustanovama i pojedincima za sudjelovanje u formiranju zbirke suvremene likovne umjetnosti za Vukovar. Dio teksta iz pozivnog pisma poslanog 11.11. 1992. godine kojeg je Biškupić slao u ime Odbora glasilo je ovako:

Inicijativa za osnivanje 'Muzeja Vukovara u progonstvu' prikupljanjem likovnih djela umjetnika iz cijelog svijeta izražava našu težnju za stvaranjem nobog fonda suvremene likovne umjetnosti u planiranoj obnovi razorenog nam grada Vukovara. Željeli bismo da ovo pismo shvatite kao usrdan poziv da se i vi pridružite našoj akciji svojim umjetničkim radom. Obnova Vukovara je duboki intelektualni i moralni izazov. Arhitekti i likovni umjetnici mogu djelima individualnog značenja i vizije potvrditi i ljudsku solidarnost s dramom Vukovara koja je u semantičkom smislu daleko složenija od samog problema rekonstrukcije i obnove grada (...) Odgovor uništavanju Vukovara je i nova zbirka suvremene likovne umjetnosti u Vukovaru koju ćemo sakupiti zajedno. Vaša poklonjena slika, skulptura, crtež, grafika bit će glas protiv vukovarske tragedije. Odbor za osnivanje 'Muzeja Vukovara u progonstvu' pri Fondu za kulturu Ministarstva kulture i prosvjete izložiti će prikupljene radove i o tijeku akcije izvijestiti javnost. Poklonjeni radovi deponirati će se u Zagrebu dok se projekt ne bude mogao realizirati u Vukovaru. Očekujemo vašu podršku i odaziv i na tome vam najsrdačnije zahvaljujemo.²¹⁵

Pozivna su se pisma slala i na individualnoj razini. Primjer pozivnog pisma Vidi i Vladimiru Straži poslano 9. ožujka 1993. godine:

Štovana gospođo i gospodine Straža, kao što znate Muzej Vukovar u progonstvu počeo je djelovati izložbom prvih poklonjenih radova u Muzeju Mimara. Komisija za program Muzeja odlučila je u okviru Muzeja osnovati i grafički kabinet koji će prikupiti jednako vrijedna grafička ostvarenja. Vjerujemo da će Vaša sklonost umjetnosti i gradu Vukovaru učiniti da se u Muzeju nađu i prava

²¹³ Brozović, P. (1993.) "Umjetnici Vukovaru", *Vukovarske novine*, 17. veljače 1993.

²¹⁴ Šigir, M. (1993.) "Pomoć sa svih strana", *Vjesnik*, svibanj 1993.

²¹⁵ *Muzej Vukovara u progonstvu: Donacije likovnih djela umjetnika, ustanova i pojedinaca*: 495.

izdanja, pa Vas stoga molimo da izdvojite dio Vaših objavljenih mapa i grafičkih listova i na taj način doprinesete obogaćivanju Fonda Muzeja. Zahvaljujemo i ostajemo sa štovanjem.²¹⁶

Prva se pozivu odazvala Maja Sovagović, direktorica izdavačke kuće *Mladost* koja je u ime svoje kuće Grafičkoj zbirci poslala 9 grafičkih mapa s 71 listom iz njihova izdavačkog programa.²¹⁷ Vrlo brzo uslijedili su i brojni drugi donatori. Pismo o prihvaćanju sudjelovanja od Hrvoja Delića, galerija Studio D, 26. ožujka 1993. godine:

Štovani gosp. Biškupić, sa zadovoljstvom ću se pridružiti Vašoj plemenitoj akciji za pomoć Muzeju Vukovar u progonstvu. Možete računati na sva grafička izdanja koja sam izdao, kako mape tako i pojedinačne listove. Molim da me obavijestite kada i kako Vam radove mogu predati. Sa štovanjem, Hrvoje Delić.²¹⁸

Pismo o prihvaćanju sudjelovanja Vide i Vladimira Straže iz studija Design & sitotisak Straža, u ožujku 1993.:

Štovani gospodine Biškupić, u vezi vašeg pisma od 9.3.1993. javljamo Vam da smo za "Grafički kabinet" Muzeja Vukovar u progonstvu izdvojili slijedeće naše radove: 1. grafičku mapu "Šest crnih listova" Zvonka Lončarića, 2. grafiku E.Murtić, 3. grafiku D.Džamonje, 3. Grafiku Z.Prica, 5. grafiku M.Krašovec. Ukupna vrijednost poklonjenih grafika je protuvrijednost 3.100 DM prema današnjim cijenama. Sve ove grafike su naša izdanja. Srdačan pozdrav!²¹⁹

Putem navedene akcije prikupljeno je dovoljno donacija za održavanje druge izložbe. koja je priređena 17.5.1993. povodom Međunarodnog dana muzeja. Kao i prošla izložba, i ova je također održana u Mimari. Bila je to izložba donacija likovnih umjetnika za Grafičku zbirku Muzeja Vukovara u progonstvu, kada su izložena 543 grafička lista.²²⁰ Pod imenom *Donacije likovnih umjetnika Hrvatske za Muzej Vukovara u progonstvu - donacije grafika* izložbu je otvorio Božo Biškupić uz prisutnost vukovarskih muzealaca te mnogobrojnih gostiju iz kulturnog, političkog i javnog života Hrvatske.²²¹:

Prvim donacijama likovnih umjetnika iz Hrvatske i inozemstva za grafičku zbirku Muzeja Vukovara u progonstvu, koju danas prezentiramo javnosti, iskazuje se i ponovno potvrđuje naš odnos prema vlastitoj kulturnoj baštini i težnji za obnovom ratom uništene bogate umjetničke baštine Vukovara. Otvarajući ovu izložbu povodom Međunarodnog dana muzeja, 18.05. kojeg ICOM-UNESCO provodi pod motom da su muzeji značajni nosioci kulturne razmjene, obogaćenja kultura i razvitka

²¹⁶ *Ibid*

²¹⁷ Šigir, M. (1993.) "Pomoć sa svih strana", *Vjesnik*, svibanj 1993.

²¹⁸ *Muzej Vukovara u progonstvu: Donacije likovnih djela umjetnika, ustanova i pojedinaca*: 499.

²¹⁹ *Ibid*: 500.

²²⁰ Marić, "Gradski muzej Vukovar": 124.

²²¹ *Muzej Vukovara u progonstvu: Donacije likovnih djela umjetnika, ustanova i pojedinaca*: 502.

međusobnog razumijevanja, suradnje i mira među ljudima, i Muzej Vukovara u progonstvu mjestom je primjene i novih premisa mogućeg značenja Muzeja.²²²

Na izložbi su prezentirane 543 grafike, serigrafije, litografije, pokloni Muzeju iz zbirke Biškupić, mape i grafike (137 grafika), mape 'Mladosti' (71 grafika), mape i grafike Vide i Vladimira Straže (12 grafika), mape Stjepana Šešelja (12 grafika), mape NSK-a (9 grafika), mape Brane Horvata (114 listova), mape Hrvoja Delića, mape HPT-a, Ivana Lackovića Croate (66 listova) te brojnih drugih donacija grafika likovnih umjetnika.²²³ Uspjeh ove dvije izložbe otvorio je mogućnost stvaranja stalnog postava Muzeja Vukovara u progonstvu. Zahvaljujući darovima iz knjižnog fonda Zbirke Biškupić, Fonda za kulturu Ministarstva kulture i MDC-a, u progonstvu je stvorena i tematski profilirana knjižnica Muzeja Vukovara u progonstvu.²²⁴ Stvaranje knjižnice bio je još jedan korak prema formiranju muzeja u progonstvu.

17. studenog 1993. godine, na drugu godišnjicu progonstva održana je svečano otvaranje Gradskog muzeja Vukovara u progonstvu kojom je njegovo djelovanje nastavljeno u Muzeju Mimara, dodjeljivanjem radnog i izložbenog prostora. U prisustvu brojnih uglednika iz kulturnog i političkog života Zagreba, Vukovara i Hrvatske, Muzej je službeno otvorila ministrica kulture Vesna Girardi-Jukić.²²⁵ Tom prigodom je promovirana i fotomonografija *Vukovar* kojom je na tri jezika predstavljeno povijesno i kulturno značenje Vukovara i strahote razaranja. Istodobno je promoviran i pretisak monografije *Crtice iz prošlosti Vukovara* franjevca Placida Belavića iz 1927. godine, koji donosi prvi povijesni prikaz vukovarskog kraja, a u čijoj je pripremi Muzej sudjelovao. Nekoliko dana kasnije, 22. studenog, održan je i znanstveni skup *Vukovar - vjekovni hrvatski grad na Dunavu* održan u Mimari, također u organizaciji Muzeja.²²⁶ Muzej u progonstvu na taj je način započeo s vlastitim znanstvenim i izdavačkim radom. Muzej Mimara odabran je kao privremena lokacija zbog prikladnog prostora za izlaganje i deponiranje, a sam Muzej nalazio se na drugom katu Mimare. Darovana djela zamišljena su kao fond budućeg stalnog postava vukovarskog Muzeja, a upravo je muzej zamišljen kao kamen temeljac obnove kulture grada

²²² *Muzej Vukovara u progonstvu: Izložba prve donacije likovnih umjetnika za grafičku zbirku Muzeja Vukovara u progonstvu*, 1993: 1.

²²³ Šulc, „Muzej Vukovara u progonstvu, Zagreb – pregled aktivnosti“: 82.

²²⁴ Marić, „Rad Gradskog muzeja Vukovar u progonstvu“: 146.

²²⁵ Marić, „Gradski muzej Vukovar“: 125

²²⁶ Marić, „Rad Gradskog muzeja Vukovar u progonstvu“: 146.

Vukovara.²²⁷ Bio je to početak intenzivnog djelovanja Muzeja u progonstvu, koji je predstavljao unikatno povezivanje arhivskih, bibliotečnih, muzejsko-galerijskih ustanova, zavoda za zaštitu spomenika kulture, različitih državnih institucija, klubova Vukovaraca i pojedinaca na prostoru čitave države.²²⁸ Zamišljen kao permanentno otvoren, Muzej u progonstvu je u međuvremenu povećao svoju zbirku novim donacijama, te je do povratka u Vukovar i dvorac Eltz zbirka brojala više od 1500 različitih djela kako hrvatskih umjetnika, tako i onih iz Francuske, Austrije, Italije, Njemačke, Poljske i brojnih drugih zemalja.

Međutim, prava avangardnost Muzeja Vukovara u progonstvu pokazala se iduće godine. Postav muzeja iz Mimare je krenuo na putujuću turneju državom, te čak i izvan nje, čime je postav pretvoren u vrstu putujuće izložbe. 20. svibnja 1994. održana je tako svečanost zatvaranja *Izložbe donacije likovnih umjetnika Hrvatske za Muzej Vukovara u progonstvu* s kojom je zatvorena izložba u Mimari nakon više od godinu dana djelovanja, te se zbirka krenula izlagati po brojnim hrvatskim muzejima i galerijama od Dubrovnika sve do Vinkovaca.²²⁹ Nakon godinu i pol dana izlaganja u Muzeju Mimare, izložba *Muzej Vukovara u progonstvu* pošla je na svojevrsnu turneju po cijeloj državi. U obliku putujuće izložbe predstavljena je u Splitu, Zadru, Šibeniku, Makarskoj, Dubrovniku, Rijeci, Puli, Đakovu, Osijeku i Vinkovcima, te ponovno u zagrebačkoj Mimari, povodom obilježavanja 50. obljetnice Opće deklaracije o ljudskim pravima UN-a.²³⁰ Ove izložbe predstavljale su izbor radova iz cjelokupnog fundusa prilagođen izlagačkim uvjetima i transportnim mogućnostima. Prva takva izložba održana je u Splitu od 1.6. do 15.6. 1994. godine u palači Milesi. Na izložbi su govorili Božo Biškupić, Josip Depolo (likovni kritičar), Josip Botteri Dini (splitski akademski slikar), Ružica Marić kao ravnateljica vukovarskog Muzeja i dr. Jure Kolak, gradonačelnik Vukovara u progonstvu.²³¹ Josip Depolo na otvaranju izložbe proglasio je Muzej Vukovara u progonstvu pikasovskim spomenikom hrvatskoj Guernici.²³² Putujuća izložba nastavljena je u sljedećim gradovima: 1. srpnja 1994. u Umjetničkoj galeriji palače Sponze u Dubrovniku kao dio svečanosti otvaranja 45. Dubrovačkih ljetnih igara, 20. rujna 1994. u Narodnom muzeju u Zadru, 27. listopada u Modernoj galeriji u Rijeci, 9. ožujka 1995. u Povijesnom muzeju Istre u Puli, 5. travnja 1995. u Muzeju grada Šibenika, 27.

²²⁷ *Muzej Vukovara u progonstvu: Izložba prve donacije likovnih umjetnika za grafičku zbirku Muzeja Vukovara u progonstvu*, 1993: 1.

²²⁸ Marić, "Gradski muzej Vukovar": 125.

²²⁹ *Muzej Vukovara u progonstvu: Donacije likovnih djela umjetnika, ustanova i pojedinaca*: 502.

²³⁰ Marić, "Gradski muzej Vukovar": 125.

²³¹ *Muzej Vukovara u progonstvu: Donacije likovnih djela umjetnika, ustanova i pojedinaca*: 502.

²³² Benić, G. (1994.) "Zalog hrvatskoj Guernici", *Slobodna Dalmacija*, 10.6.1994.

travnja 1995. u Gradskom muzeju Vinkovci, 16. lipnja u Galeriji Antun Gojak u Makarskoj, 8. srpnja u Spomen muzeju biskupa J.J. Strossmayera u Đakovu, 25. studenoga u Galeriji Franjevačkog samostana u Sinju, 29. siječnja 1996. u Nacionalnoj galeriji za suvremenu umjetnost Zacheta u Varšavi i 4. travnja 1996. ponovno u Zagrebu u Muzeju Mimara. Turneja je završila 27. svibnja 1996. u Osijeku, u Galeriji likovnih umjetnosti. Izložbu je otvorio Božo Biškupić, sada ministar kulture RH, uz najviše dužnosnike hrvatskog kulturnog i slavonskog političkog života, skupa s prijelaznim upraviteljem UNTAES-a²³³, generalom Jacques Paul Kleinom, koji je na izložbi održao i govor.²³⁴ U Vukovaru je Zbirka prvi put izložena 1999. godine u povodu održavanja Konferencije Zajednice zemalja podunavskih regija.²³⁵ U tom trenutku Gradski muzej je već djelovao u Vukovaru, vraćenom u sastav Republike Hrvatske, u razrušenom muzeju Eltz, dok je Muzej Vukovara u progonstvu pretvoren u stalni postav Muzeja Mimara.

Formiranje zbirke Muzeja Vukovara u progonstvu imalo je i međunarodni karakter. Poljsko društvo za njegovanje lijepih umjetnosti Zacheta i Nacionalna galerija za suvremenu umjetnost Zacheta u Varšavi, na poticaj Veleposlanstva RH u Poljskoj organizirali su prikupljanje vrijedne likovne donacije i izložbe od 49 vrhunskih poljskih likovnih umjetnika koja je praktički stvorila zasebni odjel budućeg Muzeja u Vukovaru s 62 likovna rada. Pri odabiru likovnih radova primijenjeni su visoki kriteriji struke, a donacijom su se umjetnici iz Poljske pridružili obnovi uništenog vukovarskog kulturnog sadržaja.²³⁶ Izložba donacija likovnih umjetnika Poljske za Muzej Vukovara u progonstvu otvorena je 29. siječnja 1996.g. u Nacionalnoj galeriji za suvremenu umjetnost Zacheta u Varšavi. Hrvatsko Veleposlanstvo u Varšavi pokrenulo je akciju prikupljanja umjetnina za vukovarski muzej organiziranjem niza dokumentarnih izložbi u mnogim poljskim gradovima. Na akciju su se odazvali Društvo za poticanje lijepih umjetnosti Zacheta i Galerija Zacheta, kao i brojni poljski umjetnici, od kojih vrijedi istaknuti djela glasovitih poljskih umjetnika poput Magdagdalene Abakanowicz, Edwarda Dwurnika, Staysa Eidrigevicusa i Aleksandre Jachtome.²³⁷ Izložbu je otvorio dr. Ivan Brnelić, veleposlanik Republike Hrvatske u Varšavi, a govor na izložbi održali su Anda Rottenberg, direktorica Nacionalne galerije za suvremenu umjetnost u Varšavi, Pavel

²³³ UNTAES - Prijelazna uprava Ujedinjenih naroda za područje istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema, koja je od 1996. do 1998. godine nadzirala vraćanje Podunavlja u sastav Republike Hrvatske

²³⁴ *Muzej Vukovara u progonstvu: Donacije likovnih djela umjetnika, ustanova i pojedinaca*: 504-506.

²³⁵ Ruža Marić, "Život Muzeja ostvaren donacijama", *Muzej Vukovara u progonstvu: Donacije likovnih djela umjetnika, ustanova i pojedinaca*, 2018: 24.

²³⁶ Biškupić, "Muzej Vukovara u progonstvu": 16.

²³⁷ *Donacije likovnih umjetnika Poljske: Muzej Vukovara u progonstvu*, 1996: 7.

Sosnowski, predsjednik Društva za poticanje lijepih umjetnosti Zacheta te Ružica Marić, ravnateljica vukovarskog Muzeja. Na svečanom otvorenju prisustvovali su mnogobrojni umjetnici i donatori te Josip Špoljarić, ataše za kulturu Veleposlanstva RH u Poljskoj.²³⁸ Ista izložba donacija likovnih umjetnika iz Poljske izložena je nakon Varšave u Zagrebu, 4.4. 1996. godine. Izložbu je otvorio Daruisz Rosati, ministar vanjskih poslova Republike Poljske i dr. Mate Granić, ministar vanjskih poslova RH, a na izložbi su govorili Ružica Marić, Branka Šulc te dr. Vladimir Štengl, gradonačelnik Vukovara.²³⁹

Muzej Vukovara u progonstvu pretvorio se tako u unikatnu pojavu u muzeološkom svijetu. Djelovanje Gradskog muzeja Vukovara u progonstvu otvorilo je posve novo područje za muzeološko istraživanje rada i nastanka novih muzeja u progonstvu, u ratnim uvjetima i okolnostima.²⁴⁰ Muzej Vukovara u progonstvu pokazao je kako se obnova muzeja i kulturnih institucija ugroženih ratom može temeljiti na cjelovitoj obnovi muzejsko-galerijske djelatnosti u suradnji s lokalnom zajednicom na skroz drugome mjestu i gradu, da može doći do otvaranja novih muzeja s zbirkama koje su skupljene na posve specifičan način (donacijama i podrškom domaćih likovnih umjetnika i gotovo svih hrvatskih muzeja i galerija, ali i donacijama europskih i svjetskih likovnih umjetnika). Ovo predstavlja poseban način nastanka i djelovanja muzeja, zbog kojih je Gradski muzej Vukovara u progonstvu bio unikatna u svjetskim okvirima. Djelujući tijekom sedam godina u gotovo svim muzejima i galerijama u Hrvatskoj kao i u nekim europskim zemljama kao svojevrsni *živi muzej*, objedinio je niz muzeja i galerija, arhiva, službi zaštite i pojedinaca na projektu prezentiranja kulturne baštine Vukovara.²⁴¹ Muzej u progonstvu postao je simboličkim mostom između onoga što je nekoć bilo i onoga što će opet jednom biti, znak vjere u potrebu stvaranja i očuvanja najviših vrijednosti grada Vukovara.²⁴² Svojim oblikom bio je to muzej suvremene likovne umjetnosti, donacija od ukupno 1565 likovnih radova hrvatskih i inozemnih umjetnika koje simboliziraju vrijednosti koje su u Vukovaru stradale, ali i kao simbol nade, opomene i otpora uništenju. Okupljena zbirka sasvim je šarolika po stilovima i temama izložaka kao i po generacijama izlagača. Brojčano su dominirali radovi na papiru: crteži, akvareli, grafike nastale različitim tehnikama kao najpogodniji za slanje i mnogobrojna izlaganja. Također, u fundusu brojčano prevladavaju djela hrvatskih umjetnika, no vrijedi

²³⁸ *Muzej Vukovara u progonstvu: Donacije likovnih djela umjetnika, ustanova i pojedinaca*: 506.

²³⁹ *Ibid*: 506

²⁴⁰ Šulc, „Muzeji u ratu“: 11.

²⁴¹ *Donacija likovnih djela Muzeju Vukovar u progonstvu*, 2000: 6.

²⁴² *Donacije likovnih umjetnika Poljske: Muzej Vukovara u progonstvu*: 5

istaknuti donacije inozemnih umjetnika, posebice onih iz Poljske i Italije. Nije iznenađujuća i prilična prisutnost radova hrvatskih umjetnika iz inozemstva, koje je nostalgija posebno motivirala u sudjelovanju.²⁴³ Neke od značajnijih slika, skulptura, crteža i keramika koje su bile izložene u Muzeju u progonstvu bile su Ivica Šiško ('Vukovarska vučica', ulje na platnu), Ivo Vojvodić ('Život za Hrvatsku', ulje na platnu), Dimitrije Popović ('Raspeće', ulje na platnu), Alfred Pal ('Protest', tempera na platnu), Željko Hegedušić ('Agresija'), Vasilije Josip Jordan ('Relikvije'), Branko Ružić ('Dalj II'), Munir Vejzović ('Vukovarski triptih'), Edo Murtić ('Vukovar 91'), Dora Konačević ('Molitva'), Šime Vulas ('Tvrdalj') i još mnogi drugi radovi.²⁴⁴ Ratna iskustva vukovarskog Muzeja kod zaštite građe, definiranje pojma rekviriranja i krađe kulturne baštine, pojam kulturocida, iskušavanje preventivnih mjera za očuvanje muzejskih fondova prilikom oružanog sukoba, iskustvo u primjeni međunarodnih konvencija i suradnje s UNESCO-om kao i stjecanje dragocjenih iskustava muzejskih djelatnika doveli su do preispitivanja dotadašnje prakse u zaštiti muzeja i muzejske građe tijekom ratova.²⁴⁵ Razloge zbog kojih je formiran Muzej Vukovara u progonstvu ne treba tražiti samo u patriotskoj svijesti, već i u daljnjem razvoju plemenite akcije koja je prerasla emotivne okvire:

Projekt muzeja počeo se kroz vrijeme oblikovati u ustanovu koja teži najvišim strukovnim kriterijima. To je značilo staviti pod kontrolu emotivni i kurtoazni čin i čitav projekt redizajnirati prema strogim normama muzealnosti. Početna spontanost morala je ustupiti mjesto metodičnosti znanstvenog pristupa, istraživačkom duhu, povijesnim te znanstvenim razlozima. Time je zbirka kvalitativno osnažena i promovirana na jedinstveni projekt hrvatske kulture - takvu sistematičnu muzejsku zbirku recentne hrvatske umjetnosti nije posjedovao nijedan muzej u Hrvatskoj.²⁴⁶

Muzeji u istočnoj Slavoniji, Baranji i zapadnom Srijemu nakon rata postali su dio posebne skrbi Ministarstva kulture Republike Hrvatske 1997. godine, koji se koordiniraju putem ministarskog Stožera za obnovu kulturne baštine grada Vukovara. Stožer je osnovan na inicijativu Vlade RH u srpnju 1996., u svrhu cjelovitog rješavanja pitanja obnove uništene kulturne baštine na tom prostoru, pa tako i muzeja.²⁴⁷ Konkretni projekti za obnovu muzeja u Vukovaru i Iloku usvojeni su na sjednici Stožera u srpnju 1997. u Iloku.²⁴⁸

6.1.1. Muzej Vukovara u progonstvu u poslijeratnim godinama i povratak

²⁴³ Ibid: 34.

²⁴⁴ *Za Vukovar: Izbor iz zbirke Muzej Vukovara u progonstvu*, 1999: 4-5.

²⁴⁵ Šulc: 12.

²⁴⁶ *Grafike: Donacije likovnih umjetnika Hrvatske*, 1995: 4.

²⁴⁷ Šulc: 12.

²⁴⁸ Ibid: 17.

U ljeto 1995. godine vojnim akcijama Hrvatske vojske srušena je srpska pobuna u Hrvatskoj i rat je završen krajem 1995. godine potpisom Daytonskog sporazuma. Jedini preostali dio pod srpskom okupacijom nalazio se u istočnoj Slavoniji. Potpisom Erdutskog sporazuma tijekom daytonskih pregovora odlučeno je da će mandat nad istočnom Slavonijom, Baranjom i zapadnim Srijemom skupa s Vukovarom pripasti Prijelaznoj upravi Ujedinjenih naroda. Rezolucijom Vijeća sigurnosti Prijelaznoj upravi je u siječnju 1996. godine dan mandat od maksimalno dvije godine da reintegrira prostor u teritorij Republike Hrvatske. Cijeli se prostor tako skupa s Vukovarom vratio u državno-pravni poredak Republike Hrvatske 15. siječnja 1998. godine. To je ujedno značilo da je Muzej trebao produžiti svoje djelovanje u progonstvu na još dodatne dvije godine, stoga je Muzej nastavio s izložbenim, znanstvenim i izdavačkim radom u Zagrebu. Muzej je tako bio ko-organizatorom izložbe *Vukovar - Lijeva bara* autora dr. Željko Demo iz Arheološkog muzeja u Zagrebu. Izložba je vodila posjetioce od prapovijesnih početaka nastanjivanja vukovarskog područja sve do nalaza iz 10. i 11. stoljeća koji predstavljaju prve tragove formiranja grada Vukovara. Izložba je otvorena 26. siječnja 1996. godine i još jedan je dokaz svesrdnog sudjelovanja Muzeja s drugim muzejskim i kulturnim institucijama u Zagrebu i Hrvatskoj.²⁴⁹ Sljedeća izložba bila je izložbeni ciklus *Vukovar - Pripremajući povratak, baština i obnova* koja je bila rezultat petogodišnjeg napora Muzeja Vukovara u progonstvu da locira i sakupi dokumentacijsku građu o povijesnoj i kulturnoj baštini Vukovara i okolice. Ciklus je u javnosti iznio vrijednosti vukovarske baštine čuvane u drugim muzejima, kao i intenzivan rad na restauraciji i rekonstrukciji spašene baštine. Prikupljen je značajan fond dokumentarne građe i formirana bogata stručna biblioteka te nastaje zbirka narodnih nošnji kao poklon iz svih hrvatskih županija, koja na simboličan način povezuje sve krajeve u kojima su Vukovarci živjeli u progonstvu.²⁵⁰ Prva u nizu izložbi iz ciklusa bila je izložba spašenih i restauriranih slika iz Franjevačkog samostana i crkve Sv. Filipa i Jakova u Vukovaru. Izložba je nastala u suradnji Muzeja, Franjevačkog samostana i Hrvatskog restauratorskog zavoda. U njoj vrijedi izdvojiti dokumentarnu građu umjetničkog inventara vukovarskog samostana, koja sačinjava podlogu restitucije rekviriranog kulturnog dobra samostana.²⁵¹ Na obljetnicu pete godišnjice pada Vukovara, 18. studenog 1996., prvi puta nakon ratnih stradanja javnosti su predstavljene spašene umjetnine iz Vukovara, na izložbi otvorenoj u Klovićevim dvorima u Zagrebu. Osim svoje umjetničke, kulturne i povijesne vrijednosti koju posjeduju, navedene

²⁴⁹ Marić, "Rad Gradskog muzeja Vukovar u progonstvu": 146-147.

²⁵⁰ *Donacija likovnih djela Muzeju Vukovar u progonstvu*: 7.

²⁵¹ Marić, "Rad Gradskog muzeja Vukovar u progonstvu": 147.

umjetnine simbolično predstavljaju početak obnove ratom stradale vukovarske baštine.²⁵² Izložba je potom predstavljena i u Splitu, Hvaru, Đakovu, Vinkovcima, Osijeku te naposljetku i u Vukovaru.

Gradski muzej Vukovar bio je organizatorom izložbe *Kićeni Srijem* narodne nošnje vukovarsko-iločkog kraja. S obzirom na to da je veliki etnografski fond narodnih nošnji stradao u ratu, Muzej je u progonstvu nastojao prikazati vrijednost narodnih nošnji kao bitan dio tradicijske kulture i identiteta vukovarskog kraja. Uz veliku pomoć Etnografskog muzeja iz Splita, koji je Muzeju ustupio svoje nošnje s vukovarskog područja na trajnu posudbu, započelo je tako i formiranje nove etnografske zbirke Gradskog muzeja. Društvo hrvatskih intelektualki i Posudionica nošnji izradile su vrijedne replike narodnih nošnji rađene po starim uzorima, i poklonile su nošnje iz posjeda Posudionice i iz privatnog posjeda njihovih članova.²⁵³ Osim navedene etnografske zbirke narodnih nošnji vukovarskog kraja, Muzej je osnovao i još jednu posebnu zbirku hrvatskih narodnih nošnji pod nazivom *Ruho opstojnosti, potpore i nade* kojim je otvorena stalna akcija doniranja narodnih nošnji iz svih krajeva Hrvatske u kojima je 30 tisuća prognanih Vukovaraca pronašlo svoj privremeni dom. Izložba je otvorena u zagrebačkom Etnografskom muzeju 4. ožujka 1997. i u svom se početnom postavu sastojala od 43 nošnje iz 30 različitih hrvatskih gradova i mjesta.²⁵⁴ Ova izložba simbolizirala je zajedništvo svih hrvatskih krajeva u obrani vukovarske kulturne baštine, ali i prihvata prognanih Vukovaraca. Ideja za jednu sasvim drugačiju izložbu, međunarodnog karaktera, nastala je 1997. godine prilikom postavljanja retrospektivne izložbe talijanskog umjetnika Getulija Alvianija u Muzeju suvremene umjetnosti. Ondje je došlo do ideje o vrijednoj donaciji konstruktivističke i kinetičke umjetnosti za Vukovar. Dvadeset i dvoje umjetnika iz jedanaest zemalja (od Italije, Njemačke, Francuske i Južne Amerike) darovali su Muzeju Vukovara u progonstvu 169 grafika, slika, skulptura i crteža. Nakon izložbe, nazvane *22 iz budućnosti za budućnost Vukovara*, radovi su katalogizirani te pohranjeni u zagrebačkom Muzeju suvremene umjetnosti u Zagrebu, u kojemu se i danas nalaze kao dio stalnog postava muzeja. Ovo je još jedan primjer novog oblika muzejskog djelovanja i suradnje u kojemu jedan muzej (MSU) postavlja i pohranjuje izložbu za drugi muzej (Gradski muzej Vukovar). Na sličnom su principu suradnje i kolegijalnosti skupa s vukovarskim Muzejom djelovali i Muzej Mimara, Muzejski dokumentacijski centar te čitava

²⁵² Marić, "Gradski muzej Vukovar": 125.

²⁵³ Marić, "Rad Gradskog muzeja Vukovar u progonstvu": 147.

²⁵⁴ Ibid: 147.

mreža hrvatskih muzeja i galerija, kako u ratnim tako i u poslijeratnim okolnostima.²⁵⁵ U palači UNESCO-a u Parizu 3. rujna 1997. otvorena je izložba *Od golubice do mira* u organizaciji Ministarstva kulture RH, Stalne misije Republike Hrvatske pri UNESCO-u i Arheološkog muzeja u Zagrebu, u kojoj su svjetskoj javnosti, u najvažnijoj kulturnoj instituciji na svijetu, predstavljena četiri dragulja istoka Hrvatske: Osijek, Vukovar, Ilok i Vinkovci. Izložba je prikazana u nizu europskih gradova, uključujući i Strasbourg, sjedište Vijeća Europe, gdje je dana potpora projektu Muzeja Vukovara u progonstvu.²⁵⁶ Vrijedi izdvojiti i izložbu povodom donacije talijanskih grafičara Muzeju Vukovara u progonstvu, održanoj 11. ožujka 1998. u Kabinetu grafike u HAZU, na kojoj su govorili talijanski umjetnik Giorgio Segato kao donator grafičke mape, Božo Biškupić, likovni kritičar Tonko Maroević i profesor Mirko Tomasović, te Ružica Marić.²⁵⁷

1998. godine, nakon povratka Vukovara i cijelog Podunavlja u sastav Republike Hrvatske, s povratkom prognanika u grad konačno se otvorila mogućnost povratka Muzeja u Vukovar. Gradski muzej je tako 27. svibnja 1998. godine, nakon sedam godina provedenih u progonstvu, u djelomično obnovljenom dvorcu Eltz u Vukovaru svečano otvoren. Otvorio ga je ministar kulture Božo Biškupić, najzaslužnija osoba za njegovu obnovu i rad u progonstvu. Podlogu za obnovu kulturnog života Vukovara dala su upravo sabrana zbirka umjetnina Muzeja Vukovara u progonstvu koja uz brojne umjetničke nosi i vrijednosti simbola okupljanja ljudi oko Vukovara.²⁵⁸ Uzvanici na otvaranju bili su brojni, uz mnoge predstavnike kulturnog i političkog života našli su se ondje i gradonačelnik Vukovara Vladimir Štengl, župan Vukovarsko-srijemske županije Rudolf Koenig, ravnateljica Ružica Marić i pomoćni biskup Dakovačko-srijemske Đuro Gašparević, zatim ravnateljica Muzeja za vrijeme okupacije Zdenka Buljan, dugogodišnji ravnatelj Muzeja prije rata dr. Vlado Horvata, dok je dr. Antunu Baueru, osnivaču Muzeja dodijeljena povelja Grada Vukovara.²⁵⁹ Istodobno s otvorenjem Muzeja, postavljena je i izložba *Golubica - prošlost za budućnost*, u suradnji s zagrebačkim Arheološkim muzejem, čime je u Mramornoj dvorani po prvi puta izložena vučedolska Golubica, najpoznatiji eksponat vučedolske kulture, a tijekom rata simbol mira, nade i povratka.²⁶⁰ Istovremeno s otvorenjem promoviran je novi vizualni identitet Muzeja kojega je osmislio poznati dizajner Boris Ljubičić, a po prvi puta nakon rata

²⁵⁵ Božo Biškupić, "Muzej Vukovara u progonstvu": 18.

²⁵⁶ Ibid: 17.

²⁵⁷ *Muzej Vukovara u progonstvu: Donacije likovnih djela umjetnika, ustanova i pojedinaca*: 506

²⁵⁸ *Donacija likovnih djela Muzeju Vukovar u progonstvu*: 11.

²⁵⁹ Marić, "Gradski muzej Vukovar": 127.

²⁶⁰ Ibid: 127.

proslavljen je Božić u Vukovaru svečanom proslavom sva četiri tjedna Adventa.²⁶¹ U tom razdoblju Muzej je pokrenuo manifestacije koje su s vremenom u gradu postale tradicionalne, poput *Vukovarskog festivala komorne glazbe* na kojem su nastupili brojni hrvatski i europski glazbenici, likovnu manifestaciju *Nebo nad Vukovarom* kojom se obilježava 27. svibanj kao dan povratka muzeja, zatim *Memorijal Stjepana Petrovića* u spomen na voditelja Zbirke Bauer zarobljenog u bolnici i pogubljenog na Ovčari, u sklopu kojeg su predstavljani mladi umjetnici. Uz sve navedeno, Muzej je organizirao na mnogobrojne likovne izložbe, promocije, stručne skupove te koncertne večeri na kojima su sudjelovali brojni solisti i ansambli (prvi koncert u dvorcu nakon povratka održala je Zagrebačka filharmonija). Tradicionalan postaje i “Vukovarski festival komorne glazbe” u dvorcu Eltz na kojemu svake godine nastupaju vrhunski svjetski umjetnici, a potpunu afirmaciju potvrdile su “Vukovarske adventske svečanosti” kojima se na podlogama tradicijske kulture paljenjem četiri adventske svijeće nizom izložbi, koncerata, pjesničkih i dramskih nastupa obilježava blagdan Božića.²⁶² Gradski muzej i dvorac Eltz ovim su manifestacijama i događajima počeli polako vraćati svoj predratni status najvažnijeg kulturnog mjesta i institucije u gradu.

Ministarstvo kulture imenovalo je Stručnu skupinu koja je preuzela složen zadatak obnove dvorca Eltz. U nju su se, uz djelatnike i muzealce Gradskog muzeja, uključili arhitekti, konzervatori, restaurator te muzealci iz drugih muzeja i galerija.²⁶³ S vremenom je cijeli kompleks dvorca Eltz obnavljan u fazama, od 2004. do 2016. godine u okviru projekta Vlade Republike Hrvatske i Razvojne banke Vijeća Europe. Prva faza stalnog postava u dvorcu Eltz otvorena je 25. siječnja 2013., a druga faza 23. siječnja 2014. godine. Iste godine otvoren je i dugoočekivani Muzej Vučedolske kulture na arheološkom lokalitetu Vučedol, kao dugoočekivani velebni projekt koji je postao jednim od najvažnijih arheoloških muzeja u regiji. Stalni postav Zbirke Bauer otvoren je 14. siječnja 2017. godine, dok je godinu dana kasnije zbirka Muzeja Vukovara u progonstvu našla svoje mjesto u Gradskom muzeju u obliku stalnog postava, čime je završila i zadnja faza prezentacije muzejskih zbirki Gradskog muzeja Vukovar.²⁶⁴

6.2. Rad Arhivskog sabirnog centra Vinkovci tijekom rata

²⁶¹ Ibid: 127.

²⁶² *Donacija likovnih djela Muzeju Vukovar u progonstvu*: 12.

²⁶³ Marić, “Život Muzeja ostvaren donacijama”: 22.

²⁶⁴ Marić, “Život Muzeja ostvaren donacijama”: 24.

Kad su se ratne operacije djelomično smirile početkom siječnja 1992. godine, Arhivski sabirni centar započeo je sa redovnim radom, iako u vrlo otežanim uvjetima. Državni arhiv u Osijeku poslao je 26. veljače službeni dopis Arhivu Hrvatske u kojima ih obavještavaju o problemima prisutnim u arhivskoj službi na istoku Hrvatske. U dopisu se naglašavaju manjak spremišnog prostora, manjak djelatnika, porušene kuće arhivskih djelatnika, napade na grad i nedostatak komunikacija kao ozbiljni problemi koji onemogućuju rad arhivske službe. Naročito je istaknuto teško stradanje ASC-a Vinkovci, i navode kako je ondje normalan rad posve nemoguć.²⁶⁵ Zgrada arhivskog centra bila je veoma oštećena, okna porazbijana, peći oštećene i neupotrebjive zbog čega grijanja nije bilo, vlaga je bila posvuda a jedno vrijeme nije bilo ni električne energije.²⁶⁶ Najprije je trebalo osposobiti radni prostor za rad. Problem je predstavljala nabavka materijalnih sredstava za obnovu, jer su sve institucije u gradu bile također u teškom stanju. Nigdje nije bilo stakla, crijepove je također bilo vrlo teško nabaviti, baš kao i ogrijev. Popravak krova bio je prioritet radi opasnosti od proljetnih kiša, no bilo je teško pronaći majstore. Iako su ratne operacije u velikoj mjeri prestale potpisivanjem primirja početkom 1992. godine, sporadično granatiranje grada i artiljerijski napadi nisu prestali. Nakon što je osoblje arhiva uspjelo djelomično sanirati štete na zgradi i u radnom prostoru, uključujući i potpuno pretresanje crijepova na krovu, 11. svibnja 1992. izvršen je još jedan artiljerijski napad na grad tijekom kojeg je arhivski centar primio i četvrti izravni pogodak, iz višecijevnog raketnog bacača, koji je ponovno uništio krov zgrade.²⁶⁷ Zgrada je po tako drugi puta ostala bez električne energije. S obzirom na to da je već bilo proljeće i nije kišilo nekoliko dana, krov je brzo saniran uz pomoć poduzeća „Dilj“ koje je doniralo crijepove koji su trebali pokriti dvije trećine krova, te uz financijsku pomoć vinkovačkog Gradskog poglavarstva.²⁶⁸

Unatoč ozbiljno otežanim te ponekad i nemogućim uvjetima rada, arhivska služba zbog svoje je važnosti morala nastaviti sa svojim radom. Najvažnija uloga arhivske službe nakon što su se ratni sukobi smirili bila je otići na teren i pregledati stanje građe i utvrditi štete te ugroženu građu preuzeti u arhiv. U 1992. godini dva djelatnika osječke Vanjske službe obavila su 142 redovna i posebna pregleda građe na prostoru nadležnosti, dakako onom prostoru koji nije bio okupiran. Pregledi su izvršeni na prostoru 8 općina, no na prostoru općine Vinkovci pregledi nisu izvršeni redovito, dok se do nekih prostora nije moglo

²⁶⁵ Gardaš: 67.

²⁶⁶ Landeka, Elez: 24.

²⁶⁷ Virč: 55.

²⁶⁸ Landeka: 8.

ni doći. Prostor okupirane općine Vukovar bio je u potpunosti van dosega.²⁶⁹ Velika gospodarska i ekonomska promjena koja je uslijedila nakon hrvatskog izlaska iz Jugoslavije i prelaska iz socijalizma u kapitalizam rezultirala je, među ostalim, i nužnošću prikupljanja i uređivanja obimne dokumentacije. Promjene gospodarskih odnosa značile su i promjene vlasničkih odnosa. Došlo je do ukidanja brojnih organa vlasti, proizvodna i trgovačka poduzeća su mijenjala vlasnike, pa je pred djelatnicima ASC-a bio važan posao prikupljanja i očuvanja arhivske građe za novonastale institucije. Tako je u razdoblju od 1992. do 1995. u arhivski centar preuzeto nekoliko stotina dužnih metara građe uprave, sudstva, školstva te raznih ukinutih društveno-političkih organizacija: građa SIZ-ova Vinkovci i Županija, zbirka isprava vinkovačkog suda, desetak fondova građe Skupštine općine Vinkovci, i mnogih drugih.²⁷⁰

Kako su prolazili mjeseci, a opseg rada arhivskog centra je postajao sve veći, postupno su poboljšani materijalni i tehnički uvjeti rada. Krajem 1993. uvedeno je grijanje na lož ulje, što je za svakodnevni rad bilo veoma važno jer više nije trebalo svakog jutra ložiti vatru i čistiti peć, dok je krajem 1996. uvedeno i centralno grijanje na plin. ASC je dobio mogućnost koristiti usluge čistačice (sve do tada djelatnici su sami čistili zgradu), djelatnici su dobili na raspolaganje prikladne police za odlaganje arhivske građe koje su ispunila dva spremišta, a adaptirana je i dodatna soba za radni prostor. Zahvaljujući donaciji Grada i vinkovačkih poduzeća ASC je 1994. dobio i prvo osobno računalo s pisačem, dok je matični osječki Arhiv poklonio fotokopirni aparat, telefon s faksom i redovito je osiguravao arhivske kutije i dio polica.²⁷¹ Početkom 1997. u arhivski sabirni centar konačno je dovezena dislocirana građa koja se za vrijeme trajanja rata nalazila u Državnom arhivu u Varaždinu. Međutim, ta je građa bila gotovo potpuno nesređena, a fondovi uglavnom izmiješani. Ubrzo nakon toga donesen je *Zakon o povratu imovine oduzete poslije 1945.*, što je izazvalo velik interes javnosti za dokumentacijom. U arhivskom su centru tad još uvijek radila samo dva djelatnika, pa je Županija pomogla s zapošljavanjem još dvojice radnika, a Grad Vinkovci su posudili još jedno računalo.²⁷² Zahvaljujući dodatnoj ispomoći u ljudstvu i informatičkoj opremi, sav posao glede povratka imovine obavljen je kvalitetno u brzom roku. U ožujku 1996. ASC je započeo sa projektom mikrofilmiranja matičnih knjiga s područja Vukovarsko-srijemske županije iz župa i matičnih ureda. Cjelokupan posao, koji se sastojao od

²⁶⁹ Radić: 44.

²⁷⁰ Landeka: 8.

²⁷¹ Landeka, Elez: 24.

²⁷² Ibid: 25.

prikupljanja knjiga, njihova odvoženja u Zagreb i vraćanja, organizirali su djelatnici ASC-a. U tom razdoblju mikrofilmirane su sve matične knjige s neokupiranog područja županije.²⁷³ Još ranije, na samom početku rata, treba se posebno naglasiti uspješna evakuacija 119 matičnih knjiga rođenih, vjenčanih i umrlih (raspon od početka 18. do kraja 19. stoljeća) spašenih iz Gradskog muzeja Vukovar u vrijeme kada su već postavljene barikade oko grada.

U siječnju 1998. završena je mirna reintegracija okupiranog istočnog dijela Slavonije. Stoga je trebalo izvršiti nadzor nad arhivskom i registraturnom građom na tom području. Tijekom siječnja i veljače djelatnici ASC-a obišli su registrature na oslobođenim prostorima općina Vinkovci i Vukovar i napravili zapisnike o stanju građe. Tako od početka 1998. arhivska služba vinkovačkog Sabirnog centra konačno može vršiti svoj posao na području svoje čitave nadležnosti – na teritoriju cijele Vukovarsko-srijemske županije. Trebalo je čim prije preuzeti velike količine građe s terena, posebice one od uprave i sudstva, jer je u tim institucijama (bivše općinske skupštine, sudstvo, SIZ-ovi...) nastajala nova građa, a njihove pismohrane imale su ograničen prostor.²⁷⁴ Građa nastala radom pobunjenih Srba na prostoru Županije hrvatska je Protuobavještajna agencija zaplijenila nakon završetka mirne reintegracije i predala na čuvanje Hrvatskom državnom arhivu. Ta se građa danas nalazi u Hrvatskom memorijalno-dokumentacijskom centru Domovinskog rata.²⁷⁵ Uz stručnu djelatnost sređivanja arhivske građe i zaštite građe na terenu, djelatnici ASC-a vršili su i brojne druge djelatnosti koje spadaju u redovite arhivske poslove. Organizirane su izložbe i arhivska predavanja te promocije knjiga, pisali su i publicirali znanstvene i stručne radove. Arhivski centar cijelo je ratno vrijeme bio otvoren istraživačima i građanima, a djelatnici su strankama vršili usluge poput pružanja podataka o radnom stažu, građevinskim dozvolama, prijepisima svjedodžbi i diploma te već spomenutim rješenjima o oduzetoj imovini.²⁷⁶ Djelatnici su održavali predavanja u srednjim školama i trudili se promovirati arhivski centar i službu u novinama, radiju i na televiziji, trudeći se upoznati javnost s radom i važnošću institucije arhiva te istaknuti važnost djelovanja Arhivskog sabirnog centra.²⁷⁷ U listopadu 1992. godine ASC je organizirao izložbu o razvoju bankarstva u Vinkovcima u prostoru Vinkovačke banke povodom svjetskog dana štednje i dolaska grupe njemačkih bankara u

²⁷³ Landeka: 8.

²⁷⁴ Landeka, Elez: 25.

²⁷⁵ Josipa Maras Kraljević, „Arhivsko gradivo o Vukovaru u Hrvatskom memorijalno-dokumentacijskom centru Domovinskog rata, 157.

²⁷⁶ Landeka: 9.

²⁷⁷ Landeka, Elez: 25.

Vinkovce. Svake godine prilikom manifestacije *Međunarodnog tjedna arhiva*²⁷⁸ djelatnici ASC-a organizirali su dvije izložbe, jednu u prostorijama centra a drugu u samom središtu grada. U tom tjednu zgrada je bila otvorena za posjetitelje cijeli dan, a nastojalo se dovesti što više učenika srednjih i osnovnih škola.²⁷⁹ Arhivski sabirni centar pokazao se sa svojim radom kao veoma važnim kulturnim faktorom na prostoru neokupiranog dijela Vukovarsko-srijemske županije. Svojim djelovanjem poticao je brojne institucije da pohranjuju svoje dokumente u arhiv i tako ih spase od zaborava i uništenja. Spašena je tako književna ostavština Vanje Radauša, korespondencija Stjepana Schulzera Mugenburškog i ostavština Slavka Jankovića, uključujući i dokumentaciju značajnih ličnosti Vinkovaca. Svojim neumornim radom za vrijeme rata Arhivski sabirni centar svojim je djelovanjem pospješio kulturni život grada i cijele županije jačajući komunikaciju među različitim kulturnim i gospodarskim institucijama obogaćujući tako razmjenu mišljenja među stručnjacima i unoseći red u arhivsku i registraturnu građu na cijelom prostoru.²⁸⁰

7. Zaključak

Djelovanje Muzeja Vukovara u progonstvu i rad Arhivskog sabirnog centra u Vinkovcima za vrijeme rata jasno pokazuju kako muzejska i arhivska djelatnost mogu opstati čak i u najekstremnijim uvjetima kao što su oružani i vojni sukobi. Vukovarski muzej nastavio je svoj rad u drugom gradu, zorno pokazujući kako ne mogu samo ljudi biti prognani, već i čitave kulturne institucije. S novim stalnim postavom suvremene umjetnosti sačinjene od donacija umjetnika koji su se solidarizirali s vukovarskom tragedijom, ono je trebalo predstavljati pokušaj nadoknade onog što je nenadoknadio - uništene i opljačkane predratne muzejske građe Gradskog muzeja Vukovar i zbirke Bauer. Navedeno muzejsko djelovanje predstavljalo je jedinstvenu pojavu u muzeološkom svijetu, kao i avangardno i posve novo shvaćanje institucije muzeja, dotad neviđeno u Europi ali i šire. S druge strane, Arhivski sabirni centar nastavio je svoje djelovanje u Vinkovcima, no uz samu crtu bojišnice i crte razgraničenja odmetnute srpske republike. U često nemogućim uvjetima za rad, u zgradi bez prozora, dijelova krova, grijanja a ponekad i električne struje, arhivisti su obavljali svoje svakodnevne aktivnosti pod stalnom prijetnjom od potencijalnog novog neprijateljskog napada. Iako im je bio onemogućen rad nad okupiranim prostorom Vukovarsko-srijemske

²⁷⁸ Međunarodni tjedan arhiva tradicionalno se obilježava onog tjedna u kojem se nalazi 9. lipanj, odnosno Međunarodni dan arhiva

²⁷⁹ Landeka: 10.

²⁸⁰ Ibid: 10.

županije, arhivski radnici sabirnog centra morali su nastaviti s prikupljanjem, zaštitom i izlučivanjem arhivske i dokumentarne građe zbog velike društvene i ekonomske promjene koja je pratila rat - nastanak nove države, raspad stare i tranzicija iz socijalističkog u kapitalističko društvo značila je potenciranje važnosti dokumenata koje se stvaraju u državnim i privatnim institucijama pod nadležnošću Arhivskog centra te zaštitu i čuvanje dokumentacije i arhivskog materijala koji su im prethodili. Srećom, najvrjednija arhivska građa čuvana u ASC-u na vrijeme je evakuirana u Državni arhiv u Varaždinu. Nažalost, isto se nije moglo reći za muzejsko blago u Vukovaru, stoga je paralelno s izgradnjom novog muzejskog fundusa vukovarskog muzeja trajao i dugotrajan proces vraćanja rekviriranih umjetnina otuđenih iz muzeja i skrovišnih mjesta nakon opsade grada. Proces restitucije vodio je Muzejski dokumentacijski centar na čelu s Brankom Šulc uz pomoć ministarstva kulture. Spomenuta evakuacija arhivskog fundusa u varaždinski Arhiv te obnova rada vukovarskog Muzeja u zagrebačkoj Mimari pokazuje još jedan važan aspekt preživljavanja muzejskog i arhivskog rada u ratnim uvjetima, a to su suradnja i solidarnost različitih kulturnih institucija u pomoći onoj koja je pod ugrozom. Posuđivanje izložbenog prostora, depoa, stavljanje djelatnika na raspolaganje, pomaganje u istraživačkom radu i privremena briga i očuvanje evakuirane građe solidarna su mreža koja je pomogla vukovarskom muzeju i arhivskom centru da nastave svoje daljnje djelovanje čak i za vrijeme rata.

Trud i napor oko očuvanja i zaštite muzejske i arhivske građe uložen za vrijeme ratnog sukoba te restitucija ukradenog blaga jasno pokazuju kako je kulturna baština od strateškog nacionalnog značaja za svaku državu. Pokretni i nepokretni spomenici kulture te arhivski fundusi predstavljaju dio identiteta naroda i dokaz su kontinuiteta boravka na određenom prostoru u određenom vremenskom razdoblju. Upravo iz ovih razloga kulturna baština je često na udaru osvajača i agresora u ratnim sukobima. Uništenjem i pljačkom muzejskog, umjetničkog i arhivskog blaga jednog naroda nastoji se izbrisati povijest i tragovi bivanja tog naroda nad teritorijem oko kojeg se vodi bitka. Navedena praksa naziva se kulturocidom ili etnocidom, a upravo je teritorij Vukovarsko-srijemske županije bio onaj koji je postao najvećom žrtvom kulturocida, zbog čega je i izabran kao predmet istraživanja ovoga rada. Zbog toga što je kulturocid postao uobičajena praksa modernih ratova, međunarodna zajednica je poslije Drugog svjetskog rata izradila dokument pod indulgencijom UNESCO-a kojim se nastojalo spriječiti uništavanje kulturne baštine u budućim ratovima i osigurati njenu zaštitu i očuvanje u sukobima koji će doći. Potpisivanjem *Haške konvencije za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba* pedesetih godina prošlog stoljeća nastojala se

tako definirati praksa i procesi koji će obvezati zemlje potpisnice kako zaštititi pokretnu i nepokretnu kulturnu baštinu nad teritorijem koji je predmet sukoba. Međutim, rat u Hrvatskoj pokazao je sve manjkavosti i nedostatke Haške konvencije. Jugoslavija, kao njen potpisnik, nije poštivala nijednu točku konvencije prilikom napada na Vukovar i osvajanja hrvatskog Podunavlja. Gradski muzej u baroknom dvorcu Eltz i njegovi područni muzeji uništeni su do temelja skupa s velikim dijelom muzejske građe, dok je preživjela građa postala žrtvom rekviriranja i krađe. Arhivski centar u Vinkovcima bio je čestom metom napada te je granatiran čak i nakon potpisivanja primirja 1992. godine. Svi navedeni objekti bili su pravodobno označeni znakovima propisanim konvencijom, plavim štitovima, crvenim križevima - međutim, navedeno su agresoru poslužili više kao mete za ciljanje, jer su gotovo svi obilježeni kulturni objekti bili među prvim metama artiljerijskih napada. Otudivanje i rekviriranje preživjele građe u muzeje u Srbiju, postupka koji je jasno zabranjen Haškom konvencijom, predstavljao je još jedan problem u njenoj provedbi. U prvim godinama rata međunarodna zajednica zadužena za provedbu Haške konvencije, u prvom redu UNESCO, UN i ICOM, nisu poduzeli gotovo ništa kako bi sačuvali preostalo blago i kaznila prekršitelje konvencije. Spora administracija, dugotrajni proceduralni propisi, neupućenost u cjelokupnu političku situaciju i potpuni nedostatak odlazaka na teren dali su agresoru odriježene ruke u pustošenju kulturnog i povijesnog identiteta svih nesrpskih naroda na prostoru hrvatskog Podunavlja. Trebale su proći dvije godine da ICOM i Vijeće Europe pošalju prvu službenu misiju u Hrvatsku s ciljem utvrđivanja stanja uništene i opljačkane kulturne građe. Navedena misija, kao i one koje će uslijediti skupa s konferencijama na kojima se raspravljalo o zaključcima misija, imale su kao posljedicu revidiranje Haške konvencije s posebnim naglaskom na procese koji će omogućiti njenu adekvatnu implementaciju u praksi i na terenu. Upravo je primjer rata u Hrvatskoj stoga uzet kao polazišna točka u raspravama oko potrebe učinkovitijeg i bržeg angažmana međunarodne zajednice oko zaštite kulturne baštine u budućim ratnim sukobima. Osnivanje Međunarodnog komiteta Plavih štitova 1996. godine i UNESCO-ov opširan Program za zaštitu kulturnog blaga 1998. godine kao svojevrsna revizija Haške konvencije, temeljene su upravo na primjerima iz prakse u Domovinskom ratu, s vukovarskim Muzejem i vinkovačkim Arhivskim sabirnim centrom kao onima koji su podnijeli najveću žrtvu, i upravo u tome leži njihova najveća vrijednost.

8. Bibliografija

8.1. Izvori

Muzejski dokumentacijski centar, Zagreb:

Vukovar 1991; kutija 17.

Vukovar 1992; kutija 17.

Vukovar 1993; kutija 17.

Vukovar 1994; kutija 17.

Von Imhoff i Šulc; kutija 17.

Stanje muzeja i građe 1995; kutija 17.

Muzej Vukovara u progonstvu 92, 93; kutija 18.

Popis evakuiranih umjetnina; kutija 18.

Projekt Vukovar UNESCO 1995; kutija 19.

Hemeroteka

Hina (1997.) "Petsto knjiga na restauraciju", *Glas Slavonije*, 17.srpnja 1997., str. 40.

Šigir, M. (1993.) "Hrvatska kulturna konstanta", *Vjesnik*, 5. veljače 1993.

Šigir, M. (1993.) "Pomoć sa svih strana", *Vjesnik*, svibanj 1993.

Brozović, P. (1993.) "Umjetnici Vukovaru", *Vukovarske novine*, 17. veljače 1993.

Benić, G. (1994.) "Zalog hrvatskoj Guernici", *Slobodna Dalmacija*, 10.6.1994.

8.2. Literatura

Donacija likovnih djela Muzeju Vukovar u progonstvu, ur: Dvojković, Zdravko, Vukovar: Gradski muzej Vukovar (2000.)

Donacije likovnih umjetnika Poljske: Muzej Vukovara u progonstvu, ur: Marić, Ružica, Zagreb: Gradski muzej Vukovar u progonstvu (1996.)

Grafike: Donacije likovnih umjetnika Hrvatske, ur: Marić, Ružica, Vinkovci: Gradski muzej Vukovar u progonstvu, Gradski muzej Vinkovci (1995.)

Izložba umjetnina iz donacije likovnih umjetnika Hrvatske razorenom Vukovaru prigodom Đakovačkih vezova 1995., Đakovo: Gradski muzej Vukovar u progonstvu, Dijecezanski muzej u Đakovu (1995.)

Biškupić, Božo. "Muzej Vukovara u progonstvu", u: Muzej Vukovara u progonstvu: Donacije likovnih djela umjetnika, ustanova i pojedinaca 1992.-2018., ur: Marić, Ružica, Vukovar: Gradski muzej Vukovar, str. 14-18 (2018.)

Buljan, Zdenka. „Aktivnosti Gradskog muzeja Vukovar na zaštiti arhivske građe u uvjetima izvršenja agresije na grad Vukovar i Republiku Hrvatsku“, u: Glasnik arhiva Slavonije i Baranje, sv.2. Osijek: str. 37-39 (1993.)

Elez, Petar. "Državni arhiv u Vukovaru i razvoj arhivske službe na području Vukovarsko-srijemske županije", u: Kulturni identitet Vukovara: Prilozi za istraživanje baštine i baštinika, ur: Žanić, Mateo; Elez, Petar, Vukovar: Državni arhiv u Vukovaru, str. 149-182 (2021.)

Elez, Petar. „Arhivsko gradivo muzeja na području Vukovarsko-srijemske županije“, u: 46. savjetovanje: Specijalizirani arhivi i zbirke gradiva izvan arhiva, ur: Babić, Silvija, Varaždin: Hrvatsko arhivističko društvo, Državni arhiv u Varaždinu, str. 195-227 (2012.)

Ficović, Ivan. „Uništavanje hrvatskih arhiva i arhivske baštine u ratu 1991.-1992.“, u: Arhivski vjesnik, vol. 34-35, Zagreb: str. 213-232 (1992.)

Gardaš, Miro, „Sažetak najvažnije korespondencije u svezi zaštite arhivske građe i objekata 1991-1992.g.“, u: Glasnik arhiva Slavonije i Baranje, sv.2. Osijek: str. 63-70 (1993.)

Jukić, Zita. „Arhivski djelatnici u izbjeglištvu“, u: Glasnik arhiva Slavonije i Baranje, sv.2. Osijek: str. 61-62 (1993.)

Kolanović, Josip. „XII. Međunarodni arhivski kongres – Montreal“, u: Arhivski vjesnik, vol. 36, Zagreb: str. 223-234 (1993.)

Kušen, Dražen. Dokumenti na udaru ratnog uništenja za vrijeme agresije na Hrvatsku od 1991., Osijek: Državni arhiv u Osijeku (2006.)

Landeka, Marko; Virc, Zlatko. Deset godina arhivske službe u Vinkovcima, Vinkovci: Državni arhiv u Osijeku, Arhivski sabirni centar u Vinkovcima (2000.)

Landeka, Marko. „Arhivska građa u Arhivskom odjelu Vinkovci i na terenu“, u: Glasnik arhiva Slavonije i Baranje, sv.2. Osijek: str. 53-54 (1993.)

Landeka, Marko; Elez, Petar. „Povijest arhivske službe na području Vukovarsko-srijemske županije“, u: Vodič kroz arhivsko gradivo Državnog arhiva u Vukovaru, ur: Landeka, Marko; Elez, Petar; Prutki, Stjepan, Vukovar: Državni arhiv u Vukovaru, str. 19-28 (2011.)

Maglaić, Gordana. „Stanje arhive ukinutih društveno-političkih organizacija“, u: Glasnik arhiva Slavonije i Baranje, sv.2. Osijek: str. 47-51 (1993.)

Maras Kraljević, Josipa. „Arhivsko gradivo o Vukovaru u Hrvatskom memorijalno-dokumentacijskom centru Domovinskog rata“, u: Zbornici: Domovinski rat, njegove gospodarske, demografske i socijalne posljedice i perspektive na području hrvatskog istoka, ur: Brekalo, Miljenko, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 153-164 (2016.)

Marić, Ružica. „Rad Gradskog muzeja Vukovar u progonstvu“, u: Ratne štete na muzejima i galerijama u Hrvatskoj, ur: Zgaga, Višnja; Pavić, Vladimira, Zagreb: Muzejski dokumentacijski centar, str. 146-167 (1997.)

Marić, Ružica. „Gradski muzej Vukovar“, u: Kontura, vol. 58/59, Zagreb; str. 120-127 (1999.)

Marić, Ružica. „Život Muzeja ostvaren donacijama“, u: Muzej Vukovara u progonstvu: Donacije likovnih djela umjetnika, ustanova i pojedinaca 1992.-2018., ur: Marić, Ružica, Vukovar: Gradski muzej Vukovar, str. 20-24 (2018.)

Maroević, Tonko. „Spomen i znamen - Donacije Gradskom muzeju Vukovar“, u: Muzej Vukovara u progonstvu: Donacije likovnih djela umjetnika, ustanova i pojedinaca 1992.-2018., ur: Marić, Ružica, Vukovar: Gradski muzej Vukovar, str. 34-36 (2018.)

Mušnjak, Tatjana. „Neizravne ratne štete na pisanoj baštini nastale tijekom Domovinskog rata“, u: Arhivski vjesnik, vol. 42, Zagreb: str. 255-287 (1999.)

Mušnjak, Tatjana. „The protection of archival material in war conditions“, u: Arhivski vjesnik, vol. 37, Zagreb: str. 79-86 (1994.)

Muzej Vukovara u progonstvu: Donacije likovnih umjetnika Hrvatske, ur: Marić, Ružica, Zagreb: Gradski muzej Vukovar u progonstvu (1994.)

Muzej Vukovara u progonstvu: Donacije likovnih djela umjetnika, ustanova i pojedinaca 1992.-2018., ur: Marić, Ružica, Vukovar: Gradski muzej Vukovar (2018.)

Muzej Vukovara u progonstvu: Izložba prve donacije likovnih umjetnika za grafičku zbirku Muzeja Vukovara u progonstvu, Zagreb: Gradski muzej Vukovar u progonstvu (1993.)

Pandžić, Miljenko. „Some experiences and problems concerning preservation of national literary heritage - Disaster prevention including armed conflicts“, u: Arhivski vjesnik, vol. 37, Zagreb: str. 69-78 (1994.)

Pavić, Vladimira. „Registar ratne štete na muzejima i galerijama u Hrvatskoj“, u: Ratne štete na muzejima i galerijama u Hrvatskoj, ur: Zgaga, Višnja; Pavić, Vladimira, Zagreb: Muzejski dokumentacijski centar, str. 55-89 (1997.)

Piasevoli, Jelena. „Izvjješće o radu Stručne komisije za popis i procjenu ratnih šteta na pisanoj baštini“, u: Arhivski vjesnik, vol. 42, Zagreb: str. 349-350 (1999.)

Radić, Mladen. „Stanje i zaštita arhivske i registraturne građe u pismohranama 1991 – 1992. godina“, u: Glasnik arhiva Slavonije i Baranje, sv.2. Osijek: str. 41-46 (1993.)

Šolja, Mandalena. „Stanje arhivskih djelatnika u arhivu u Osijeku 1991./92.g“ u: Glasnik arhiva Slavonije i Baranje, sv.2. Osijek: str. 57-59 (1993.)

Šulc, Branka. „Muzeji u ratu“, u: Ratne štete na muzejima i galerijama u Hrvatskoj, ur: Zgaga, Višnja; Pavić, Vladimira, Zagreb: Muzejski dokumentacijski centar, str. 11-19 (1997.)

Šulc, Branka. „Muzej Vukovara u progonstvu, Zagreb – pregled aktivnosti“, u: *Informatica Museologica*, vol. 23 (1-4), Zagreb: str. 82-83 (1993.)

Šulc, Branka. „Novi Muzej Vukovara u progonstvu - višeslojni simbol obnovljene baštinske memorije Vukovara“, u: Muzej Vukovara u progonstvu: Donacije likovnih djela umjetnika, ustanova i pojedinaca 1992.-2018., ur: Marić, Ružica, Vukovar: Gradski muzej Vukovar, str. 26-32 (2018.)

Vinterhalter, Jadranka. „Zaštita u muzejima prvi ratni zadatak: šest godina poslije“, u: Ratne štete na muzejima i galerijama u Hrvatskoj, ur: Zgaga, Višnja; Pavić, Vladimira, Zagreb: Muzejski dokumentacijski centar, str. 19-39 (1997.)

Virc, Zlatko. „Zgrada Arhivskog odjela u Vinkovcima“, u: Glasnik arhiva Slavonije i Baranje, sv.2. Osijek: str. 55-56 (1993.)

Za Vukovar: Izbor iz zbirke Muzej Vukovara u progonstvu, Zagreb: Ministarstvo obrane Republike Hrvatske (1999.)

9. Popis kratica

ASC - Arhivski sabirni centar

d.m. - Dužni metar

EZ - Europska zajednica

FR - Federativna republika

GMV - Gradski muzej Vukovar

HAZU - Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

HDA - Hrvatski državni arhiv

ICOM - International Council of Museums

ICOMOS - International Council of Monuments and Sites

JNA - Jugoslavenska narodna armija

KPJ - Komunistička partija Jugoslavije

PIK - Poljoprivredno industrijski kombinat

RH - Republika Hrvatska

SARJ - Savez arhivskih radnika Jugoslavije

SIZ - Samoupravna interesna zajednica

MDC - Muzejsko dokumentacijski centar

MSU - Muzej suvremene umjetnosti

NSK - Nacionalna i sveučilišna knjižnica

TANJUG - Telegrafaska agencija nove Jugoslavije

UN - Ujedinjeni narodi

UNESCO - United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

10. Sažetak

U ljeto 1991. godine, nakon što je Hrvatska proglasila neovisnost od socijalističke Jugoslavije, federalna vojska i srpske paravojne jedinice napale su Hrvatsku s ciljem rušenja novostvorene države i preuzimanja njezina teritorija. Najteže je pogođen istočni dio zemlje, posebice dio oko Vukovara, grada koji je nakon tromjesečne opsade uništen, a njegovo nesrpsko stanovništvo protjerano. Vukovarski Gradski muzej, smješten u baroknom dvorcu Eltz, uništen je zajedno sa svim svojim područnim muzejima. Dio njegova muzejskog fonda uništen je ili rekviriran u Srbiju, kao što je to bio slučaj s poznatom Bauеровом zbirkom hrvatske umjetnosti 20. stoljeća. Dvadeset kilometara udaljeno od Vukovara, tik uz crtu bojišnice, nalazili su se Vinkovci sa svojim Arhivskim sabirnim centrom koji je nastavio raditi unatoč opasnosti od topničke vatre i bombardiranja.

Obje kulturne institucije nastavile su svoj rad tijekom rata, iako u vrlo različitim okolnostima. Zaposlenici i kustosi Gradskog muzeja Vukovar zatekli su se u Zagrebu gdje je nakon inicijative tadašnjeg hrvatskog ministra kulture Bože Biškupića osnovan Muzej Vukovara u progonstvu, jedinstveni muzejski koncept temeljen na doniranim zbirkama suvremene umjetnosti kao svom stalnom postavu izloženom u muzeju Mimara. Muzej u progonstvu izložio je darovana umjetnička djela najistaknutijih hrvatskih slikara, kipara i umjetnika, zajedno s umjetnicima iz Italije, Poljske, Francuske, Južne Amerike i mnogim drugima koji su suosjećali s vukovarskom tragedijom. Istodobno, pravna bitka za povratak ukradenih umjetničkih zbirki iz srpskih muzeja njihovim hrvatskim vlasnicima tek je počela, a trajat će gotovo čitavo desetljeće. S druge strane, Arhivski sabirni centar u Vinkovcima

nastavio je svoj rad u znatno otežanim uvjetima, često bez grijanja i električne energije, smješten u gradu pod stalnom prijetnjom topničke vatre. Njihov arhivski rad bio je od najveće važnosti zbog društvenih, političkih i ekonomskih promjena koje su uslijedile nakon neovisnosti Hrvatske od Jugoslavije i prijelaza iz socijalističkog u kapitalističko društvo.

Nakon završetka Domovinskog rata za neovisnost, podunavska regija u istočnoj Slavoniji zajedno s Vukovarom stavljena je pod prijelaznu upravu Ujedinjenih naroda gdje je ostala sve do početka 1998. godine kada je mirnom reintegracijom čitav teritorij vraćen pod hrvatsku vlast. To je značilo povratak prognanih vukovarskih izbjeglica, ali i povratak vukovarskog muzeja koji se nakon sedam godina progonstva vratio u dvorac Eltz. Međutim, dugi proces obnove dvorca Eltz, kao i cijelog grada, tek je započeo stoga će trebati više od desetljeća da Gradski muzej u Vukovaru zasja u svom predratnom svjetlu. Stalni postav Muzeja Vukovara u progonstvu nalazio je u Zagrebu svih tih godina, nakon čega je konačno preseljen u Vukovar 2018. godine. U međuvremenu je Gradski muzej Vukovar vratio svoju poziciju žarišnog mjesta za vukovarske kulturne događaje, baš kao i prije rata. Arhivski centar u Vinkovcima nastavio je s arhivskim radom na cijelom području Vukovarsko-srijemske županije nakon završetka mirne reintegracije pa sve do 2007. godine, kada je postalo podružnicom novoosnovanog Državnog arhiva u Vukovaru.

Događaji koji su uslijedili nakon srpske okupacije dijelova Hrvatske, uključujući uništavanje kulturnih institucija, muzeja i arhiva, potaknuli su međunarodnu zajednicu na reviziju Haške konvencije o zaštiti kulturnih dobara. Trebalo je gotovo dvije godine da UNESCO i ICOM reagiraju i pošalju svoje ljude da obiđu okupirana područja. Hrvatski rat za neovisnost pokazao je sve nedostatke provedbe Haške konvencije u praksi, te je poslužio za primjer kako poboljšati provedbu konvencije za sve buduće ratove i oružane sukobe. U tome leži najveća važnost žrtve Gradskog muzeja u Vukovaru i Arhivskog zbirnog centra u Vinkovcima za čitav svijet, zajedno sa svim ostalim muzejima i arhivima stradalim tijekom rata u Hrvatskoj.

Summary

In the summer of 1991, after Croatia proclaimed its independence from socialist Yugoslavia, the Yugoslav federal army attacked Croatia together with the Serbian

paramilitary units with the aim to tear down the newly independent state and claim its territory. Eastern part of the country was hit the hardest, and after the three-month siege of Vukovar the city was completely destroyed and its non-serbian population expelled. Among its devastated buildings were the Vukovar Municipal museum situated in the baroque Eltz castle, completely in ruins together with all of its regional museums. Its museum and art fund was either destroyed or moved to Serbia, as was the case with the famous Bauer collection of 20th-century Croatian art. Twenty kilometers away from Vukovar, just near the frontline was the city of Vinkovci with its Archival collection center that continued to work even with the city at the danger of artillery fire and aerial bombardment.

Both cultural institutions continued their work in wartime, albeit in very different circumstances. Employees and curators from Vukovar Municipal museum found themselves in the Croatian capital of Zagreb where they founded the Vukovar museum in exile, the unique museum concept based on the donated collections of modern art as its permanent exhibition displayed in the Mimara museum, with the initiative coming from Croatian Minister of culture Božo Biškupić. The Museum in exile showcased the artwork donated from the most notable Croatian painters, sculptors and artists at the time, together with the artists from Italy, Poland, France, South America, and many others who sympathized with the Vukovar tragedy. At the same time, the legal battle for the return of the stolen art collections from the Serbian museums back to their Croatian owners has just begun, and it will last for nearly a decade. On the other hand, the Archival collection centre in Vinkovci continued their work in impossible conditions often without the basic requirements such as windows, parts of roof, heating system, and electricity, inside the town under the constant threat of artillery fire. Their archival work was of the utmost importance due to the social, political and economic change that followed Croatian independence from Yugoslavia, and the transformation into the capitalist society.

After the Croatian war of independence ended, the Danubian region in eastern Slavonia together with Vukovar was put under the United Nations Transitional administration where it remained until the beginning of 1998 when it was returned under the Croatian rule through the peaceful reintegration of the territory. This meant the return of the displaced Vukovar refugees, together with the Vukovar museum which found itself back in the Eltz castle after seven years of exile. However, the long process of rebuilding the Eltz castle as well as an entire town had only just begun, and it would take more than a decade for the Municipal museum to shine in its pre-war light. The permanent exhibition of the Vukovar

Museum in exile stayed in Zagreb for all those years, and it was finally relocated to Vukovar in 2018. In the meantime, the Vukovar Municipal museum restored its position as the principal location for the Vukovar popular events and the focal point of the city's cultural life, just as it was before the war. The Archival Center in Vinkovci continued to do the archival work on the entirety of the Vukovar-Syrmia county after the peaceful reintegration of the county in its entirety. It continued to do so until 2007 when it became the subsidiary of the newly founded Vukovar state Archive.

The events that followed the Serbian occupation of parts of Croatia, which included the destruction of cultural institutions, museums, and archives prompted the international community to revise the Hague convention on the protection of cultural property. It took almost two years for UNESCO and ICOM to react and send their men to examine the occupied territories. The Croatian war of independence showcased all the flaws of implementation of the Hague convention, and it was used as an example of how to improve the enforcement of the implementation in real practice for the future wars and clashes that will come. In this lies the ultimate importance of sacrifices from the Vukovar Municipal Museum and Archival collection centre in Vinkovci to the world, together with all the other destroyed museums and archives during the Croatian war.